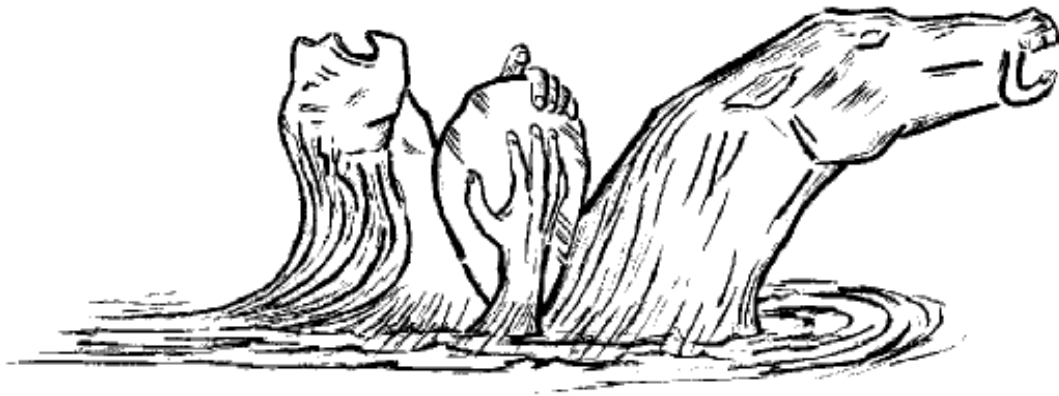

«å stjele etter døden»

- komparativ analyse av konflikthåndtering og eiendom som kulturelt fenomen

Gaute Jacobsen

Hovedfagsoppgave i etnologi

Institutt for Kulturstudier - Universitetet i Oslo

Våren 2002

Forsiden er tegnet av Gaute Jacobsen fritt etter Olav Bjørgum. *Valle Kommune. Gards- og ættesoge. Valle*. Bind IV. 1987. Alfred Ryningen.

Forord

Hovedfagsprosjektet er endelig ved sin slutt. Det har vært et stort privilegium å være etnologistudent ved Institutt for Kulturstudier. Jeg vil takke alle som har bidratt til dette: Ragnar Pedersen takk for dine alltid konstruktive faglige tilbakemeldinger. Alexander Ytteborg, Espen Skjærbakken, Knut Van der Wel og Lars Petter Jørgensen for deres gjennomlesninger, rettelser, kommentarer og moralske støtte. En stor takk til Knut Fageraas for lange og gode faglige samtaler.

Ellers en stor hilsen til familie, venner og fagmiljø!

Gaute Jacobsen

Oslo, 3. Juni 2002.

INNLEDNING	8
Tema	8
Problemstilling.....	8
Kilder og avgrensning.....	9
Disposisjon.....	11
KAPITTEL 1: TEORI	13
<i>Vertikale og horisontale konfliktperspektiver</i>	13
Kampen om bondefriheten.....	13
Kriminalitetsutvikling; fra vold til tyveri og søksmål	15
Topografiske beskrivelser over Setesdalen.....	16
<i>Eiendom, økonomi og konflikt</i>	18
Jordeiendom.....	18
Privat og felles eiendomsrettigheter	19
Eiendomskonflikter – forbrytelser, tvister eller normbrudd	20
<i>Aktørstudier og praksisteorier</i>	21
Aktørers og allmuens konflikthåndtering	21
Arena for konflikthåndtering	23
Bondesamfunnets analytiske kategorier – en rasjonalitet og kognisjon?	23
<i>Eiendom som kulturelt fenomen</i>	25
KAPITTEL 2:KILDER OG METODE	27
<i>Forestillinger om deildegasten</i>	27
Folketro og personhistoriske sagn	27
Kildene som «opplysning» og «holdning»	28
Tradisjon	29
<i>Sivile søksmål som kilde</i>	29
Offentlige dokumenter	29
Levning og beretning.....	30
<i>Performative kilder; studieobjektets egen kilde-initiering</i>	30
<i>Tolkning</i>	32
Kvalitativ metode og kildekritikk	32
KAPITTEL 3: KONFLIKT OM UTMARKSRESSURSER	35

<i>Generelt om ekstraretten og åstedssaker</i>	35
»Værneting»	35
Dommere og meddommere	36
Sivile søksmål	36
<i>Påstander og beskyldninger</i>	39
Mosdølsaken	39
Saken mellom Kjørvestad og Viken	41
<i>Strid om buvei, beiting og slåtter</i>	43
<i>Usemjå for retten</i>	46
<i>Åstedsbefaring en «Udviisning af Vitneprov»</i>	51
<i>Rettens behandling og domsavsigelse</i>	54
<i>Oppsummering</i>	56
KAPITTEL 4: KONFLIKT OM GRENSER OG EIENDOM	57
<i>Deildesteinene</i>	57
<i>Informantene</i>	60
«Den afdøde i djevelens skikkelse»	61
<i>Fortellingene</i>	63
«Den værste synd på Guds grønne jord»	65
Husmannskona Brynhild	66
Presten Esaias Bugge (1647 -1697)	67
Vonde-Orm fra Viki (1648 – 1721)	68
<i>Oppsummering</i>	71
KAPITTEL 5: 1840-ÅRENE, EN TID MED VEKST OG PRESS	72
<i>Befolkningsvekst og bruksdeling</i>	72
<i>Fjellbygd og topografiens muligheter og begrensninger</i>	75
Det intensive jordbruket og det ekstensive husdyrholdet	75
Deling av ressurser og rettigheter	79
<i>Jordtyvens sosiale miljø</i>	81
Aktørene	81
Sosialt miljø	82
KAPITTEL 6: KONFLIKT – FORSVAR OG ERVERVELSE AV EIENDOM	84

<i>Formell og uformelle strategier</i>	84
<i>Ervervelse gjennom hevd</i>	85
Besittelse i navn	86
Handling i «god tro»	86
Påtale og søksmål avbryter hevd	87
« <i>Alders Tids Brug</i> »	87
Norm for rettsforhold	87
<i>Påstander om «onde tro»</i>	88
Tankesløshet og uredelige motiver	88
Fornærmelser, skam og vanære	89
« <i>Ikkebrug ei kunde erhverve Eiendomsrett</i> »	90
Passivitet	90
Aktivitet	91
KAPITTEL 7. EIENDOM OG BONDEØKONOMI.....	93
<i>Handling og samfunn</i>	93
Gemeinschaft und Gesellschaft	93
Økonomisk atferd	95
<i>Eiendom og økonomi</i>	97
Hushold- og selvbergingsøkonomi	97
Eiendomsrettigheter som institusjon	99
Økonomisk og sosial forventning	100
Tradisjon og eiendom	101
<i>Eiendom og konflikt</i>	102
Forbrytelser eller normbrudd	102
Sosiale normer og kulturell orden	104
Konflikt og integrasjon	105
AVSLUTNING - EIENDOM SOM KRYSSKULTURELL KATEGORI.....	108
«Embeddedness of property»	108
Moraløkonomi	109
Eiendom som imperativ ideologi	110
«Arkiv» for legitime og illegitime handlinger	111

«å stjele etter døden»	112
Summary	113
LITTERATURLISTE.....	115

Innledning

Kjem eg meg aat Manne dei, Ha' Hendar utav Blo – Gud
naade di syndige Saaline som flutte Deild i Skog. (Draumkvæde)

Tema

Tittelen på oppgaven, «å stjele etter døden», virker som en slags selvmotsigelse. Det 'å stjele' vekker ikke særlig undring, men å stjele 'etter døden' virker mer absurd. Hvordan var det mulig å stjele etter døden, og var slike uttrykk absurde for aktørene eller hadde de en mening?

Denne oppgaven omhandler konflikter om eiendom i Setesdalen, en fjellbygd i Sør-Norge på midten av 1800-tallet. Husholdets eksistens og reproduksjon var avhengig av at konsumbehov ble dekket til enhver tid. Økonomiske ressurser både fra innmark og utmark var livsviktige betingelser for husholdets eksistens. Det er konflikter om disse livsbetingelsene oppgaven omhandler. Den økonomiske aktiviteten var ikke bare avgrenset til husholdets medlemmer, men inkluderte også et fellesskap. Fellesskapets gjensidige hjelp til hverandre knyttet mennesker, hushold og gårder sammen i sosiale og økonomiske bånd. Tette sosiale relasjoner ivaretok viktige økonomiske og sosiale interesser for den enkelte og samfunnet som helhet, men relasjonene var samtidig forutsetning for konflikter innenfor det sosiale miljø og til tider var relasjonene problematiske og konfliktfylte.

Problemstilling

Dette er en analyse av eiendom som kulturelt fenomen. Jeg vil undersøke hvordan konflikter om eiendom ble håndtert i førindustrielle samfunn. Hva konflikthåndteringene kan fortelle oss om forholdet mellom aktører og mellom aktør og samfunn? Undersøkelsen vil derfor fokusere på aktørene, handlinger, holdninger og på de sosiale og økonomiske betingelser for konflikter.

Krenkelser av eiendomsretten var ikke uvanlig, men hvordan skal slike krenkelser oppfattes? Var de hverdagslige og 'vanlige' konfliktene ufarlige for aktørene og samfunnet, eller var konflikt et tegn på oppløsning og sosial og økonomisk desintegrasjon? I en analyse av handlinger og praksis vil jeg belyse de holdninger og normer som eksisterte omkring eiendom og konflikt.

Problemstillingen er nært knyttet til valg og kombinasjonen av kildetyper. Rettssaksdokumenter og folkedikting er kanskje ikke så opplagte kilder å kombinere i en analyse. Kombinasjonen av slike kildetyper har vært gjort - med den hensikt å bruke rettssaker - for å teste troverdigheten i folkediktingens referanse til hendelser og fortiden som objektivt sant eller ikke sant. I denne analysen gjør jeg ikke vesensforskjell på kildetyperne og deres metodiske anvendelse. Kildetyperne vil fungere som meningsfylte analytiske redskaper for å belyse konflikter om eiendom. Oppgavens problemstilling er et metodisk forsøk, et prøvestikk for å undersøke muligheten for kildekomparasjon. Kildekomparasjonen har en rekke kildekritiske aspekter som relevans, troverdighet og representativitet. Kilde- og metodekritisk diskusjon og refleksjon vil derfor stå sentralt, og jeg vil nedenfor avgrense oppgaven på et metodisk og teoretisk nivå.

Kilder og avgrensning

Kildematerialet er grunnlaget for oppgavens avgrensning. Avgrensningen foretas etter tid, rom og det tematiske innhold. To kildetyper, folkedikting og offentlige rettsdokumenter, skal gi grunnlag for oppgavens analyse av tema; *konflikter om eiendom*. Rettssaksdokumenter er et opplagt valg av kildemateriale når konflikter skal studeres, fordi domstolen var og er den sentrale institusjon og arena for konflikthåndtering. Under arbeidet med dette kildematerialet og lesning av lokalhistorisk litteratur viste det seg at en type folkedikting også omhandlet eiendom og inneholdt et tydelig konfliktnivå. Oppgaven undersøker derfor metodisk om disse to kildetyperne lar seg kombinere i en analyse.

Offentlige arkiver som rettsreferater blir ofte omtalt som vår «kollektive hukommelse» (Kjeldstadli, 1992:146), og gir forskeren en enestående mulighet til å komme innpå fortidens mennesker i hverdagslige situasjoner. «På 1800-tallet er kilde-rikdommen nesten blitt uoverkommelig. Det er ufattelig rike, men også svært tunge kilder å arbeide med.» (Sogner, 1994:1) Åstedssaker er i denne oppgaven hovedsakelig hentet fra ekstraretsprotokoller fra Vestre Råbyggelag (Setesdalen) fra tiden 1836 til 1844. Perioden er valgt med den bakgrunn at dette var perioden før de store utskiftningene startet i området. Jeg forventet derfor et høyere konfliktnivå før utskiftningene¹ enn da eiendomsgrensene ble ordnet og formalisert gjennom offentlige utskiftninger. Kun to åstedssaker brukes inngående i oppgaven som

---

¹ Utskiftningene i Norge var en lang historisk prosess som fra statens side ble intensivert gjennom utskiftningsloven i 1821, og den reviderte loven av 1857 som satte forgang i prosessen. I Setesdalen

dybdeundersøkelse og tilsammen består de av 40 foliosider. Rettssaks materialet suppleres med lokalhistorisk litteratur som benytter samme type kilder og viser kildenes allmenngyldige karakter. Dette for å styrke representativitetskriteriet noe. Årsaken til at jeg kun bruker to åstedssaker er at transkriberingen av gotisk håndskrift i rettssaksdokumenter fra 1800-tallet er vanskelig. Ekstrarettssprotokollene på lokalt nivå virker ikke å være dokumenter som stilte særlig høye krav til kvalitet. Det er store forskjeller i lesbarhet, og håndskriften virker dårlig som konsekvens av stålspissene (i motsetning til fjørpenn) som skaper en rask, slurvete og uleselig stil.

Den andre primærkilden er lokal folkediktning og tradisjonsmateriale som omhandler flytting av grenser. Kildene er lettere tilgjengelig enn rettssaks materialet, og finnes både som trykte og utrykte kilder. I hovedtrekk er dette fortellinger om personer som flyttet merkestein og grenser mens de levde, og som straff ble gjenferd (på stedet for ugjerningen) etter sin død. I Setesdalen ble gjenferdet omtalt som deildegasten. *Deild* er navnet på merkestein, mens *gast* er det samme som gjenferd. Deildegastfortellingene er fra samme geografiske område som eiendomsrettssakene, og suppleres med fortellinger fra andre selveierområder i Agder og Telemark. Man kjenner også fenomenet sporadisk fra andre steder i landet, men de er ikke like godt dokumentert.²

Deildegasthistoriene ble nedskrevet og dokumentert mot slutten av 1800-tallet og i begynnelsen av 1900-tallet. Flere av fortellingene omhandler personer som levde på slutten av 1600-tallet og begynnelsen av 1700-tallet. Det kan derfor se ut som at denne type fortellinger i mening og innhold eksisterte over en lengre periode og overførtes i flere slektsledd. Upublisert materiale er hentet fra Norsk Etnologisk Granskning sin spørreliste nr. 48 fra 1955. Det er også undersøkt arkiver (Riksarkivet) fra dokumentasjonsprosjektet, *Gamal Gardskipnad i Noreg*, gjennomført av Institutt for Sammenlignende Kulturforskning i 1949. Andreas Holmsen mener at dette innsamlingsmaterialet og andre traderte kilder kan brukes for å si noe om det gamle bondesamfunnet lengre tilbake enn det som er individets erindring. Tradisjonen går lengre tilbake i tid, og gjennom retrospektiv metode kan de si noe om denne fortiden. (Holmsen, 1966) Tradisjonen representerer kulturell kontinuitet og alderdommelige trekk blir brukt retrospektivt for å si noe om fortiden. I denne oppgaven skal jeg ikke se tradisjonene som bevis på en fortid, men å se tradisjonen ut i fra sin egen samtid. En

---

fikk utskiftingene ingen stor betydning før mot slutten av 1800-tallet.

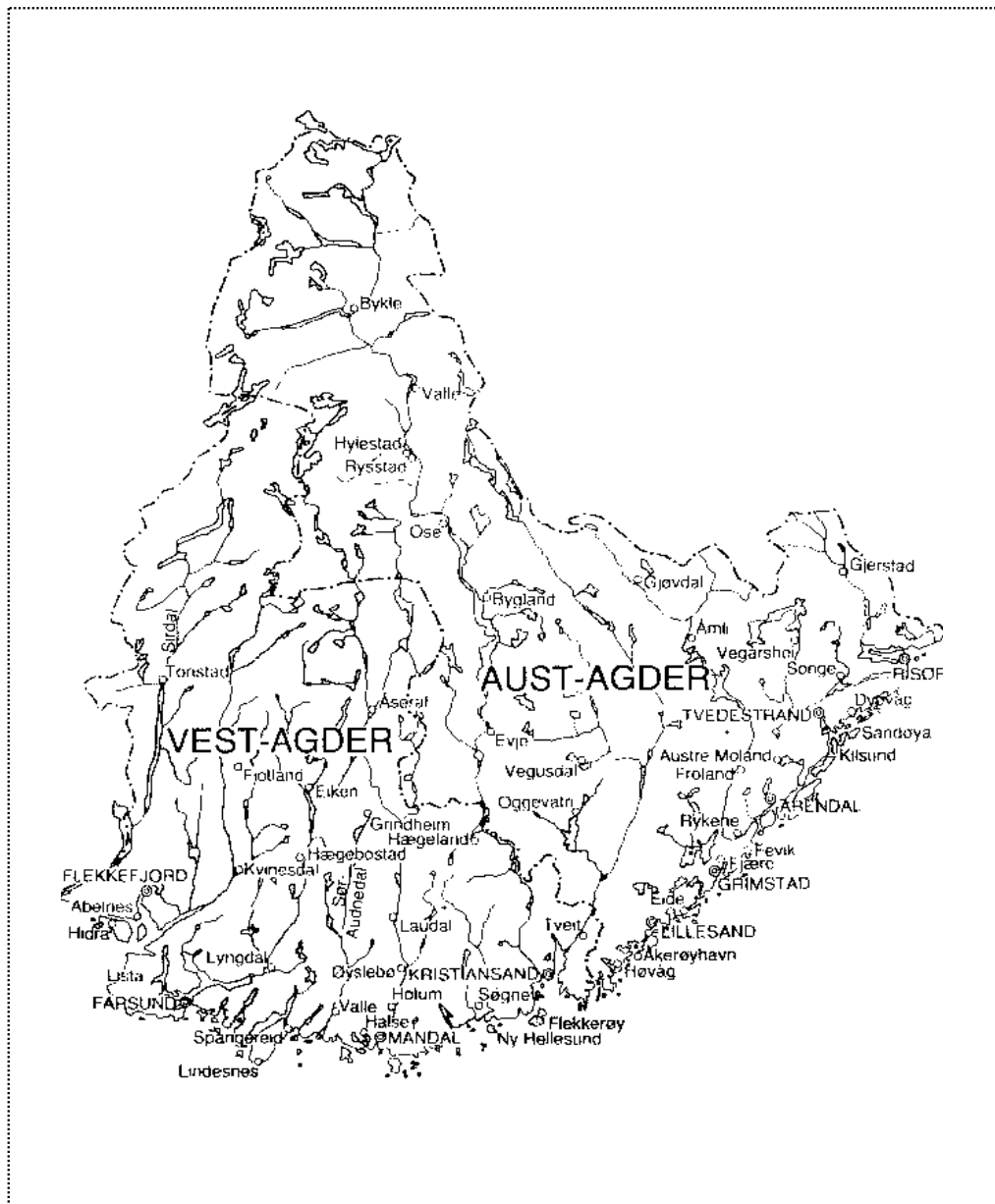
² Folkloristen Olav Bø forteller om den dansk fødte sorenskriveren Brandrup som flyttet grenser mellom to

underliggende problemstilling blir derfor om tradisjon hadde en samtidig funksjon og en kulturell betydning.

Disposisjon

Først i oppgaven skal jeg presentere tema og plassere det inn i en fagligteoretisk kontekst, for deretter å avgrense oppgavens perspektiver og metodiske valg. Så følger to empiriske kapitler, hvor jeg beskriver kildetypernes innhold hver for seg. De to offentlige åstedssakene skal beskrives først. Åstedssakene omhandler alle typer eiendomsvister, men i denne analysen er det hovedsakelig utmarka og ressursene der som er åsted for konflikt. Deretter skal jeg i kapittel fire se nærmere på den lokale folkediktning om «deildegasten».

Analysekapitlene tar for seg kildetyperne komparativt. I kapittel fem vil jeg diskutere kildene i forhold til tid, rom og sosialt miljø. Kontekstualiseringen av kildene vil danne en tolkningsbakgrunn for eiendomskonfliktene for å forklare kildenes opprinnelse og situasjon. Kapittel seks tar for seg eiendomskonfliktene på et individuelt handlingsnivå, der jeg ser kildematerialet som en del av aktørenes konflikthåndtering og strategier. Det siste analysekapitlet (kapittel syv) vil jeg se individnivået i forhold til et mer teoretisk abstraksjons- og systemnivå. I dette kapitlet blir handlingene og konflikthåndteringene diskutert opp imot mer sosiale- og økonomiske systemer. Forholdet mellom individnivå og systemnivå vil jeg utdype i neste kapittel.

Kart over Øst-Agder og Vest-Agder.³

³ Kart hentet fra *Agder i nær fortid*. Det norske samlaget. Oslo 1984. Atrid Daatland Leira.

Kapittel 1: Teori

Vertikale og horisontale konfliktperspektiver

Etnologer har ikke vært spesielt interessert i konflikt som eget tema for analyse, og det kan selvfølgelig være flere grunner til dette. Det paradoksale er at konflikter i det før-industrielle bonde- og bysamfunn var vanlige og hverdagslige, men dette gjør seg ikke særlig gjeldende i faglitteraturen. Når konflikter først beskrives er det en vanlig fremstilling å sette bondeallmuen opp mot borgere, embetsmenn og stat. I denne analysen er bondeopprør verken en del av problemstillingen eller representert i kildematerialet, men jeg skal allikevel presentere noe av forskningen på bondeopprør og andre konfliktstyper for å tydeliggjøre noen teoretiske perspektiver.

Kampen om bondefriheten

I det etnologiske kulturhistoriske hovedverket om norsk bondekultur, *Vår gamle bondekultur* (1951), av Kristoffer Visted og Hilmar Stigum, blir konflikter beskrevet vertikalt politisk og økonomisk som bondens kamp mot overgrep fra øvrighet og stat. «Overgrepene ble møtt med seig og kraftig motstand fra bøndernes side, og de følgende århundrer i vår bondehistorie er opptatt av kampen for å hevde dem eldgamle bondefrihet – en kamp som skulle bli avgjørende for vårt folks hele fremtid.» (Visted, 1951:20) Konflikter innenfor samme sosiale miljø nevnes kun sporadisk. Hva er så årsaken til dette? For det første tror jeg den kulturhistoriske vitenskapelige tilnærming og metode som Kristoffer Visted og Hilmar Stigum representerer gjorde konflikt lite relevant som studieobjekt. Søken etter bondekulturens alderdommelige trekk og lange historiske linjer gjennom å dokumentere gamle arbeidsmetoder, skikker og gjenstander hadde lite til felles med *konflikters samtidighet*. Eiendoms konflikter som studieobjekt er hverdagslige og aktuelle for aktørene i deres egen samtid, og derfor lite relevante for forskere med problemstillinger og metoder som søker de alderdommelige trekk ved kulturen. For det andre tror jeg at etnologiske beskrivelser om den

«gamle bondefrihet», fellesskap og grannesamfunn bevisst eller ubevisst overskygget og var lite forenelig med konflikter som representerte disharmoni innenfor samme sosiale sjikt.

I historiske oversiktsverker blir Strilekrigen⁴ og Lofthusopprøret⁵ i siste halvdel av 1700-tallet trukket frem som to sentrale bondeopprør i norsk historie. I begge tilfeller sto konflikten mellom bondeallmuen på den ene siden og borgere og embetsmenn på den annen. Statsmaktens rolle var mer tosidig. Kongen og staten aksepterte ikke opprør (og slo dem ned med maktmidler), men lyttet og etterfulgte til en viss grad de klager og de krav som ble reist. Også i historisk litteratur om Setesdalen blir konflikter beskrevet som en bondemotstand mot embetsmenn. Edvard Bull (den eldre) ser motstanden og opprøret i et tidsperspektiv fra 1537 til 1660.

Reformasjonen i Norge i 1537 ble oppfattet av allmuen som religionstvang fra regjeringens side og møtte motstand fra en befolkning som «hengt seigere ved sin gamle tro og sed enn ellers vanlig var i Norge» (Bull, 1921:51) Hovedårsaken til bondereisningen er allikevel verdslig, mener historikeren Edvard Bull. Den generelle prisstigningen i Europa fra begynnelsen av 1500-tallet, virket indirekte på bøndernes situasjon som ytre press. «Statens krav blev i denne tid stadig større, dels som en likefrem følge av prisstigningen, dels fordi administrasjonen hærvesenet, hofholdet krevet stigende inntekter, og skattetrykket er derfor i stadig vekst både i fredstid og navnlig i krigstid. Mot dette skattetrykket er det da også de aller fleste reisninger er rettet...» (Bull, 1921:51) Flere opprør rettet seg mot embetsmenn i 1540-årene, og senere i 1570-årene rettet misnøyen seg mot «bondeplageren» og lensherren i Nedenes, Erik Munk. Erik Munk var en mektig embetsmann, som ble kritisert fordi han «forlangte store bøter, krevde inn urettmessige skatter og avgifter, flyttet *merkesteiner*⁶ når det passet ham, lånte ut penger for senere å slå under seg lånetagerens gård.» (Mykland, 1993:113) Munk ble avsatt i 1585, og senere fengslset, og tok til slutt sitt eget liv i 1594. (Bull, 1921) Selv om det var store og alvorlige saker rettet mot embetsmenn, så skal ikke omfanget overdrives. Opprørene er interessante ikke fordi de var vanlige, men fordi de heller var uvanlige. Høydepunkt for denne type bondemotstand i Europa var 1590-årene. (Österberg,

---

⁴ «I 1762 ble det innført en ny personskatt, ekstraskatten, på 1 rd pr. år av hver person over 12 år, noe som ville bety mer enn en fordobling av skatteinntektene i Norge...I Norge utløste ekstraskatten en storm av forbitelse, og etter en rekke klagedeputasjoner til kongen og regulære opptøyer – den såkalte Strilekrigen – i 1765 ble skatten sterkt redusert og i 1772 helt opphevet.» (Knut Mykland, 1993:257)

⁵ «Meir dramatisk var konfliktane på Austlandet i 1770-åra og på Agder under Lofthusreisinga i 1785-87. I baa tilfella fylgde styresmaktene opp bondeallmugens klager over overgrep frå borgerskapets side.» (Ståle Dyrvik, 1992:157)

⁶ Min kursiv.

2000:94) Kampen om den gamle 'bondefriheten' som Visted hevder fant sted, gir et bilde av vertikal konflikt mellom bonde og stat som motstandere. Den blir av Edvard Bull karakterisert politisk som en «klassekamp», bønder mot embetsmenn, mellom den lokale selvrådigheten og riksenhetens krav. (Bull, 1921:53)

Kriminalitetsutvikling; fra vold til tyveri og søksmål

Mye av den forskningen som har vært gjort på kriminalitetsutviklingen i Norge og i Norden er avgrenset til perioden 1550-1850. (Österberg, 2000) Perioden avgrenses med reformasjonen og det industrielle gjennombruddet. De fleste historiske og etnologiske arbeidene faller innenfor denne tidsavgrensningen, noe som i stor grad skyldes at det fra denne perioden finnes relativt godt med historiske kilder sammenlignet med tidligere perioder.

Fra 1500-tallet av er det mulig å kvantifisere kriminaliteten. Den største kategorien var volds kriminalitet og utgjorde ca. 40 prosent av den totale kriminaliteten. Tyveri var i middelalderen og på 1500-tallet langt mindre vanlig i Norden enn det var i det sentrale Europa. På lokalt nivå var det også en høy frekvens av ulydighet mot offentlige plikter, som betaling av skatt, vedlikehold av veier og broer og transport av embetsmenn og soldater. Fra 1600-tallet av var det en generell nedgang i volds kriminaliteten, mens seksualkriminalitet økte i samme periode. Økning kan også observeres innenfor æreskrenkelser, kriminalitet mot eiendom, og beskyldninger om hekseri. Tyveri mot eiendom utgjorde mindre enn ti prosent av den totale kriminalitet på 1500-tallet i Norge, og dette holdt seg nokså konstant inntil 1700-tallet. Ikke før første halvdel av 1800-tallet kan det observeres en overgang fra vold til tyveri. (Österberg, 2000)

Overgangen fra vold til tyveri medførte også en økning av sivile søksmål. «Where as civil suits accounted for just a small proportion of all the matters treated by the courts in the sixteenth century, they made up a majority of cases around 1800. There is a line of development from criminal cases concerning violence and sex to civil suits concerning economic matters of various kinds.» (Sogner, 2000: 275) Det kan virke som om økningen av eiendoms kriminalitet nødvendiggjør økt vern om eiendom. I Setesdalen var sivile søksmål en av konflikthåndteringene for vern om eiendom, men vern om eiendom var ikke den eneste form for sivile søksmål. Krenkelser av æren ble også ført for domstolene, og som i eiendomsrettssaker var dette saker hvor partene selv tok initiativ og var påtaler. Æreskrenkelsessaker var kanskje det artikulasjonsfelt hvor lokalsamfunnets forståelse av ære

kom best til uttrykk. Men æreskrenkelsessaker var ikke nødvendigvis det eneste artikuljonsfelt for æren. Jeg åpner for at æren også kan ha betydning innenfor eiendomskonflikter, fordi eiendom også impliserer mellommenneskelige relasjoner.

Nedenfor skal jeg gi en kort presentasjon av stedet og menneskene som danner rammen rundt konfliktene om eiendom. Presentasjonen er gjort på bakgrunn av to prester som levde i bygda på 1700- og 1800-tallet. Beskrivelsene er preget av deres rolle og funksjon som embetsmenn i lokalsamfunnet.

Topografiske beskrivelser over Setesdalen

To sogneprester har skrevet om Valle prestegjeld. Rejerus Gjellebøl var sogneprest fra 1772 til 1782, og Peder Blom var sogneprest der fra 1864 og ordfører til 1880. Begge beskrivelsene av Setesdalen gir en inngående innblikk i hvordan to geistlige oppfattet stedet på 1700- og 1800-tallet. De hadde særlig interesse for økonomiske forhold og folkets egenskaper - to elementer som også er viktig for forståelsen av eiendomskonflikter.

Rejerus Gjellebøl sammenligner gårdbrukerene i Setesdalen og husmenn i østlige deler av Norge, og plasserer dem dermed i samme økonomiske sjikt: «thi de fleste Gaardmænd have her ikke mer Jord at dyrke eller bruge, end mange saa kaldet Huusmænd paa de østeligste Kanter af Norge» (Gjellebøl, 1784) Innbyggeretallet mener han var ca. 2000 personer, og han mener dette var flere innbyggere enn det ressursgrunlaget kunne tåle. Det var liten mulighet for ekspansjon av gårdens territorium, så løsningen lå i oppdeling av gårdene i mindre gårdsbruk og at flere reiste til byene og til koloniene⁷. I tillegg til økonomiske betraktninger var Gjellebøl opptatt av «Folkets Egenskaber» som han beskriver både i negative og positive retninger. Setesdølen viste «oprigtighed...hvad de love, det søge de og at holde (naar det er mueligt) hvorfor her og meget sjelden bruges Haandskrifter imellem dem, men de betjene sig alene af Haandrækkelse til hinanden istedenfor skrevne Beviser.» (Gjellebøl, 1784:30) I mer negativ retning nevnes deres drukkenskap og utukt, men også deres «Hengivenhed til gamle Vaner og Skikke» ble sett på som en hindring. Gjellebøl mente de negative egenskaper og konservatismen var årsaken til det dårlige jordbruket. Setesdølen ønske om å bli ved det gamle hindret en forbedring av jordbruket. Det dårlige

---

⁷ Danmark-Norge hadde kolonier på 1700-tallet i India (Trankebar), i Guinea og i de Vestindiske øyer (St. Thomas og St. Croix). Ole Feldbæk: Danmarks økonomiske historie 1500-1840. Danmark1993. Når Rejerus Gjellebøl nevner kolonier kan det være disse eller så kan det kanskje bety Engelske kolonier i Nord Amerika?

jordbruket forklares også ut i fra mangel på kunnskap, dårlige redskaper, mangel på høstpløying, dårlig gjødsling og at åkrene ikke ble gitt hvile.

Peder Blom deler mange av Gjellebøls oppfatninger om den konservative Setesdølen. «Han har strengt holdt paa det gamle og nødig villet oppgive noget af det fra fædrene arvede og overleverede. Hans dal er derfor vistnok det sted i landet, hvor gammel sæd og skik har holdt sig mest uforandret.» (Blom, 1896:21) Mange av de gamle særtrekkene var i endring i siste halvdel av 1800-tallet. Blom mente den nye veien anlagt i 1840-årene og den planlagte jernbanen til Byglandsfjorden som sto ferdig i 1896 (Bull, 1921:81) ville bryte denne isolasjonen. Samtidig sporet han positive endringer i menneskenes egenskaper. Villskapen og slåsskampene var avtagende, noe som skyldes dannelse og opplysning. Uenighet mellom slekter var ikke uvanlig i dalen. Bryllupsgavens størrelse kunne for eksempel være motiv for slåsskamper. Det fortelles også om en konflikt mellom bygder om tilgangen til eiendom; «Efter et sagn var der langvarig trætte mellem bønderne i Fyresdal og Valle om Finndalen. Trætten endte med en strid i selve Finndalen, hvilken Fyresdølerne kom til kort, hvorefter Finndalen ved forlig lagdes til Valle og grensen sattes lidt østenfor Skarestøil og lidt vestenfor Thoresdalen.» (Blom, 1896:117,157) Striden kjerne var en «støildal» som i tidligere tider hadde bestått av syv små fjellgårder. Flere fortellinger og sagn om personer og hendelser eksisterer i dalen uten at de utdypes særlig grad av Peder Blom. Mange sagn og fortellinger omhandlet visstnok gården Viken og deres oppsittere (også sentrale i kapitlet om deildegasten), og Halvor Aakre var i dette tilfelle hans kilde. (Blom, 1896:136)

To sogneprester i Valle prestegjeld har gitt sine vurderinger av det samfunnet som dannet rammen rundt deres liv og opphold i bygda som prester og embetsmenn. Beskrivelsene er tosidig. Negative aspekter faller sammen med deres posisjon som prester og deres interesser for kunnskap om jordbruk, skjønt Blom allikevel er mer positivt innstilt ovenfor den konservative og tradisjonsbundne setesdølen. Han sporer en form for «ridderlighed» hos bonden. Uttrykk som ridderlighet må forstås ut i fra den tid Blom skriver. Peder Blom sin tid som prest i siste halvdel av 1800-tallet og bokens utgivelse i 1896 sammenfaller mer med nasjonalromantikken. Peder Blom hadde også kjennskap til forskning i området og henviser til Eilert Sundt sine studier om byggeskikk.

Eiendom, økonomi og konflikt

Forskning på eiendom og konflikt som kulturelle fenomener er lite behandlet som tema innenfor etnologi. Temaet er for øvrig godt behandlet historisk, og mye av kunnskapen om emnet er hentet derfra. Jeg skal gi en kort presentasjon av utviklingen av jordeiendomshistorien med hovedvekt fra 1600-tallet frem til midten av 1800-tallet.

Jordeiendom

Fra yngre steinalder omkring 4000 år f. kr. er det påvist jordbruk i Sør-Norge. Overgangen fra jegerkultur til dyrking av jorda og husdyrhold blir beskrevet som en revolusjon som la grunnlag for fast bosetning og gårdsdannelse i Norge. Jordbruket la også grunnlaget for nye måter å organisere samfunnet på som høvdingedømmer og stat. (Magnus/Myhre, 1976) Arkeologiske utgravninger viser at det først på 300- og 400-tallet (e. kr.) fantes en kraftigere bosetningsekspansjon, og mange nye gårder ble ryddet både i bygdene, langs kysten og i de indre dalene opp mot høyfjellet. Både i Aust- og Vest-Agder har dette landnåmet vært så kraftig at det meste av den dyrkbare jorda var ryddet før midten av 500-tallet.

I middelalderen, kort tid før svartedauden på midten av 1300-tallet, var kontrollen av ressursene gjennom eiendomsretten fordelt mellom kongen 7%, kirken 40%, adelen 20% og 30% i privat folks eie. Omkring en fjerdedel av norske bønder kan ha vært selveiere. Tre fjerdedeler av bøndene var leilendinger som gjennom egen avkastning betalte leie (landskyld) til jordeierne, som da enten var kongen, kirken eller adelen. Etter reformasjonen overtok kongen det meste av kirkegodset, men omkring 1660 var fortsatt kun en fjerdedel av bøndene Norge selveiere. I Agder var litt over halvparten selveiere i 1661. Etter befolkningsnedgangen under svartedauden var forholdene gunstige for leilendingene. Det var godt om jord og jordleieprisen var lave. Ikke før på 1500- og 1600-tallet økte etterspørselen på jord og forverret dermed leilendingsvilkårene. (Dyrvik, 1978)

Eiendomsforholdene i Setesdalen og andre fjellbygder i sørlige deler av Norge var innviklede og kompliserte. Dette skyldes først og fremst befolkningsøkning, som medførte store endringer i eiendomstrukturen i landet. I Setesdalen forgikk en stadig bruksdeling av de opprinnelige opphavsgårdene på 16- og 1700-tallet; «Når disse seinare vart kløyvde i mindre gardar, i namnegardar, vart utmark og hei i stor mun verande i sameige. Innafor kvar sameige vart eigarane tildela rettar i form av slåtto, beite, vedrett osb. Berre utskiftningane i nyare tid har løyst noko på desse bandi.» (Ryningen, VII:1994:186) Deling av gårder medførte også

deling av ressurser og rettigheter. Innmarka ble også delt opp i mindre enheter, såkalte teiger. Tallet på teiger doblet seg for hver bruksdeling. Når en gård hadde mange åkre på forskjellige steder så kunne antall teiger bli mange. Forholdene kunne være ekstreme i praksis. «Gården Loen i Nordfjord, som hadde 15 brukere og var på 707 mål innmark i alt, var delt i 1135 teiger.» (Brækhus/Hærem, 1971:22) Delingen fikk ikke bare konsekvenser for innmarka, men også for utmarksressursene. Hvert bruk skulle ha sitt, og jo mer åkerjorda ble oppdelt, jo mindre utmark og heier ble det på hver. (Ryningen, VII:1994:187) Åkerjorda ble mindre for hver bruksdeling og reduserte også tilgangen på ressurser i utmarka.

De sosiale relasjonene ble også berørt av bruksdelingen. Jordfellesskapet nødvendiggjorde et omfattende samvirke mellom brukerne. Det var uråd å gjerde inn teigene særskilt, og det var heller ikke mulig å komme til den enkelte teig uten å passere de øvrige. (Brækhus/Hærem, 1971:22) Skogen ble også delt, og her medførte delingen til mer innviklede strukturer mellom private rettigheter til skog og felles bruksrettigheter til skoggrunnen som beitemark. Utskiftningen av skogen skjøt fart på 1700-tallet. Helt siden 1500-tallet av var tømmer blitt et viktig eksportprodukt i Norge. Men bøndene ble raskt utkonkurrert av byborgerne. Av økonomiske grunner ble den dyrbare skogen utsatt for deling. Når skogen ble handelsvare ble det på tide å skille ut skogparter. Mer buskap og større vansker med å skaffe tilstrekkelig med fôr, gjorde det også aktuelt å skifte ut slåttene. Skogs- og heibeite var det derimot så rikelig av at det ikke fantes grunn til å gjøre noe med denne ressursen. (Ryningen, VII:192:1994)I utmarka var det derfor en komplisert sammenblanding av privat eiendomsrett og sameieformer.

Privat og felles eiendomsrettigheter

Eiendomsconflikten, på midten av 1800-tallet, viser at det var uklare eiendomsforhold. Sammenblanding av forskjellige rettigheter gjorde forvaltningen av ressursene vanskelig. Rettigheten til eiendom var ikke alltid absolutte og fullstendige, men ofte begrenset i praksis. Forvaltningen av eiendom og ressurser var derfor ikke bare et sett av rettigheter, men også plikter. Plikt til å respektere andres rettigheter og akseptere begrensninger på egen eiendomsrett.

Rettigheter til ressurser var kompliserte, fordi ulike typer av rettigheter hemmet hverandre. I denne oppgaven skiller jeg mellom privat eiendomsrett og rettigheter knyttet til sameie og fellesskapet. Eiendomsretten er en altomfattende faktisk og juridisk rådgivningsrett

over et formuegods som fast eiendom, løsøre og fordringer. (Gisle, 1999) Bruksrett kan indirekte være en begrensning på den fullstendige rådighet. «Eiendomsrett blev herunder definert som Retten til - med de almindelige Indskrænkninger, som flyder umiddelbart af Loven eller Retsordenen, og med de specielle Indskrænkninger, som maatte flyde af særlige resstiftende Fakta, - at raade frit over en begrænset Del af den ydre Natur med Udelukkelse af andre fra Raadighed over samme.» (Scheel, 1912:139) Når rettigheter også gjelder en tredjemann, så reduseres eierens handlefrihet tilsvarende. Eiendomsrettens innhold er negativt avgrenset, gjennom andres rettigheter.

Sameie er ikke individuell og eksklusiv, men «Sameie vil si, at det ikke er ett retssubjekt, som eier tingen, men flere i fællesskap.» (Gjelsvik, 1919:82) Sameie består derfor av flere likestilte retssubjekter som eier og forvalter av eiendom. Den private eiendomsretten regulerte den teigdelte innmarka og utskiftede ressurser i utmarka (som skogen og slåttene). Sameie var mer vanlig i beite av skoggrunnen og på heiene. Det å klassifisere eiendomsrettigheter er ikke enkelt fordi ulike rettigheter påvirker hverandre i praksis.

En hensiktsmessig kategorisering av eiendom er; (1) Åpen adgang til ressurser for alle uten innskrenkninger, (2) Felles eiendom hvor ressursene er kontrollert av fellesskapet av brukere, (3) Statlig eiendom hvor ressursene er kontrollert av sentrale myndigheter på nasjonalt og lokalt nivå, og (4) Privat eiendom hvor eksklusiv rettigheter sammenfaller med en individuell eier som kan handle disse eiendomsrettigheter med andre. (Acheson, 1994) I denne oppgaven er det kategoriene 'felles eiendom' og 'privat eiendom' kildene i vesentlig grad omhandler. Kategorisering av sivile konflikter kan være vanskelig, fordi forholdene ikke bare har med staten og formale lover å gjøre, men også sosial intervensjon og normer.

Eiendomskonflikter – forbrytelser, tvister eller normbrudd

Hvor går grensen mellom forbrytelse og tvister? Forbrytelse kan forstås som «en handling som av samtiden defineras som stridande mot lagar och förordningar och som därför bestraffas, om den upptages.» (Ågren/Johansson, 1994:123) Denne avgrensningen skiller forbrytelser fra tvister gjennom konsekvensene som rammer forbryteren, men ikke en part i en tvist. Forbrytelser forfølges av staten gjennom lover og formelle domstoler, mens øvrige normovertredelser i stedet sanksjoneres eller sones på andre måter. (Ibid.:1994) Ågren og Johansson mener at forbrytelser skiller seg fra handlinger som kan kalles for normovertredelser. Norm vil i denne oppgaven forstås som foreskrevet eller forventet atferd

innenfor en sosial gruppe eller sosial kontekst.

Aktørstudier og praksisteorier

Konflikter innebærer strid eller uoverensstemmelser mellom personer, grupper, interesser eller ideer. I alle mellommenneskelige fellesskap er det potensial for konflikt. Hvis vi interesserer oss for individets måte å forholde seg til omgivelsene på, til økonomiske og sosiale forandringer og til den generelle utviklingen, må individet også være observasjons- og kombinasjonsnivå. (Tretvik, 2000)

Aktørers og allmuens konflikthåndtering

Historikere har også vist interesse for allmuens konflikthåndtering. «Det er først i løpet av de siste par tiårene at normer, lovbrudd og vold er blitt selvstendige undersøkelsesobjekter i norsk historieforskning.» (Sandmo, 1999:21) Jørn Sandnes viser i, *Kniven, ølet og æren, Kriminalitet og samfunn på 1500- og 1600-tallet* (1990), hvordan det norske samfunnet var langt mer preget av vold enn av tyveri. En av forklaringene på det lave tyveri-nivået var at «...bondesamfunn hadde liten hensikt å anmelde et ”internt” tyveri. I regelen måtte lokalsamfunnet løse slike konflikter på egenhånd. (...) Naboskapet virket konflikthemmende og konfliktløsende. Tyveri ble vanligvis bare anmeldt når det var begått av fremmede.» (Sandnes, 1990:89) Erling Sandmo viser gjennom sine aktørstudier av konflikter, hvordan bondesamfunnet selv løser konflikter på tinget gjennom reintegrering av individene, fremfor bruk av desintegrasjon og straff. «Ved å spille på rettssystemets premisser helt frem til muligheten bød seg til å få løst konfliktene i minnelighet, greide lokale aktørene i rettssakene i stor grad å styre prosessene selv (...) Det er tingets juridiske myndighet som er citantens [saksøkers] pressmiddel i rettssakene, for trusselen om dom og vanære blir for insitament for den innstevnte til å inngå forlik og gjøre opp for seg.» (Sandmo, 1992:123)

Tinget hadde en formell og en uformell funksjon som betinget hverandre, og aktørene brukte dem begge i som strategi for å løse konflikter. Denne konfliktdiskursen som Sandmo behandler i sin avhandling, *Tingets tenkemåter. Kriminalitet og rettssaker i Rendalen, 1763-97* (1992), viser hvordan konflikter og konfliktløsning foregikk innenfor det sosiale sjikts rammer av aktører. Staten var ikke alene om bruk av domstolen som arena for å dømme de som brøt loven. Domstolen hadde også et middel for lokalsamfunnets aktører og deres interesser. Myndigheten og rettsapparatet blir mer passive tilskuere og mer ett middel for

aktørenes hensikter. Jeg mener statens passivitet ikke må forstås i betydning likgyldighet, men at staten kunne ha sammenfallende interesser med lokalsamfunnets rettsforståelse. En liknende sivil rettsforståelse og praksis finner man også hos etnologen Kari Telste.

Kari Telst er den som tydeligst har tatt for seg konflikter i bondesamfunnet innenfor etnologien. I avhandlingen *Mellom Liv og Lov. Kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652 –1710* (1993), undersøker hun den offentlige og sosiale kontrollen av seksualiteten mellom kvinner og menn. Gjennom æresbegrepet som analytisk kategori viser Telste til et mønster av kulturell orden. «Når de mange sakene som har nedfelt seg i kildene, og alle fragmentene av forskjellige individers livshistorier er satt sammen, viser det seg at de danner et mønster av kulturell orden. Vi ser at for bygdesamfunnet handlet seksualitet først og fremst om ære. Æresbegrepet strukturerte ikke bare forholdet mellom mann og kvinne, men også forholdet menn imellom og kvinner imellom, og den enkeltes forhold til lokalsamfunnet.» (Telste, 1993:221) Samfunnets normer bestemmer hva ære er og virker derfor som premiss for handlinger. Æren påvirker altså atferd. «Forestillingen om ære strukturerte folks tanker og handlinger i forhold til seksualitet. Æresbegrepet definerte hvilke forpliktelser menn og kvinner hadde overfor hverandre, og hvem som hadde rett til et seksualliv. Det knyttet seksualitet uløselig til ekteskap og ekteskapsinngåelse, til biologisk farskap, eiendomsrett til jord og et levebrød.» (Telste, 1993:222) Kontroll med seksualitet var viktig for husholdets reproduksjon og eksistens.

Kulturell orden ble opprettholdt gjennom konflikter. Individer reproduserte gjennom rettssaksdiskursen samfunnets forståelse av ære og sosiale normer. Rettsapparatet og tinget hadde derfor en viktig sosial funksjon. Denne sosiale funksjon er tydelig i tilfelle av krenkede kvinners bruk av rettssystemet som strategi. «Ved å definere sine handlinger i forhold til æresbegrepet kunne hun fortsatt opprettholde sin verdighet. Dette synet gir seg også utslag i rettspraksis. Jentene fikk medhold både i krenkelses- og farskapsaker når de hadde godt ord på seg.» (Telste, 1993:223) Ærebegrepet som strategi viser at det kan frata en persons ære, men samtidig også gjenopprette den. Vi ser også hvordan individet bruker æren som strategi for sine interesser, samtidig som denne virksomhet også fungerer som en bekreftelse og reproduksjon av de verdier samfunnet er grunnlagt på. Kari Telste viser hvordan kvinner opptrådte på patriarkatets premisser og samtidig gjennom egne handlinger opprettholder systemet og sin egen undertrykkelse. Æren blir sett på som en integrerende kraft som skaper kulturell orden.

Arena for konflikthåndtering

En tolkning av domstolen som diskursiv arena for konflikthåndtering, er at den også har viktig funksjon som sosial kontroll. Domstolen utøver en 'formell kontroll', mens den 'uformelle kontrollen' skjer utenfor denne offentligheten. Grensene mellom det formelle og uformelle er ikke absolutt, men er som to ytterpunkter og mellom dem ligger 'semi-kontroll'. Semi-kontroll forstås som «supervision exercised by force in society whose sole or primary task is not to control and to mete out punishment but which nevertheless fills such a role; examples are the church, the school, and social authorities.» (Österberg, 2000:241) Uformelle og sosiale institusjoner i den private sfære, som rykte, sladder og tradisjon, kan også ha en funksjon av kontroll.

Eva Österberg mener det er vanskelig å finne kilder og informasjon om hvordan den uformelle kontrollen virket. Det er praktisk umulig å finne kilder som kan gi detaljert kunnskap om hvordan barn fra bondefamilier og vanlige byfolk ble oppdratt innenfor familien, og hvordan husholdets overhode oppfylte sine oppgaver som ledere innenfor et patriarkalsk husholdssystem. (Ibid.:242) Kontrollsystemer har oftest vært studert ut i fra offentlige institusjoner som lover og formelle domstoler. I denne analysen vil derfor fortellinger om deildegasten være kilder om den uformelle arena for sosial kontroll.

Arena er også en slags møteplass for kommunikasjon og interaksjon. Rettssalen er en offentlig og formell diskursiv arena for håndtering av konflikt, mens fortellinger om deildegasten i utgangspunktet forstås som en privat og uformell diskursiv arena. Det er også min tese at deildegastfortellingene også virker i det offentlige rom (eller halvoffentlig) i konflikter om eiendom. Fortellingen har en intensjon og hensikt utover den private sfære. Fortellinger oppstår kontekstuel i det privat rom, men virker også i offentligheten som rykte og sladder. Analysen vil derfor se om deildegastfortellingene og tradisjonsmaterialet kan ha en semi-kontrollerende funksjon. Kan fortellingene gi ny informasjon og bedre forståelse om hvordan konflikter om eiendom mellom det formelle og uformelle håndteres innenfor bondesamfunnet?

Bondesamfunnets analytiske kategorier – en rasjonalitet og kognisjon?

Flere analytiske kategorier og studier av det gamle bondesamfunnet gir føringer på vår forståelse av det før-industrielle samfunn. Representerer for eksempel det «tradisjonelle» bygdesamfunnet - i kontrast til det moderne samfunnet - en spesiell rasjonalitet eller folkelig

kognisjon? Og tilfelle hvordan viser dette seg i forhold til eiendom og konflikthåndteringen i praksis. Forholdet mellom praksis og rasjonalitet aktualiseres et stadig tilbakevendende problemstilling om mennerskers determinisme og forholdet mellom person og struktur. Er mennesker fri i sine valg eller er deres handlinger styrt av visse kulturelle konvensjoner? Finnes det mentale dypstrukturer som har betydning for menneskers handlinger og atferd?

Mentalitesbegrepet har møtt motstand for sitt «kollektive preg som i liten grad er egnet til å fange inn det reflekterende og handlende enkeltmennesket, og dermed blir et dårlig redskap i studier av endring.» (Slettan, 1994:46) «Mentalitetshistorien ville forene den store historieverdigheten med den livsnære menneskelige erfaring. I studiet av vanlige folk ville den løfte fram en 'mentalitet' som skulle konstituere den allmenne rammen rundt enkeltmenneskenes tanker i tider før vår.» (Sandmo, 1999:61) Mentaliteter har også blitt forstått som en tids «mentale verktøy» eller som uttrykk for det «kollektive ubevisste» (Ibid.:61) Kritikken har vært rettet mot mentalitetsbegrepets determinerende karakter, som fratrar individenes valgfrihet. Begrepet «mentale verktøy» nøytraliserer til en viss grad mentalitetsbegrepets preg av tvang, fordi mentale verktøy inneholder et mulighetsspekter. Oppfattelsen av mentalitet som fortidens muligheter – og ikke bare som begrensninger - er interessant ut i fra studier av konflikter. Er konflikter om eiendom motsetninger mellom muligheter og begrensninger, mellom frie og ufrie valg.

Ære kan være et eksempel på mentale dypstrukturer eller mentale verktøy. Jeg mener analytiske kategorier, som æresbegrepet, er gode vitenskapelige grep for å forstå sammenhengen mellom person og samfunn, men også relasjonene mellom individer som handlende mennesker. Kari Telste knytter æresbegrepet til bondesamfunnets forhold til seksualitet, noe som i utgangspunktet syntes å virke lite relevant i forhold til tema for denne oppgaven. Det interessante er at æren har med mellom-menneskelige relasjoner å gjøre og har ofte en sammenheng med konfliktsituasjoner. Krenkelser av en persons ære var en vanlig sak for domstolene. Skam og vanære, som ærens bakside, var noe personer ikke kunne leve med. Ærekrenkelsessaker viser nødvendigheten for mothandling. «Angrep på en persons ære, både verbalt og fysisk, måtte pareres. Ble ikke angrepet ufarliggjort der og da måtte det tilbakevises på andre områder.» (Granrud, 1998:77) Behov for sanksjonering finner man igjen i rettsaker som omhandler krenkelser av eiendomsretten. Er det noe felles i denne *nødvendigheten* av å sanksjonere for å beskytte sin egen ære og det å beskytte eiendom og økonomiske interesser?

Eiendom som kulturelt fenomen

Eiendom, som kulturelt fenomen, har ikke vært gjenstand for analyse i etnologi. Problemet ligger ikke i å finne kilder som omhandler eiendom og menneskers forhold til eiendom, men problemet dreier seg mer om forståelse og teoretisk nivå. Hva innebærer det å studere eiendom som et kulturelt fenomen? Utfordringen oppstår når handlinger og holdninger skal tolkes som kulturelle representasjoner. Kulturelle sammenhenger og systemer innebærer en teoretisk abstraksjon ut over det rent empiriske og observerbare.

Etnologi som fag har sine røtter i den klassiske kulturhistoriske tradisjon og de retninger innen historiefaget som regnes som forløpere til den nyere kulturhistorie. (Telste, 2000:15) Kulturhistorien er et perspektiv på menneskelige samfunn i fortida, en måte å lese den historiske teksten på. (Slettan, 1994:35) Teksten som skal leses i denne oppgaven er to hverdagslige manifestasjoner av konflikt. Dagfinn Slettan definerer kultur som «angår mening, som dreier seg om norm- og verdimønstre slik de oppleves av folk og slik de fremtrer i handling og resultat av handlinger.» (Ibid.:35) Kultur defineres ut i fra individuelle erfaringer og praksiser, og dens sammenheng med samfunnsstrukturer av normer og verdier.

Et sentralt spørsmål i kulturhistorisk forskning er forholdet mellom individuell frihet og kulturelle og sosiale begrensninger. En vanlig oppfatning er at den individuelle frihet eksisterer innenfor sosiale rammer og begrensninger. Er sosiale rammer tegn på kulturelle systemer? Sosialt liv består av regelmessigheter som man kan observere i individers atferd, og regelmessigheter i konflikter vil indikere et sosialt handlingsmønster og kulturelt system. Utgangspunktet for analyse av et systemnivå ligger i de observerbare handlingene. «Sosiale organisasjoner, institusjoner, roller og normsystemer er virkelige nok, men ideologier og sosiale systemer eksisterer bare så lenge det er aggregat av individer som tenker og handler på bestemte måter, og bare ved å etablere tankemønstrene deres kan vi mene noe om disse organisasjonene.»⁸ (Tretvik, 2000:6)

Systemnivået kan forstås som helheten sett ut i fra dens deler, men denne definisjonen skiller seg ikke særlig fra induktiv analyse. Det vil si å slutte fra en rekke enkelttilfeller til det mer allmenne. Komparasjonene av to kildetyper i de tre analysekapitlene vil derfor i utgangspunktet være en diskusjon om systemnivå. For å påvise et systemnivå, så må det være en sammenstilling av aktørenes konflikthåndteringer som viser et kulturelt mønster. Den indre

---

⁸ Sivert Langholm: *Scandinavian Journal of History*. Bd. 1, 1976.

kohesjonen mellom kildetyperne kan styrke oppfatningen om eksistensen av systemnivået. Folkloristen Ronald Grambo mener system er en samling elementer (komponenter) og relasjoner mellom disse som funksjonerer sammen for å oppnå eller vedlikeholde et sett av formål. Et system innebærer derfor en målrettethet (intensjonalitet). Likevel kan det tenkes seg systemer uten påviselige funksjoner. (Grambo, 1984:177) I denne analysen av eiendom og konflikt er kombinasjonen mellom individ- og systemnivået, mellom praksis og norm et, overordnet målsetning for oppgaven.

Kapittel 2:Kilder og metode

Forestillinger om deildegasten

Folketro og personhistoriske sagn

Deildegastfortellingene dekker et større område i Sør-Norge - i hovedsak Øst- og Vest-Agder. Fortellingene er av en slik allmenn karakter i innhold at de faller under begrepet 'folketro', som betegner trosforestillinger som de fleste eller en større sosial gruppe deler. Folketroforestillinger inneholder folks norm og verdiapparat og de bestemmer folks holdninger. (Ronald Grambo, 1984:46) Et viktig mål for forskning på slik folketro er å undersøke hvilke funksjoner de ulike trosforestillingene har. Fortellingene om deildegasten viser generelle mønstre. Man bør derfor ikke «betrakte hver enkelt trosforestilling isolert, men sette dem i forbindelse med de sosiale mønstre i sin alminnelighet. Dette innebærer at forskningen omkring folketroforestillinger knyttes til økologiske, sosiologiske, økonomiske og politiske faktorer i den utstrekning forskningsobjektet kan tillate det.» (Ibid.:46)

Sagn er en en-episodisk beretning som bygger på folketroelementer. Man skiller mellom memorat - beretninger om personlige erfaringer som skildrer møte med overnaturlige makter - og egentlige sagn. Forskjellen mellom memorat og sagn oppfattes ikke som absolutt. Grambo mener memorat holdt i jeg-form også kan inkludere annenhånds beretninger. Forskjellen - mellom sagn og memorat - har også blitt beskrevet som diktning og opplevninger. Brynjulf Alver mener sagn kort fortalt er en eldre folkelig kulturs historieoppfatning. (Alver, 1962:90) Historiefortelling må ikke oppfattes som en objektiv sannhet fordi sagn gir sjelden bare referat av det som skal ha hendt, men vil også gi en forklaring på hvorfor et eller annet har hendt. (Ibid.:90) Sagn kan spres over større områder, og mange er lokale bestemt av sitt eget innhold og mening. Sagn er derfor best egnet til å si noe om den virkelighet de selv er produkter av. Sagn i seg selv vil indikere eksistensen av et systemnivå av kollektive oppfatninger. De inneholder også ofte opplysninger om aktører, tid

og sted for begivenhet og omstendigheter som understreker sannheten, men også stedbundenheten. (Grambo, 1984) Sagns stedbundenheten gjør også undersøkelsen av funksjonen til deildegastfortellingene og forståelsen av dem ligger i lokal forhold og sammenhenger.

Historiske sagn oppfattes som korte, oftest enepisodiske fortellinger om hendelser, tilstander og personer, som er beleggbare med annet skriftlige kildemateriale, og som videre kan gi en vurdering av og forklaring på det som fortelles, på samme vis som sagnet kan innta en holdning til hva som blir meddelt. (Bjarne Hodne, 1973:24) Innenfor denne type sagn finner man personhistoriske sagn, som er historiske sagn som forteller om enkeltpersoners liv og levnet. (Ibid., 1973) I undersøkelsen, *Personhistoriske sagn. En studie av kildeverdi* (1973), har Hodne valgt ut tradisjon om drap og andre ugjerninger som en undergruppe av personhistoriske sagn, en sagntype som har mye tilfelles med deildegastfortellinger.

Kildene som «opplysning» og «holdning»

Folkloristen Bjarne Hodne har andre kildebegreper enn det historikerne Ottar Dahl og Knut Kjeldstadli opererer med. Hodne deler kildeverdien inn i «opplysning» og «holdning». «Sagnets evne til å berette faktiske opplysninger som navn, tidspunkt, slektsskapsforhold, eiendomsforhold, utfall av hendelser, personers forhold til en hendelse, betegner vi ”opplysning”...Til det sagnet forteller av verifiserbare fakta, kan tradisjonen innta bestemte innstillinger i form av en vurdering av personer, begivenheter eller forhold, og/eller en forklaring av det samme. Denne kunnskap sagnet gir oss om miljøets syn på og standpunkt til det som fortelles, klassifiseres kildemessig som ”holdning”.» (Bjarne Hodne, 1973:26-27)

Grunnen til at jeg trekker fram flere kildebegreper, er at kildetyperne til dels tilhører ulike fagdisipliner og derfor er metodisk behandlet innenfor ulike vitenskapstradisjoner. Det er ikke min intensjon å ta stilling til den ene eller andre begrepsdefinisjon. Jeg ønsker å se de i forhold til hverandre, ikke som begrepsmotsetninger, men som begrepsforutsetninger med ulik forklaringskraft. «Beretning» og «levning» kan sammenlignes med «opplysning» og «holdning». Bjarne Hodne kritiserer historikernes begreper som snevre og for bundet til dokumentariske materiale som lite anvendelig på folkloristiske problemstillinger. «Vi er ikke bare interessert i objektet og i opphavsmiljøets holdning. Like viktig for oss er påvisningen av senere tradisjonsmiljøers eventuelle omforminger av tradisjoner.» (Ibid.:26)

Tradisjon

En rekke av deildegastfortellingene er overleverte. Fortellinger knyttes ofte til historiske personer og disse viser at de kan ha oppstått i siste halvdel av 1600-tallet. Gjennom en traderingsprosess blir fortellinger overført fra generasjon til generasjon helt til de ble nedskrevet på slutten av 1800-tallet eller gikk inn i den historiske glemsel. Innhold og mening som overføres er summen av kulturens erfaring. Ronald Grambo mener begrepet tradisjon betegner kulturkontinuitet. (Grambo, 1973:179)

Forholdet mellom individuell passivitet og aktivitet har vært knyttet til problematikken om tradisjonsbegrepet. Peter Burke⁹, mener det alltid vil være en indre spenning mellom skikker og tradisjoner som overføres fra en generasjon til den neste, og den endrede situasjonen de skal brukes i. (Telste, 2000:12) Mennesker vil bevisst eller ubevisst tolke, tilpasse og filtrere ideer, skikker og forestillinger i overleveringssituasjonen. Tradisjonsoverføringen går derfor over fra å være en passiv til å bli en aktiv handling, og «tradisjoner blir dermed erstattet av en forutsetning om at neste generasjon tilegner seg tradisjoner gjennom kreativ tilpasning.» (Ibid.:12) Tradisjonsoverføring oppfattes her som en sosial handling og er selv en kulturell prosesses som konflikt.

Sivile søksmål som kilde

Offentlige dokumenter

Domstoler går langt tilbake i tid. Domstoler tjente til å løse uenigheter mellom parter og dømme kriminelle. Når skriftlige rettsdokumenter ble introdusert og institusjonalisert, tjente de som en offentlig hukommelse (public memory), etablerte og dokumenterte for ettertiden både offentlige og private rettigheter og plikter av alle typer. (Sogner, 1997) Som kilder er de resultat av rettslige situasjoner, med nærhet til den problematikken dokumentene beskriver i tid og rom. Dokumenter som dekker kriminalitet og de mørke sider av samfunnet har vist hva som er sosialt akseptert i samfunnet. Kriminalitet er et mer endimensjonalt fenomen og langt mer utvedydige, enn sivile søksmål. Kriminalitet defineres og straffes gjennom offentlige domstoler og formelle lover. Rammene er derfor mer konvensjonelle og objektive i karakter. Folks sivile søksmål er langt mer individualisert, vanskelige å kategorisere, og fundert på mer

---

⁹ Peter Bruke: Varieties in Cultural History. Polity Press Cambridge, 1997

komplekse sivile koder. (Ibid.:9) Åstedssaker er sivile søksmål hvor de komplekse sivile koder manifesteres i aktørenes atferd. Analysen følger derfor et handlingsperspektiv.

Levning og beretning

«Alle kilder kan oppfattes og utnyttes som rester, virkninger, produkter av en fortidig virkelighet, og dermed brukes til å gi kunnskaper om deres opphavssituasjon. I denne forstand er alle kilder «levninger eller 'Überreste' og kan utnyttes som sådanne.» (Dahl, 1994:37). Kjeldstadli har en lignende definisjon av levninger, «Alle rester fra fortida kan vi bruke som levninger fra den fortidssituasjonen de oppstod i. Når vi anvender dem på denne måten, ser vi kilden som en del av den fortidige virkeligheten de ble til i.» (Kjeldstadli, 1992:162) Når kilder utnyttes som levning, så ser man kilden i forhold til opphavssituasjon og dens opphavsmann kildene er levninger av. Der er spor og rester av aktørenes handlinger og holdninger jeg benytter i denne analysen. «En kan oppfatte kildene (levningene) som identisk med et stykke fortidig virkelighet, som del av en større helhet, som virkninger av bestemte årsaker, som middel til bestemte formål, som resultat av menneskelige handlinger, som uttrykk for menneskelige holdninger.» (Langholm, 1989:109)

Kilder som levning blir ofte kontrastert i forhold og motsetning til kilden som beretning. Å utnytte en kilde eller et kildeelement som beretning vil derimot si å utnytte den omstendighet at denne kilde eller dette kildeelement meddeler noe om saksforhold angående et emne, et objekt.» (Ibid.:23) Kildematerialet, enten det er rettssaksdokumenter eller mytiske fortellinger, utnyttes for deres levningsverdi fordi jeg ønsker å forstå aktørene handlinger og holdninger. Dette ekskluderer derimot ikke kildenes beretningsverdi. Kildene sier samtidig noe om saksforhold og et objekt. Sak og objekt ikke som en sannhet, men som aktørens forståelse og virkelighetsoppfatning. Aktørens beretninger om sakforhold ser jeg derfor som kildens levningsverdi, som resultat av opphavsperson og opphavssituasjon. Beretninger er også levninger.

Performative kilder; studieobjektets egen kilde-initiering

Utgangspunktet for en empirisk kildekomparasjon ligger i kildens egenskap og karakter som rester og spor av aktørers handlinger. Kildene er 'skapt og initiert' eller mer riktig 'effektuert' av aktørene selv og representerer derfor deres oppfatninger i handling og holdning. Aktørene er mine studieobjekter, og jeg studerer deres handlinger, intensjoner og virksomhet slik det

uttrykkes gjennom kildene. Ottar Dahl bruker begrepet «meddelelsehandling» om det performative aspekt. «Fra et visst aysnspunkt kan man si at en foreliggende meddelelse etter sitt innhold er identisk med opphavsmannens handling.» (Dahl, 1973:34) Dette er hva man kaller kildens performative aspekt – det vil si kilden betraktet som handling. Aktørene hadde en bestemt intensjon ved kildens tilblivelse, og kildene er produkter av disse handlingene og intensjon. Dette er det metodiske utgangspunktet for kildebruk i analysen; at kildene, enten det er rettssaker eller mytiske fortellinger om merkesteinsflytteren, er iscenesatt av aktørene selv.

Knut Kjeldstadli beskriver kildenes performative aspekt slik: «En spesiell gruppe meddelende, språklige kilder kaller vi performative (...). Dette er kilder som i sin samtid hadde som funksjon at noe ble iverksatt. Noe ble realisert i og med at dokumentet ble lagd eller utsagnet ble gjennomført.» (Kjeldstadli, 1992:164) Det ligger bestemte motiv og hensikter bak kildens tilblivelse forstått som aktørens handling. Kjeldstadli gjør ikke forskjell på skriftlige og muntlige performative kilder. «Ytringen er samtidig en handling som får noe til å skje. De er en skriftlig parallell til den type verbale utsagn som kalles ”tale-handlinger”. » (Ibid.:172)

Performatikk innenfor folkloristisk forskning innebærer et nærstudium av både informant og publikum i bestemte sosiale sammenhenger. Oppmerksomheten retter seg mot informant, budskapet og tilhørere. (Grambo, 1984) Definisjonen skiller seg ikke vesentlig fra meddelende kilder, og inneholder de samme relasjonene som konflikt aktør, budskap og tilhører/motaktør. Richard Bauman knytter meddelende kilder til meningsfulle handlinger, tolkninger og evalueringer: «Oral performance, like all human activity, is culturally defined scenes or events – bounded segments of the flow of behaviour and experience that constitute meaningsfull contexts for actions, interpretation, and evaluation.» (Bauman, 1988:3) Performance eller performatikk er aktiv, interaksjonell, fortolkende, evaluerende og subjektiv.

Kildene er samtidig fortidsrettet og tilbakeskuende. De beskriver hendelser, slik de oppfattes av aktørene. «Normative kilde-elementer vil altså direkte bare gi kunnskaper om at opphavsmannen har gitt uttrykk for visse holdninger, krav etc. Bare inndirekte vil de kunne brukes til å få kunnskap om andre faktiske forhold.» (Dahl, 1994:41) Konfliktene i seg selv gir derfor ingen automatisk og troverdig kunnskap om faktiske forhold, men er snarere uttrykk for subjektive tolkninger. Sannheten i handling eller fortelling er heller ikke målsetningen for analysen, men en målsetning for aktørene. «The interest, reality of the story

is that it is being told and therefore it, and the telling of it, makes sense, is significant to the people telling, listening, remembering, and repeating it – or omitting it» (Møhl, 1997:35)

Aktørens handlinger i konflikter er interaksjonelle og inngår i en form for kommunikasjonsprosess. Det ligger implisitt en ”forventning” i aktørens handlinger. Handlingene slik det fremkommer i kildene er sosiale i den betydning at «handlingen som med avseende på sin subjektiva mening relaterar sig till andras beteenden och vars förlopp orienterar sig efter dessa.» (Weber, 1983:3) Aktørens sosiale forventninger ligger i kildenes evne til å formidle performative kildeaspekt.

Tolkning

Performative kilder hadde i sin samtid en funksjon og ønske bak sin realisering. Kildene er derfor uttrykk for en intensjon og som fenomener må kilden fortolkes på bakgrunn av sin kontekst og sitt opphavsmiljø. «Karakteristisk for meningsfulle fenomener er at de må fortolkes for å kunne forstås.» (Gilje/Grimen, 1993:142) og meningsfulle fenomener er forståelig bare i den sammenheng eller kontekst de forekommer i. Det meningsfulle i fenomenene ligger bakenfor kilden. Motiver og intensjoner er noe som ligger til aktørene i konfliktene som studeres. Kildene er kun rester, spor og levninger av en bestemt virksomhet og er derfor tause i forhold til disse bakenforliggende elementene. Kildene er representasjoner av viljer som forhåpentlig skal avdekkes gjennom fortolkningsprosessen.

Hvordan forstå handling? Dette er ingen enkel problematikk. «De som vil årsaksforklare handlinger vil iblant prøve å rekonstruere motivet, handlingen og forholdet mellom dem slik at handlingen følger med logisk nødvendighet av motivet.» (Østerberg, 1986:11) Men handlingenes konsekvenser trenger ikke å følge av et motiv, og kan derfor være uttilsiktet for aktørene.

Kvalitativ metode og kildekritikk

«Kvalitative innholdsanalyse kan omfatte kildekritiske metoder, som er mye benyttet blant historikerne. Først og fremst vil imidlertid denne formen for dokumentanalyse innebære systematisering av sitater med sikte på å belyse utvalgte problemstillinger.» (Grønmo, 1982:97) Det er aktuelt med en slik metodisk tilnærming å få innblikk i argumenter, standpunkter, holdninger eller verdier de ulike tekstene. Tilnærmingen er fleksibel i forhold til tolkning gjennom valg av kilder som kan styres slik at den resulterer i informasjon som er

mest mulig dekkende i forhold til både undersøkelsens problemstilling og kildens egenart. Valg av kilder kan føre til mangel på helhet i analysen, dette kan motvirkes gjennom tekstens indre sammenheng og koherens. (Grønmo, 1984 og Gilje/Grimen, 1993)

Begge kildetyper eksisterer i form av tekst som trykte og utrykte kilder. Første kildekritiske aspekt i forhold til fortolkning av disse tekstene som performative kilder, er i hvilken grad de representerer den opphavspersonen som utgjør oppgavens studieobjekt. Rettssaksdokumentene er nedskrevet av skrivekyndige embetsmenn i ekstraretten. Spørsmålet er om dokumentene representerer aktørene direkte eller kun indirekte? For det først er åstedssakene sivile søksmål, hvor myndighetene ikke har noen åpenbare interesser. Myndigheten er aldri påtaler i slike åstedssaker, bortsett i de saker som omhandler statens eiendom, men det er ikke tilfelle i denne oppgaven. For det andre viser transkriberingen av kilden at sorenskriverens stedfortreder har tatt hensyn til lokale ord som oversettes.

Et nært kildekritisk problem knyttet til opphavspersonen er *troverdighetsvurdering* av kildene. (Langholm, 1989) Kildene som performative levninger og beretninger representerer aktørens subjektive tolkninger og vurderinger, og har ikke noe med den objektiv sannhet å gjøre. (Her ligger også forståelsen av beretninger også som levninger.) Troverdigheten vil også preges av opphavspersonens nærhet til emne i tid og rom. Kildene omhandler konflikter om eiendom som i seg selv er statisk, og kobling mellom opphavsperson og miljø, situasjon, sted og sak, er tydelig.

Et annet kildekritisk problem knyttes til *tolkning* av aktørens handlinger, hvor man søker etter holdninger, motiver og intensjoner bak handlingene. Det er ikke slik at handlingens konsekvenser alltid følger av aktørens motiver. Handlinger kan ha utilsiktede konsekvenser. Problematikken er vanskelig, fordi handlingene ikke kan si noe utover seg selv og derfor må ilegges en mening. Det må tolkes en mening inn i og ikke ut av handlingene. Det avgjørende i denne fortolkningsprosessen er ifølge den hermeneutiske tilnærmingen at tolkningen av aktørene og handlingene har relevans. Fortolkningen må gi mening, men det er ikke slik at det finnes kun en mening. Fortolkningspluralisme vil alltid være tilstedeværende og man kan ikke være hundre prosent sikker på at ens egen fortolkning er den rette eller den eneste. Jeg vil støtte meg til Gadamer's «holistiske» kriterie for korrekt forståelse: «Alle detaljenes harmoni med helheten er kriteriet på korrekt forståelse» (Gilje/Grimen, 1993:158) Kriteriet virker kanskje litt enkelt og generelt, men sier samtidig at det må foreligge visse indre sammenhenger og overensstemmelser mellom de ulike delene. I denne analysen av

rettssaksdokumenter og deildegastfortellinger er det viktig at de påviser en slags indre sammenheng og koherens i en større helhet. Gilje og Grimen mener at det holistiske kriteriet på korrekt forståelse ikke baserer seg på et aktørperspektiv (Ibid.:159), fordi det er vanskelig å skille mellom forfatterens eller aktørenes hensikter. Jeg har vanskelighet med å utelukke aktørperspektivet, og vet heller ikke hvilket kildemateriale Gilje og Grimen tenker på i denne sammenheng. Jeg er derimot enig i at en korrekt rekonstruksjon av historiske aktørers hensikter er umulig og at den hermeneutiske forståelse ligger hos forskeren. (Gilje, 1993) Allikevel er det aktørenes «deler» og handlinger som gir grunnlag for min forståelse av «helheten».

Kapittel 3: Konflikt om utmarksressurser

«Dersom Trette falder om Jord, Huus, Ejendom og Markeskiel da holdis det for Værneting, under hvilket Ejendommen, som Tretten rejser sig af, er beliggendis, om end skønt den, som for Sagen er, anestæds boer, eller opholder; Men Kald og Varsel gives til hans Bopæl.» (NL, 1-2-15)

Deleted:

Generelt om ekstraretten og åstedssaker

”Værneting”

Åstedssakene ble dømt etter rettspraksis utformet gjennom Christian 5. norsk lov av 1687. Konflikter eller «tretter» om jord og eiendom skulle holdes for Værneting som administrativt dekker området for åstedet. Ekstraretten var det lokale værnetinget. I første omgang fant jeg rettssaks materialet mest relevant i forhold til det tema jeg ønsket å skrive om. Geografisk holdt jeg meg til Aust-Agder og Setesdalen hvor bønder og gårdsbruk i lange tider hadde vært selveiende¹⁰. Fra Statsarkivet i Kristiansand fikk jeg oversendt ekstraretsprotokoller fra midten av 1800-tallet.

Ekstraretsprotokollene har sin forløper i tingbøkene. Tingbøkene var justisprotokoller på lokalt nivå som dokumenterte juridiske forhold så tidlig som på 1600-tallet. Tingbøkene er for viktig historiske kilder for studie av blant annet økonomiske forhold og konflikter. På 1700-tallet begynte sorenskrivere å føre ekstraretsprotokoller utenfor de faste tingmøtene¹¹, dette for å gjøre rettsforvaltningen mer effektiv. Ekstraretten ble etter hvert påbudt i alle straffesaker, også i eiendomstvister. Alle typer eiendomsforhold ble behandlet der. «Skyldsettingar og skylddelingar og alle saker om bytelinjer, sæter- og hamningsrett,

¹⁰ Selveiere har sin motsats i leilendinger hvor gården ikke eies av brukeren, men leies på åremål av jordeier.

¹¹ I Setesdalen var det på 1800-tallet vanlig med to ting i løpet av året. Et om høsten og et om våren.

fiskerett, rett til gardsvegar, til båt- og naustplassar, kort sagt alle eigedomssaker som vart handsama ved åstadsrett, vart i førtstninga innført i tingbøkene. Men etter kvart tok mange sorenskrivarar til å nytte særskilde bøker....Desse bøkene vart kalla ekstraretsprotokollar.» (Kiil, 1987:84) Enkelte ekstraretsprotokoller kan føres tilbake til slutten av 1600-tallet, men de fleste sorenskriverembetene fikk ikke slike protokollrekker før midten av 1800-tallet.

Dommere og meddommere

Dommerfunksjonen i åstedssakene lå hos en hoveddommer og hans meddommere. Hoveddommeren var enten sorenskriveren eller hans stedfortreder. I åstedssakene fra Setesdalen møter vi - i *Sorenskriverens lovlige Forfald af Hans eedsvorne Fuldmægtig Sclaubulch*. Medbetjente, som Sclaubulch, begynte å tjene i retten på 1700-tallet. Fra begynnelsen av 1800-tallet ble dette vanlig rettspraksis (Kiil, 1987:77) Hoveddommeren hadde i åstedssakene, som behandles i denne analysen, fire lagrettemenn¹² som meddommere. Dette var fire «*eedsvorne*» menn rekruttert fra lokalsamfunnet og alle var selveiende bønder. Meddommernes betydning i åstedssakene gir kildene ingen direkte opplysninger om, men man kan være sikker på at meddommerne kjente til denne type konflikter. Meddommeren Ole Halvorsen Kyrvestad hadde selv vært part i en åstedssak.

Ordningen med lokale meddommere finnes også i andre typer rettsaker som æreskrenkelsessaker. I likhet med åstedssakene er dette saker hvor forulempede part selv tar initiativ og reiser søksmål, for å beskytte seg selv, sin ære og sine interesser. Ærekrenkelser og eiendomskrenkelser var to områder hvor bønder fortsatt deltok og hadde innflytelse.

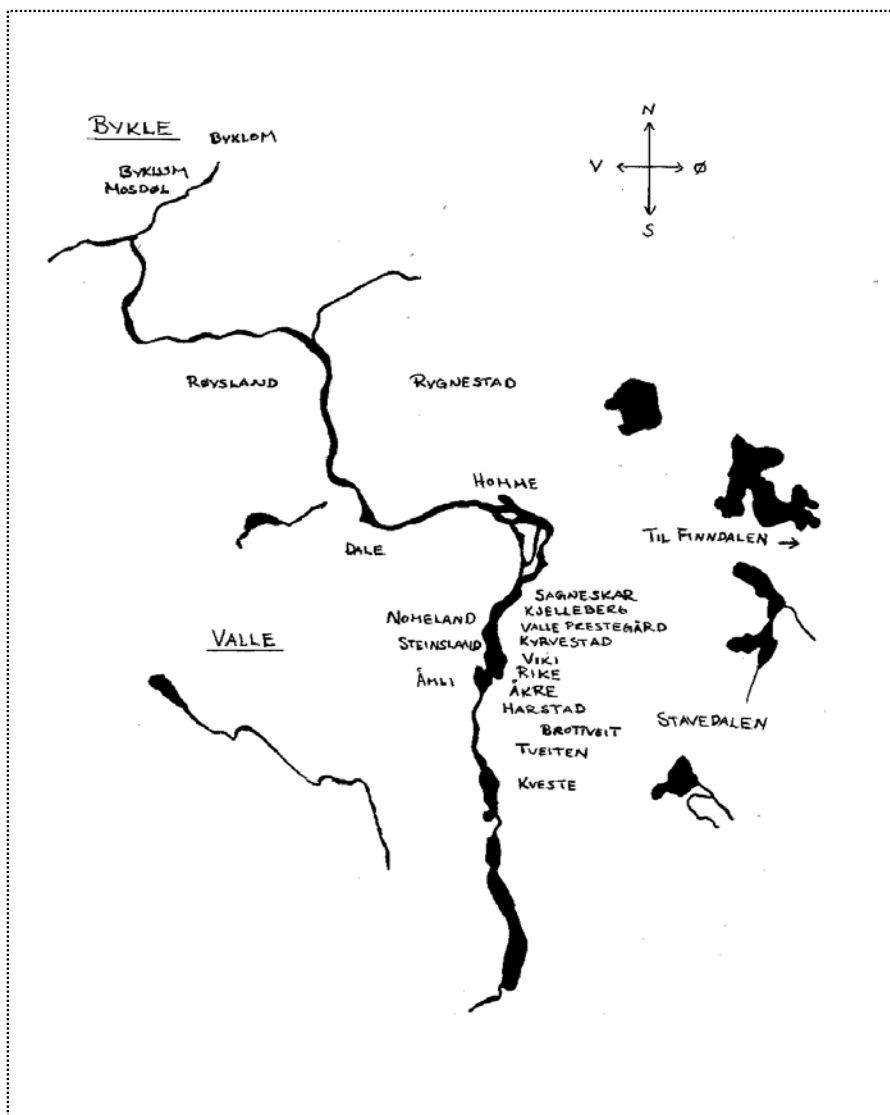
Sivile søksmål

Offentlige arkiver som rettsaksdokumenter blir omtalt som deler av nasjonens kollektive hukommelse. Nedtegnelser fra åstedssakene blir for oss et kikkeshull inn i fortiden, der bestemte sider ved samfunnet, som konflikter, avdekkes. I retten møtes parter for å avgjøre uenigheter dem imellom. Søksmål møtes med motsøksmål, handling blir møtt med mothandling. Konflikter utspilles.

---

¹² I eldre tingordning var det vanlig med 6 eller 12 meddommere/lagrettemenn.

Rettsaksdokumentene avspeiler en juridisk håndtering av konflikter, men vi må holde i minne at partene selv er initiativtakere i åstedssakene. Kildene var iscenesatt av partene og var et resultat av deres stevninger og kontrastevninger. Vi sier at kildene (åstedssakene) er performative, og har en hensikt for sin tilblivelse. Kildene representerer partenes konfliktshåndtering, der beskyldninger, påstander, vitneforklaringer, argumentasjoner og befarung til åstedet var deler av større diskurs. I denne oppgaven skal to slike åstedssaker danne grunnlaget for analysen. Sakene fra Setesdalen på midten av 1800-tallet omhandler i begge tilfeller utmark- og beiteressurser. Spørsmålene jeg stiller mine kilder preges av partenes posisjoner og strategier. Hvordan vinner partene fram med sitt syn? Hvilke argumenter bruker de? For finne ut av dette må den enkelte situasjon og sak presenteres. Jeg begynner der retten begynte en dag for hundre og seksti år siden; Tarald Olsens (Mosdøl) søksmål og beskyldninger mot naboen Halvor Aanonsen (Tveiten) den 21. August 1840.

Kart over Valle, elva Otra og deler av Bykle¹³

¹³ Kartet er tegnet fritt etter kart i *Valle Kommune Bind IV, Gards og ættesoge Valle*. 1987. (Alfred Ryningen)

Påstander og beskyldninger

Mosdølsaken

Tarald Olsens stevning ble ingen «enveissak», men utviklet seg til kontrastevning med motbeskyldninger fra den saksøktes side. Beskyldninger ble ikke akseptert, men de ble reagert mot. Tarald Olsen og Halvor Aanonsen var naboer, og begge var gårdbrukere under gården Mosdøl (gr. nr. 13). Halvor Aanonsen ble gårdbruker under Mosdøl da han kjøpte bruket «Berget» av Anne Sigurdsdatter Mosdøl i 1830, og i 1837 kjøpte han i tillegg bruket «Lunden» som hans sønn Dreng Halvorsen overtok. (Gjerden, 1974) Berget og Lunden utgjorde til sammen det som i åstedssaken omtales som «nedre Mosdøl». Den andre halvdel av Mosdøl tilhørte Tarald Olsen. I 1840 oppsto det uenighet dem imellom, og saken kom opp for ekstraretten i august.

Tarald Olsens beskyldninger kan leses i ekstrarettens avsluttende behandling av saken, hvor reaksjonen til Halvor Aanonsen Mosdøl beskrives som en *fornærmelse* mot ham;

«...der skulle tillstaae i, at Contra Citanteren [Halvor Aanonsen] har bakket sine Creaturer fra sine slaatterne Qvæven, Skaaren og Molbrotten eller Deildalislaatten og Slaatten paa Molbrauten, samt at Contra Citant har ladet rømme/:drive/:¹⁴ sine Creature fra sine Slaatte Kilen til fælleds Heimark over hver slaatter ad en ny Vei, uden saaledes at følge den gamle buvei...» [Pr. 2, 112b]

Uenigheten gjalt bruken av en ”buevei”¹⁵ til og ned fra slåttene. Bueveien var den strekningen buskapen blir gjetet fra gården til beiteområdene. Bruken av ferdselsveien, den «ny buvei», var ikke Havor Aanonsen rettighet, hevdet Tarald Olsen. I rettsreferatets avsluttende del kan man også lese hvilke konsekvenser Tarald Olsen mente disse beskyldningene burde få for innstevnte Halvor Aanonsen (Tveiten);

---

¹⁴ Begrepsforklaringen i sitatet er foretatt av retten. I ordforklaringen i Gamalt or Sætedal står det «*Ryme* rømme. *ryme buskapen* drive buskapen på beite om morgonen.» (J. Skar, bd. III, 1963: 397)

¹⁵ Den strekningen buskapen blir gjetet fra gården til beiteområdene.

«...at Indstævnte kjendes uberrettiget til den foretagne beitning i mine slaatter og at rømme med sine Creature fra Kilesla[a]tten til fælleds Heimark ad anden buvei end den gamle... [og]... at han tilpligtes efter samtlige Mands Skjøn efter anden Skjønforretning , som afholdes paa hans bekostning at give mig Erstatning for den Skade han har tilført mig med den uberettigede beitning og uberettigede forvei eller Rømmevei med sine Creature... [og til slutt]... at han tilpligtes at erstatte mig Søgsmålets Omkostninger med 65 Spd.»[Pr. 2, 112b]

Beskyldninger om urettmessig bruk følges opp med krav om økonomisk oppreisning og kompensasjon. Den innstevnte Halvor Aanonsen skulle *kjendes uberettiget* til beiting på slåttene til Tarald, og han skulle ikke drive sine kyr fra egne slåtter og felles områder ned den «nye buvei», men kun bruke den «gamle buvei». I tillegg skulle Halvor gi økonomisk erstatning til Tarald Olsen for tap av ressurser, samt betale søksmålets omkostninger. Påstand om «skyld» følges opp med en påstand om «straff».

Retten brukte mye plass om partenes posisjoner i sine referater. Det skulle ikke være tvil om saksforhold. Tarald Olsen søksmål og påstander mot naboen utdypes videre;

«...at ethvert av disse Brug har sine særskilte Slaat[t]er og Støler og at der er Grændse skjel mellem den med opstatte Stene samt at Stølen Tinnen er Citanterns Eiendom [Tarald Olsens] med dens omliggende Slaat[t]er paa Molsbrauten og Deildalsslaatan indtil fjeldet hvor Heimarken begynder...at Eierne af det brug i Mosdøl, der havde sin Andel i Kittelsheien nærmest Deildalisslaaten, af og til havde Tilladelse af Cit. eller hans Fader og saaledes: forveien være hørende derom tillige at Indst. med sine Creaturer henhørende til begge brug hos i de 2 Aar, han har bebant Gården Mosdøl saavel beitet i Deildalisslaater sin rømmet med sine Creature gjennom Deildalisslaaten til Hjemmarken gaae en aldeles anden Vei ned den gamle Buvei.»[Pr. 2:112b, 113]

Omstridte eiendommer og bruk av disse konkretiseres med stedsangivelser, og viser sakens tilknytning til geografiske interesser og rettigheter. Beskyldningene ovenfor ble oppfattet som uriktige og som en fornærmelse mot Halvor Aanonsen. Kontrastevningen fra den innstevnede Halvor Aanonsen skulle forsøke å motbevise de fremsatte beskyldningene. I rettens avsluttende behandling ble Halvor sin motpåstand beskrevet, som også er uttrykk for en oppfatning av egne rettigheter;

«At Eieren af Gaarden nedre Møsdøl, der forsen har været 2d vej kaldt Lunden og Berget, jevnligt hvert Aar eller naar de have fundet for godt, men ladt sine kreature rømme eller drive den saakaldte nye Vei til Heiemarken saa at denne Vei fra gammel Tid har været buvei til bemeldte Heimark...at bemeldt begge Brugs Creature bleve drevne ad en buvei, men at hver havde sin Juring...at bemeldte Strækningen paa vestre Side af Deildalis Bækken har været fra gl. Tid eitestrækning for Gaarden nedre Mosdøls Creature og det ubehindret.[Pr. 2:113]

Deleted: b

Kyrene til Halvor Aanonsen hadde altså beitet langs den vestre siden av Deildalisbekken som fra gammel tid hadde vært gårdens beitestrekning, og dette hadde skjedd *ubehindret*. Det var dette vitnene innkalt ved Halvor Aanonsen kontrastevning måtte gi svar på, om Halvor skulle klare å motbevise beskyldningene og få rettens tilslutning.

Saken mellom Kjørvestad og Viken

En av lagrettemennene i Mosdølsaken, Ole Halvorsen Kjørvestad, var en av fire oppsittere på gården Kjørvestad, som i 1837 ble saksøkt av oppsitterne på nabogården Viken. I august 1840 møtte ekstraretten for å behandle denne åstedssaken. Kjørvestadmennene reiste kontrasøksmål mot oppsitterne fra Viken i 1839 som respons på hovedsøksmålet to år før. Det var denne situasjon ekstraretten nå skulle behandle. Den opprinnelige beskyldningen mot Kjørvestadmennene var at de;

«skulle have tillatt sig paa egenmægtig Maade at forhindre os [Viken] Adgang til at gjete vore kreatur i den os tilhørende Buemark, og derhos jaget saavel Kreaturerne som disses Juring, samt desforuden uden vort Vitende eller samtykke opryddet Slaatter i fælleds Mark; og angives de Steder samt hovedcitanerne er fjærned Adgangen til at benytte noen...» [Pr. 2, 1842: s135]

Vikenmennene mente videre at de selv skulle «kjendes berettigede» visse beitestrekninger og at deres kyr kunne gå selvstyr¹⁶. Vikens oppsittere mente også at Kjørvestad oppsitternes atferd burde få konsekvenser;

---

¹⁶ Ordforklaring; alene

«de Indstævnte Ole Halvorsen, Halvor Knudsen, Knud Olsen, John Olsen Kjørvestad samt Steen Haaversen Vigen for deres egenmæktige fremgangsmaade mod el. bortjage kreaturene fra beitingen tilligende Jurungene ansaas med tilstrækkelig bod til Valle Prestegjelds fattigkasse, saa og at de Een for Alle og Alle for Een betale dette Søgsmaalets Omkostninger skædeshøje med 80 Sped.» [Pr. 2, 1842: s.135]

Det kom i tillegg krav om begrensninger i motstanderens rettigheter. Søksmålet brukes til å muliggjøre egen bruk og eiendomsrett og samtidig begrense andres tilgang til ressurser man mente de ikke var berettiget til. Kravet i denne åstedssken var å begrense beittingsrett for Kjørvestads kyr i bestemte områder, og at Kjørvestadmennene måtte godta haging av Vikens kyr i enkelte områder. Det skulle også gis bøter for bortjagingen av Vikens gjetere på «3_40 lod sølv», «eller og lige klækkelig bod til Walle Sogns fattigkasse» Til slutt kom det krav om at kontrasøksmålet måtte avvises av retten eller frafalles av Kjørvestads oppsittere.

Beskyldninger mot nabogården var en understrekelse av hva som ble oppfattet som egne rettigheter og hva som var ikke var motstanderens rettigheter. Kjørvestads oppsittere vurderte situasjonen annerledes. Deres kontrastevning tok også form av motpåstander og motbeskyldninger:

«At Contracitanterne[Kjørvestad] for hovedcitanterne[Viken] Søgsmaal frifindes, hvorimod disses Ret til Slaatterne, Gamle Slaatten i Kløvskaret, Mosebergslaatten eller Aasane fra sommerstølene eller Vedalistølene mod Vest fra Svegsheien eller de gamle Slaatterne i Linie i Syd eller i Sydvest til Moseberget og til Miklaumnetten storfestes» [s. 135b]

Det ble forlangt begrenset beiterett for Viken i Skjervingsheien og Skjervingsdalen, samt at oppsitterne fra Viken skulle betale saksomkostningene. Da ekstraretten møtte på gården Kjørvestad august 1840 så var det kontrastevning som ble behandlet. Kjørvestads oppsittere førte saken. Deres vitner skulle forsøke å bekrefte og understøtte Kjørvestads fremsatte påstander og beskyldninger, og deres målsetningen var å få hoved- og meddommernes medhold.

Før vi går nærmere inn på bevisføringen i de to aktuelle åstedssakene, skal jeg presentere typiske eiendomskonflikter i Setesdalen på 1800-tallet, men også konflikter som går bakover i tid. Kildene er hentet fra lokalhistorisk bygdelitteratur og kildeutgivelser av rettsdokumenter fra 1600-tallet, og dette materialet viser at lignende konflikter om økonomiske ressurser også eksisterte tohundreogfemti år før åstedssaken mellom Kjørvestad

og Viken.

Strid om buvei, beiting og slåtter

Strid om fôrressurser til husdyrene viser seg som gjennomgående stridstema på denne tiden. Lauving, slåtter, beitestrekninger er omtalt i de to foregående åstedssakene. Slike stridsspørsmål var vanlige i Setesdalen, og stridighetene kunne vedvare flere generasjoner. I konflikten mellom Halvor Aanonsen og Tarald Olsen omhandlet bruken av en «buevei» ut til beiteområdene i utmarka. Samtidig som buveien var en transportetappe, var den i tillegg en viktig beitestrekning for kyrne frem til de daglige beitemarkene, stølene og slåttene. I Mosdølsaken var uenigheten om beitestrekningene ut til slåttene, sammen med strid om slåttene Qvæven, Skaaven og Molbrauten, to sentrale konfliktspørsmål. Hendelsene omkring bortjagning av «hjuringer» og «creaturer» var en del av denne uenigheten.

Økonomiske interessemotsetninger var en naturlig del av en bondens liv. Lokalhistorikeren Alfred Ryningen har i bygdehistorien over Valle kommune behandlet tema «grensekranglar» for nesten alle gårdsbrukene i dalen. En gjennomgang av disse viser liknende trekk og mønster i uenigheter over et langt tidsløp og over et stort geografisk område. 1700-tallet ser ikke ut til å skille seg vesentlig fra 1800-tallets konflikter;

«... [1721] gjekk det ei onnor sak mellom Lavranssonene og Knut Knutsson Myrum. Det gjalt ei engeslåtten vestafor Brannslid som dei på Espetveit meinte at Myrumsmannen bruka ulovleg. Knut Knutsson førde likevel fleire vitne på at dette området i over 60 år hadde høyrte til Myrum utan klager – dei på Espetveit hadde ikkje vitne, og Myrumsmannen vart frikjend.» [Alfred Ryningen, 1987:264]

Året etter kom det fram nye opplysninger angående feilaktig vitneforklaring i denne saken. Mangelen på dokumenter og stadig utsettelse i saken gjorde at Ryningen likevel ikke kunne forfølge disse i arkivene. Det interessante i denne saken fra 1721 er hvordan vitneforklaringen tydelig underbygger den saksøkte hevd og bruk av engeslåtten med 60 år. Dette var tydelig en strid om bruksrettigheter. Motparten mente bruken var ulovlig. Knut Knutsson mente derimot at bruken av engeslåtten foregikk uten klager, og at bruksrettigheten derfor var akseptert. Samme argumentasjon finner vi igjen i Mosdølsaken.

Fra 1600-tallet av har vi de eldste bevarte tingbøkene¹⁷, og fra denne tiden er konflikter om ressurser og rettigheter godt dokumentert. I 1630-årene var det uenighet om grensen mellom gårdene Bø og Åmli, og det kom krav fra oppsitterne på Bø om ny grensegang. Bømennene saksøkte senere bøndene i Åmli, og beskyldte dem for å la kyrne krysse Skiptesbekken (grensen) og lot kyrne beite på Bøstølen. I saken om ny grensegang kom det en kontrastevning fra oppsitterne på Åmli med klare påstander om hvor grenselinjen egentlig gikk. Alfred Ryningen opplyser i sin gjennomgang av denne konflikten, at begge sider førte vitner og ikke alle vitnene var enig. Bømennene fikk medhold av retten. (Ryningen, 1987: 102-107)

En annen krangel mellom gården Tveite og Harstad var ikke særlig spesiell i forhold til sak og innhold, men i forhold til det lange tidsløp. Stridsspørsmålet var det samme i over to hundre år. I 1836 reiste oppsitterne på Tveite sak mot bøndene på Harstad. Striden dem imellom gjaldt retten til «Rossåsan» og slåttene rundt. Første gang denne saken dukket opp var på slutten av 1500-tallet. I et domsbrev fra 1581 fortelles det at området ble fradømt Tveite til fordel for Harstad. Et problem var at stølen lå innenfor Tveites mark. Alfred Ryningen har kun gjennomgått enkelte av stevningene, men allikevel viser den hvor komplisert slike saker kunne være. I 1612 engasjerte lensherren¹⁸ seg i saken og forbød «Tveitemennene å ha noko med Harstads eigner å gjere før det hadde vore markgang dei to gardane i mellom.» (Ryningen, 1987: 257) Markgang ble gjennomført året etter av tolv menn, uten at det ble noen endelig løsning på konflikten. Det ble kun bestemt at Harstadsmennene sin bugang skulle foregå som før, men stølen på «Rossåsane» ville dommerne da ikke uttale seg om. Begrunnelsen var mangel på grensesteiner i området som gav få holdepunkter i saken. I 1618 engasjerte stattholder¹⁹ Enevold Kruse seg i saken og i 1630-årene engasjerte futen i Nedenes seg. I 1837 ble Harstadsmennene ved kontrastevning mot Tveite bøndene tilkjent den endelige eiendomsretten til stølen «Rossåsane» og området rundt, med den begrunnelse at markforretningen fra 1615 bekreftet deres sak. «Men Tveitebøndene hadde ved hevd skaffa seg heimel til å gjæte i området; sjølve støylen og slåttone skulle dei likevel ikkje ha lov til å beite.» (Ryningen, 1987:258) Denne konflikten - eller konfliktene - har ikke betydning som individuelle motsetninger eller enkeltstående hendelser. Kontinuiteten og

---

¹⁷ Jærn og Dalane er det norske sorenskriveriet som har de eldste – i all hovedsak – bevarte serier tingbøker. Den eldste innførselen er fra 1613. (Erling Sandmo, 1999:23)

¹⁸ Høyeste kongelige embetsmann i lenet.

¹⁹ Høyeste kongelige embetsmann i Norge.

forbindelsen over tid viser at konflikter går i arv. Interessemotsetning og eiendomskonflikten hadde ikke bare relevans og betydning for aktørene på 1500-tallet, men også for slektningene to hundre år senere.

Konflikter om økonomiske ressurser var på ingen måte avgrenset til 1800-tallet; noe konfliktene mellom naboene på Tveite og Harstad vitner om. Konflikter om samme stridsspørsmål over flere generasjoner var nok ikke helt uvanlig, selv om tilfellet ovenfor kanskje har et noe ekstremt tidsperspektiv.

Steinsland ligger inntil elva Otra som bukter seg gjennom Setesdalen. Nord for gården ligger Nomeland og i sør ligger Åmli. Begge naboene var geografisk «naturlige» motparter i konflikter. I 1792 ble det sak; «Kræturei til Steinslandmennene hadde vorte jaga vekk frå området ved Juvasshedderen. Det kvervet rekna saksøkjarane at hadde lege til Steinsland i uminnelege tider» For dette stevnte Steinslandmennene oppsitterne på Åmli og Berg. Berg grenset til Åmli. Motpartens motbeskyldninger angående området ved Juvasshedderen, «var ikkje bruka av oppsitjarane på Steinsland uden at snige sig til at jätte Heste om Høsten» Begge partene la frem brev i saken for å underbygge sin rett til området, og en rekke vitner ble innkalt for å uttale seg. Steinsland hevdet også at de i lang tid tilbake hadde beitet, fisket og skutt reinsdyr oppe i Juvasshedderen. Saken fikk ingen løsning partene var enige i. Året etter i 1793 var det oppsitterne på Åmli og Berg som saksøkte Steinslandmennene. Saksøkerne saksøkte også sorenskriveren og meddommerne for ikke å ha foretatt befaring til åstedet. Berg og Åmli fikk medhold i saken for denne gang. Men ved en voldgiftsdom i 1854 ble dommen fra 1792 stadfestet, og Steinsland ble endelig tilkjendt det omstridte området. (Ryningen, 1987, III:535-38)

Steinsland lå mellom Åmli og Nomeland. Og i 1794 var det Nomeland sin tur til å bli saksøkt av sine naboer på Steinsland. Striden sto om beiterettigheter. I denne saken kom det til enighet mellom partene, men konflikten var ikke over. Flere ganger møttes gårdene i retten. Bortjaging av kyr, ulovelig beite, overbeite og oppsetting av fysiske hindre var noen av stridsspørsmålene. Alfred Ryningen opplyser at saken mellom Steinsland og Nomeland endte med forlik, og at avtalen var detaljert i beskrivelsen av gårdenes rettigheter og plikter. (Ryningen, 1987, III:539-42)

Uenighetene som ligger til grunn i de fleste saker (og som ofte ender i retten) var ganske like i innhold. Viktige ressurser som beiterettigheter står sentralt i de fleste sakene. For å forstå konfliktene ytterligere, må sakene presenteres grundig. Vi skal tilbake til ekstraretten

og sesjonen hvor beskyldningene står mot beskyldninger.

Usemja for retten

Alle åstedssaker innledes formelt i protokollen med dato, sted, parter og rettens sammensetning. Innstevntes gård fungerte som rettslokale for ekstraretten. Åstedssakene som behandles i denne oppgaven ble derfor *sat* på Nedre Mosdøl og på Kjørvestad. Det var heller ikke uvanlig å ha en forsvarer. I begge åstedssakene fungerer forsvarer Hjelm *prokurator*²⁰ for en av partene. Ole Torgrimsen Vigens forsvar mot kontrastevningen ble ledet av Hjelm, som;

«for Hovedcitanterne mødte og i retteæskede Sagen, imødeseende hvad Contracitanterne[Kjørvestad] havde fremkomme med, forbeholdende sig paa sine Parters Vegne under Vidneførselen og Befaringen at iagttage hvad han maatte finde fornødent at iagttage til Sagens Oplysning, ligesom og at fremtille Vidner til Afhørelse.» [Pr. 2, 1840: s65]

Prokuratorens iakttagende holdning var defensiv. Kontrasaksøkerne og oppsitterne på Kjørvestad førte saken og var den aktive part. Åstedsaken mellom Kjørvestad og Viken var kompliserte både i tid og rom. Mange oppsittere var involvert og stridsspørsmålene var mange. Under bevisføringen henvises det til tidligere rettssaker, dommer og forlik mellom partene. Utmarka som «konfliktsrom» viser at forholdet mellom gårdens egne interesser og fellesskapets interesser var uoversiktlige og kompliserte. Det fantes et stort rom for uenighet og motstridende tolkninger. Rettens behandling var det juridiske rom hvor konflikten fra selve åstedet ble videreført. Rettssaken ble en del av en større konfliktdiskurs, som et ledd i partenes handlingsdisposisjoner og strategier. Påstander i saken måtte for all del motbevises, og i den anledning var vitneavhør og befaring til åstedet avgjørende for utfallet av saken.

Vitneavhør hadde som funksjon å bygge opp under saksøkerens fremsatte påstander. Etter avholdt vitneforklaringer dro ekstraretten bestående av dommere, meddommere, forsvarer, parter i saken, samt vitner på befaring til de steder som var omtalt i saken. Befaringen til åstedene var en «Udviisning af Vitneprov», som hadde til hensikt etterprøve validiteten i deres forklaringer.

Vitnesammensetningen varierte både i kjønn og alder. Begge kjønn tok del i gårdens økonomiske virksomhet i utmarka, som gjetere og stølsjenter, og i arbeidet med innhøstning

og forsanking under slottonna. De som tok arbeid på gårdene var ikke nødvendigvis i slektskap med arbeidsgiveren, men var ofte lønnede sesongsarbeidere fra andre gårder i dalen. Retten ville ha et avklart kjennskap til den enkeltes slektskap med parter i saken, og ville helst at vitnene var «ubeslekted og ubesvoglede». Men familiemedlemmer forklarte seg også i retten. Det gjorde også personer fra nærliggende gårder som hadde kunnskap om «faktiske forhold» fra åstedet. Bjug Tellefsen fra nabogården Akre var ikke uviten om saken mellom Viken og Kjørvestad. Gården Aakre lå syd for Viken, kun adskilt av gården Rike. Gården Kjørvestad lå nord for disse tre, men grenset til Viken. Vest i dalen og vest for gårdene lå utmarka til Kjørvestad, Viken, Rike og Aakre, som den også gjør idag. I Stavedalen og Finndalen lå gårdenes utmarksslåtter, bumarker og støler. Bjug Tellefsen fra Aakre kjente til området og det aktuelle åstedet, og svarte på kontrastevnernes spørsmål;

«Vidnet veed intet andet herom, end at det fra gammel Tid har hørt, at hestene have været satt beite der med det samme Slaatten begyndte...Vidnet veed ei Andet, end at de gaae, hvor de vil...Jo, saameget de have kunne rukket...Jo, men Vidnet veed ei, om det var hvert Aar...Han havde Slaatte der, men den gik ikke i samme ovenfor Slavedalsstøhlen, men der var et Stykke Skov mellem før Rydningen begyndte...Jo, han slog der før, men der var en Skov imellom, men nu efter Rydningen kan han slaae den Strekning...Saavidt Vidnet erindrer fra sin Ungdom Slog de 2 à 3 Læs, nu tænker han de slaae 4 à 5 Læs...Nei, undtagen forsaavidt det han saa fra Slavedalen, hvilket der ogsaa kan udvise. Vidnet har hørt af sine Formænd, at Aasene var buebeite saavel Vigens, som Kjørvestads og Aakres Opsiddere; og her har Vidnet selv gjetet med Kreaturerne fra Aakre. Saavidt Vidnet veed, var et forsen omtalte Stykke Skov Ole Kjørvestads Eiendom, men som hørte Formænd og gamle Mænd var beitingen felles. Vidnet veed, at der er var Slaatter saa høit oppe i Slavedalsheien som nu.[Pr. 2; 17/8-1840:s.67]

Fra Vikens beskyldninger ovenfor het det at oppsitterne på Kjørvestad skulle ha «uden vort Vitende eller samtykke opryddet Slaatter i felleds Mark». Skogen var Kjørvestads eiendom ifølge Bjug Tellefsen, men beitingen i den var felles.

En utvidelse av slåttan foregikk på bekostning av beitestrekningen som var felles for de tre gårdene. Opprydningen hadde gitt en større avkastning på slåttan fra 2 –3 «læs» til 4-5 «læs» høi, men beitingen som foregikk etter opprydningen var kanskje dårligere. Til uenigheten om kvaliteten på bubeite etter opprydningen, svarte vitne Bjug Aakre; «jo, dette synes at ligge i

Comment: pass på at dette stemmer senere også

²⁰ Prokurator er det samme som forsvarer og advokat.

Sagens Natur.» Men, Knud Kittelsen Kjørvestad og Halvor Torgrimsen Upsal «svarede derimod, at de troe, det var bedre forinden der blev slaaet.» [Pr. 2:81b]

Det var også vanlig å la hestene beite under slåtten. John Olsen Kjørvestad forklarte som vitne, at «hestene bleve satte til beite i Slavedalsheien, men naar hestene vare i Slaaterne, raabte Vigens Opsiddere, at hestene maatte borttages, da der skulde slaaes sammesteds.» [Pr. 2:67] Et annet vitne, Thor Olsen Tvedten, uttalte tidligere at, «efter gammel Skik tag han hestene med, naar man begyndte at slaae, og de gik der paa Beiting uden Paatale fra Nogen.» [Pr. 2:66] Uenigheten her lå i forholdet at beitingen i området var felles, mens slåtten ikke var det. Beite gikk utover slåttens kvalitet.

Arbeid i utmarka var viktig for vitnenes tilegnelse av kunnskap om bruks- og eiendomsrettigheter, men vi ser også at vitner tilegner seg kunnskap fra «Formænd og gamle Mænd». Eldre mennesker var viktig for å underbygge retten til eiendom og bruk. Vitners alderssammensetning representerte gårdens hevd og kontinuerlige bruk av de ressurser det var stridighet om. Unge gjetere, aldrende kvinner og menn, ble således viktige brikker i argumentasjonsrekken og for aktørenes strategier. Sakens juridiske form med grundige vitenavhør finner vi igjen også i Mosdølsaken.

I Mosdølsaken ble det også innkalt en rekke vitner av begge kjønn og av ulik alder. Første vitne var Knud Svendsen Maurelie, en 48 år gammel mann som hadde gjetet for Halvor Aanonsen på åstedet for 32 år siden. Knud bekrefter at han ikke kjente til noen ny buvei på den tiden;

«Vidnet kjender ikke til nogen ny Buevei, da Vidnet for 32 år giette der, var der en Buevei hvilken det under endnu kan udvise [og] ...de dreve sine Creaturerne aden Buevei, men havde hver sin hjuring...[og] ...den Tid Vidnet gjetet der, var Buemarken ubehindret paa den vestre Side af Dildalsbækken, saaledes som Vidnet nærmere skal Udvide.» [Pr. 2: s. 69b, 70]

Hovedcitanten, Tarald Olsen, fulgte opp vitnet med å spørre om han visste om han hadde tillatelse av Tarald Olsen til å gjete der, eller om de annså området for deres egen eiendom. Knud svarte at, «Hans huusbonde sagde det skulde gjete der ubehindret, som hans Eiendom.»[Pr. 2: s.70]

En kildekritisk svakhet i bruk av vitneutsagn er at protokollen ikke alltid opplyser hva det er vitnene svarer på. Bare i få tilfeller kommer det oppfølgingsspørsmål som ovenfor.

Hovedspørsmålene (Qvestioner) var skrevet på vedlagt ark i rettssaken og er ikke gjengitt i selve protokollen. Vitneforklaringen til Knud Svendsen og Bjug Tellefsen er en sammenstilling av svarene deres. Svarene var såpass utfyllende at de gir en mening. Kildekritiske aspekter som spørsmålenes fravær, kompenseres til dels også ved mengden av vitneforklaringer som kan sammenlignes og rettens grundige behandling av vitneforklaringene i domsavsigelsen. Vi kjenner også til påstandene og beskyldningene i saken, og vi vet indirekte hva vitnene svarer på i forhold til saksforholdet. Enkeltdelens svakheter kompenseres av helhetens styrke.

Knud Svendsen var tidligere gjetergutt/hjuring på nedre Mosdøl, gården til Halvor Aanonsen. Han erindret at han for 32 år siden gjette på den vestre siden av Dildalibekken, og han kunne fortsatt vise retten hvor dette var. Han forteller også at gjetingen langs denne strekning skjedde *ubehindret*, et argument vi også kjenner fra Halvor Aanonsen sin påstand. Neste vitne i saken var Birgit Tarjesdatter Bjønæs 66 år gammel. Hun hadde gjetet kyrene for nedre Mosdøl da hun var 16 år gammel, altså femti år før denne åstedssaken kom for retten. Hun svarte på første spørsmål;

«Naar det var godt Veir, farte de med Creatureerne den gl. Buvei, hvorimod naar Creatureerne vare saarføddede og de var hveri, farte de op og ned Dildalsbraate og gjetede der. Da hun gjetede dersteds, er det urie 50 Aar siden. Senere, saavidt erindre omtr. 21 Aar siden, brugte hun med Mand Lunden, gik det med Gjedningen paa samme Maade, som omprovet.[Pr. 2: s.70]

I vitneforklaringen beskriver Birgit hvordan gjetingen foregikk, og hun bekrefter forklaring Knut avla om bruken av den «gamle Buvei». Hennes erindring fra hun var 16 år gammel, og opplysning om gjeting sammen med Mand Lunden tjueen år siden, som viser kontinuitet i bruk av den omstridte buveien. Alderens betydning i forhold til bevisføringen og hevdsargumentasjon var kanskje enda mer tydeligere da Groe Indæresdatter Byklom skulle avgi sin vitneforklaring. Hun var ca. 80 år gammel. Det var ca 40 år siden hun var sist på åstedet. Ifølge hennes forklaring *«saavidt Vidnet veed, de gaar den Tid paa begge Sider af bækken ubehindret, ikke bad de om lov, og ikke hindrede Nogen dem heri»*. Hennes utsagn kan tyde på at hun oppfattet bruk av østre og vestre side av Dildalsbekken som berettiget, og at dette til og med var akseptert i mangel på sanksjoner. På grunn av hennes høye alder slapp hun å gjøre åstedsbefaring og utvisning av sin forklaring

Det er tydelig at saken mellom naboene på gården Mosdøl hadde ulik oppfatning av

hvilken buvei som skulle brukes. I åstedssaken omtales to buveier; den «nye buvei» og den «gamle buvei». Vitner hevdet at nedre Mosdøl til tider brukte begge strekninger, men at dette ikke var noe problem. Tarald Olsen, stilte vitnet Tarje Mikkelsen Byklom (40 år) ett oppfølgingsspørsmål; «*om der veed, at den gamle Buvei bestandig var paa den østre Side el. Cant. af Dildalen?*» Tarje svarte, «*Ja, er man forøvrigt henholder det sig til, hvad forsen i denne Anledning er omprovet til 1ste Qvestion.*» Spørsmålet var allerede besvart, hvor han bekreftet Knud og Birgit vitneprov.

Uklarhetene om buveiene var et sentralt stridspunkt i åstedssaken, og det eksisterte tydelig en forvirring omkring hvilke av buveiene som var eldst. Dette får vitne Tellef Tellefsen Holen til å *berrigtige* sin forklaring;

«eftersom det i denne Forklaring saaledes heder, at Indstævnte dreve sine Creaturer paa den gamle Vei et Stykke op paa Molbrauten, men derfra har det taget en ny Vei, hvilket samstemmes med dets i dag afgivne Forklaring. Indstævnte, befalede det at gjete den efter Sigende gamle Buvei, der er beliggende paa vestre Side af Dildalsbækken, altsaa den Vei, der har under Sagen har været kaldt den saakaldte nye Buvei.»[Pr. 2:s.71]

Vitnene som gjette for nedre Mosdøl ble fortalt de skulle bruke vestre siden av Dildalsbækken som buvei. Halvor omtalte strekningen som «denne Vei fra *gammel Tid* har været buvei til bemeldte Heimark». Bruken av denne veien ble forklart med legitimitet i alderens patina. I rettens behandling blir denne buveien omtalt som den nye buvei, noe som forvirrer vitner (og meg selv). Forvirringen om den nye buvei fikk med Tellef Tellefsen en klargjøring.

Uenigheten om buveien var ikke det eneste stridsspørsmålet mellom gårdbrukerne på Møsdøl. Flere slåtter i utmarka var omstridt, og Anne Sigurdsdatter Mosdøhl (52 år gammel) svarte på hva hun visste om saken;

Ja...Vidnet veed ei, at han har beitet der, men han har seet i aar Taralds Dreng og Pige løve sammesteds, Vidnet har forøvrigt hørt sin Moder og Morbroder, at Svegebroke hørte til Lunden og Berget, Ligeledes har det hørt, at Øyrevigen ogsaa hørte Lunden og Berget til, hvorimod Lien var fælleds for alle Mosdøhls Opsiddere, Vidnet saae, at øvre Mosdøhls Opsidderes Creaturer beitet i Øyrevigen uden el. nedenfor Steenbroen.» [Pr. 2, 1840: s73]

Anne Sigurdsdatter hadde solgt gården nedre Mosdøhl til Halvor Aanonsen. Retten opplyser at hun var «*ubeslægtet og ubesvogret med Sagens Parter, der ble formanet til at sige Sandhed*». Som tidligere eier av nedre Mosdøl var hun sikkert et sentralt vitne med kunnskap

om gårdens rettigheter og tilhørende herligheter. Men det kan virke som om retten var litt usikker på hennes habilitet, ettersom hun ble spesielt formanet av retten til å fortelle sannheten. Etter hennes vitneforklaring, «*fremstod 7d Vidne Sigurd Olsen Dale 26 Aar gl, ubeslægtet og ubesvogred med Sagens Parter, blev forberedet til Vidnesbyrds Aflæg.*» Hans forklaring om slåttene var;

Ja, Vidnet troer det...Vidnet kan erindre, at Tarald Eengang løvet i Svegesbrokke, men ei beitet der, undtagen det kunde hænde sig at Creatuerne slap /: løs fra hjuringerne:/ Vindet har ellers hørt at den forrige Eier af Berget sige, at Øyrevigen og Svegebroke var hans Eiendom, ligesom det ogsaa har seet ham bruge disse Strækninger. I Lien, med Undtagelse af Kalvehagen, som Tarald ansaae for sin Eiendom alene, og et Sted nedenfor Østheien og ovenfor Fjoneberg, som avsaaes for Bergets og Lundens Creaturer fælleds. Vidnet veed ei, at Taralds Creaturer bleve gjetede el. beitede paa det Sted af Lien, som ovenfor forklaret ansaaes at tilhøre Berget og Lundens Opsiddere alene, undtagen forsaavidt Creaturerne Slap.[Pr. 2, 1840:73]

De to åstedssakene er like i både beskyldninger og argumentasjon. Også Kjørvestads vitner var av begge kjønn og varierte i alderssammensetning. I uenigheter om beitestrekninger og slåtter ser vi at vitner svarer i forhold til egne erfaringer og kunnskaper om hvordan tilstanden var da de var og arbeidet i utmarka. Når samtlige vitneavhør var avsluttet gjenstod befaringen til åstedet og testing vitneforklaringene.

Åstedsbefaring en «Udviisning af Vitneprov»

Prokurator Hjelm begjærte i Mosdølsaken at «*Befaring og Udviisning maatte foregaae*» når vitneavhørene var avsluttet. Utvisningen av vitneforklaringene er en nøye beskrivelse og gjennomgang av de omstridte punktene i åstedssaken. «*Retten derefter i følge med Vidnerne, Sagens Parter og Citantens Sagfører begav sig til Aastederne, hvor enhver af Vidnerne udviste deres resp. Prov.*» Åstedsskildringene er nøye beskrevet geografisk:

«Videre fulgtes Veien ned til Øyrevigen, der begynder ved Steensbruuen, og gaaer lige op under Bakken til Svegebroke i Vest imod Holens Eiendom, i Syd støder den til Svegebroke i Nord til Line; østen for Bruen er saaledes ligeledes Taralds eiendom. Deraf følges den gamle Vei op paa Svegebroke, hvor den Gaaer i Vest til Erickshodet langs Høieste Runderne imod Holens Eiendom, og alt hvad der helder imod Syd skal være Taralds Eiendom. Paa den vestre Side af den gamle Vei og imod Pynten el Erickshodvet er det Sted, hvor Tarald Olsen har løvet, og hvor om Vidnet Ole Mikkelsen har omforklaret. Fra Erickshodet gaaer dette Sted i Nord til Øyrevigen. Strækningen vestenfor dette omtvistende Sted ligetil Holens Grændser var begge Parter enige om deres respective Eiendommers Grændser...»[Pr. 2, 1840:73b]

De ulike steder ble omtalt av parter, vitner ble besøkt og denne befaringen ble nøye dokumentert. Man kan spørre seg om hvorfor det ikke ble opptegnet et kart over partenes eiendommer og rettigheter på dette tidspunktet, men partene skal avvist dette forslaget fra retten. I følge utskiftningsloven av 1821 var slik kartdokumentasjon ikke påbudt, kanskje det var for kostbart for partene. Videre utviste Sigurd Dale, Anne Sigurdsdatter Lunden og Anne Sigurdsdatter Mosdøls i Mosdølsaken;

«...den Deel af Lien, som Tarald eier af som kaldes Kalvehagen, der støder til en Ekre el. gjenlagt Ager i sydøst, i vest til en Uhr, i Nord mod Sjoldal og i øst mod Hjemjordet. Ligesaa udvistes af bemelte Vidner Halvors eiende Sted dersteds, som kaldes Steengaardsdokken og hvoraf Steengaardageren er en Deel, hvis Grændser i Nord er en stor Steen, og gaaer i sydvest langsmed en Høi efter gjerdet i Taralds Eiendom ligetil den oven omtalte store Steen hvorimod Vidnet Anne Sigurdsdatter Mosdøhl udviste, at Grændserne for Halvors omhandlede Sted (Stp) i sydvest gik længer vest 5 à 6 Skridt»[Pr. 2, 1840:73b]

Forsvareren til Halvor Aanonsen ønsket å stille en rekke vitner om «de antage, at Svegebrokken el. Skoven i samme er i saadan Stand nu, som forinden Indstævnte tog til at der, eller om den betydelig er foringet.» Retten mente dette spørsmålet ikke kunne forelegges nå. Vitnene ble etter dette dimittert. Forsvaren mente at vitneavhørene og utvisningen i saken;

«tilfulde er beviist, hvilken Strækning i Svegebroke, der er Citantens [Halvor Aanonsen] Eiendom, og at Indstævnte ved saadant Ikkebrug ei kunde erhverve nogen Eiendomsret. Hvad Strækningen Lien angaaer, da vil Comparenten kun for Tiden paastaae Citantens Eiendomsret efter den i dag skeete Udviisning stadfæstet. Det maa i øvrigt bemærkes, at Citanten der har tilkjøbt sig Nedre Møsdøhl var ubekjendt med de Eiendommen tilliggende Herligheder, og kunde saaledes ei foretage videre, end hvad han af ældre Mænd bleve underrettet om var hans Rettigheder, og de Indstævnte nægtede at erkjende disse, samt i Mindelighed at see Tvistighederne afgjorte, saa blevde Søgsmålet og Citanten paatvunget.»[Pr. 2, 1840:94]

Hjelm mente Halvor Aanonsen måtte få rettens medhold i denne saken. Først skulle Halvor få eiendomsrett til strekningen Svegebroke og Øyrevigen etter de oppmerkede grensemerker man fant under åstedsbefaringen. Hjelm mente videre at Tarald Olsen skulle betale sakens omkostninger på 70 Spesidaler, og at alt «*Uriktig og Ubeviist*» fra motparten skulle «motsiges». Dommen i denne åstedssaken ble for øvrig utsatt til neste vår eller sommeren 1841, fordi høsttinget i oktober var rett rundt hjørnet.

I august 1840, etter avsluttet vitneavhør, ble utvisning av vitneforklaringene i åstedssaken mellom Viken og Kjørvestad utsatt på grunn av «stedfindendt Uveir af Regn, Storm og Taage». En måned senere møtte ekstrarettens for å foreta utvisningen til utmarksområdene. Hovedsøksmålet omhandlet to forhold, først Kjørvestads oppsittere rydding av skog til slåtter i felles beitemark, og deretter situasjonen med bortjaging av Vikens kyr og gjetere. Motsøksmålet gikk ut på å understreke hva som ble oppfattet som Kjørvestads rettigheter til slåtter og beitestrekninger, og understreker samtidig Vikens mangel på slike rettigheter. Naturlig sto utvisningen av omstridte områder;

«Her udviste Vidnerne hver sit Prov inspecie udviste de det Stykke af Aasene, hvor Ole Halvorsen har ryddet, der ligger østenfor Knud Olsen Slaatter, og denne i Sydvest for Oles Rydning, begge slaatteteige strække sig i øst til Stavedalen og i vest grændse de begge til Hjemskoven og i Syd til Asklemnetten efter Delelinie; videre udviste de Steen Vigens gamle Slaatte, der begynder et Sted i vest.....» [Pr. 2, s. 93]

Rettens besøk til omstridte åsteder var en del av ekstrarettens grunnlag for å kunne vurdere partenes søksmål og motsøksmål. Dette skulle sammen med vitneforklaringen danne basis for hvilken part hoveddommer og meddommere mente burde få rettens tilslutning og medhold. Åstedsbefaringen er for øvrig vanskelig å følge i protokollen, og kompliseres av de mange geografiske stedsangivelsene. Men det understreker at stridigheter om beiteressurser og

rettigheter også kunne være en geografisk og romlig tvist.

Grunnlaget for domsavsigelsen var vitneforklaringen og utvisningen av vitneforklaringene. Disse to komponentene utgjorde sammen *partenes bevisføring*. Hvem som lykkes med sin bevisføring ble avgjort i august 1842, da dommen i åstedssaken mellom Viken og Kjørvestad falt. Lykkes Kjørvestad med sitt forsvar og sine motbeskyldninger, eller hadde Vikens oppsittere rett i Kjørvestads urettmessige rydding innenfor felles beiteområder?

Rettens behandling og domsavsigelse

Rettens avsluttende behandling gir en god oversikt over saken, og er oppsummerende i sitt forsøk på å trekke juridiske slutninger. Gjennomgang av begge parter påstander og beskyldninger, og den videre vurdering av partenes bevisføring, gjør det enkelt å følge den foregående saksgangen frem til domsavsigelsen.

Målsetningen for retten var i denne avsluttende fasen av rettssaken søke å gi svar på ekstrarettens problemstilling. Hvem hadde rett i sin sak? Hadde Halvor Aanonsen rett i sitt motsøksmål i Mosdølsaken? Hvem hadde rett i striden mellom Kjørvestad og Viken? For å gi svar på dette ble avgitte opplysninger i de to åstedssakene vurdert i forhold til partenes beskyldninger og påstander. Hvem av partene hadde klart å føre bevis?

«Retten antage, at C. C [Kjørvesad] ikke have beviist at den omqvestionerede Strækning henhøres til Slavedalen, da det saavel ved Befaringen som ved Vidneførelsen paa det Tydeligste er godtgjort, at alle Slaatterne vestenfor det gamle Gjærde...ligger i den for H. C. ig C. C. Gaarder fælleds Udmark...[Pr. 2, side 137b]

Kontrasøksmålet ble avvist og Vikens oppsittere fikk medhold i at området var felles utmark. Ekstrarettens vurdering av bevisføringen i Mosdølsaken gikk derimot i støtte av Halvor Aanonsen og hans kontrasøksmål;

«Efter saaledes at have fremsat de væsentligeste Oplysninger, enhver af Parterne har paaberaabt sig til Hjemmel for deres respective Paastande, skal Retten gaae over til kenlelig at undersøge, hvilke af disse, der fortjener Bihold. Ved om at gennemgaae de under Sagen fremkomne Beviisligheder, maa Retten antage at Contr. Cit. [Halvor Aanonsen] fuldstendig har beviist, at Gaarden nedre Mosdøl /:hvis hele brug Contr. Cit. nu eier :/ kreature fra gammel Tid og ubehindret have fart Ret til beite i Slaatterne ... ligeledes at eierene af Gaarden nedre Mosdøl ... have fra gammel Tid drevet deres kreature ad den saakaldte nye Buvei til Heimarken.[Pr. 2:113]

Halvor Aanonsen vant frem med sitt syn. Retten vurderte videre at Tarald Olsen forsøk på å argumentere for eiendomsretten til de omtalte slåttene ikke kunne tas til følge, fordi contravitnene gav «tydelige Prov» som støttet Halvor Aanonsen. Videre konkluderte ekstraretten;

«Da Retten saaledes efter det Foranførte antages, at Contr. Cit.[Halvor Aanonsen] have beviist, at han ikke har tiltaget sig andre Rettigheder, end de der for han være hjemlede Gaarden nedre Mosdøl Oppsiddere, nemlig Beite i de anførte Slaater Qvæven, Skaaven og Molbrouten og Drivt af kreaure ad den saakaldte nye Vei til Heimarken, blir Contr. Cit. følgerig ansaaes berettiget til en saadan brug for Eftertiden og følgerig blive at frikjende for Hoved Citanternes Tiltale i denne Sag.»[Pr. 2:113]

Retten stadfester rettighetene til nedre Mosdøl, men den tar ikke tilfølge kravet om å dekke Halvors saksomkostninger. Påstander og beskyldninger fremsatt av Tarald Olsen ble kjent kraftløse, men retten var med dette ikke ferdig i sin behandling av søksmålene. Halvor Aanonsen hadde kontrastevnet sin nabo for fornærmelser, urettmessig beite på hans slåtter og bubeite, urettmessig løving i Halvors løvskog og til slutt saksøkt ham for å ha slått Halvor Aanonsens kyr.

Beskyldningene ble forsøkt motbevist av Tarald Olsen, men retten mente vitneforklaringen ikke gav tilstrekkelig opplysninger. Og forsøk på hevd på eiendomsretten til en omstridt strekning ble tilbakevist, fordi Tarald Olsens og hans vitner ikke kunne bevise bruksrett i mer enn 13 til 14 år «og ikke i den fulde og uafbrudte Hevdstid»[Pr. 2, s.113b]

I åstedssaken mellom Vikens og Kjørvestad oppsittere var utfallet i favør av oppsitterne på Viken. De ble tilkjent «beitningsret ubehindret for deres Creature i Stækningen fra nordre Ende af Skjervingsheien » og det ble bekreftet felles beite i «Buemark for Gaardene Wigen og Kjørvestad om Vaaren med Gætning af Creaturene og om høsten lade dem gaae selvstyret». Kjørvestads oppsittere ble også tillagt en daglig bot (Mulkt) «af 24 skilling til Walle Sogns

fattiggasse og inden St. Hans dag 1843 at tilbagelegge til bumark de af dem opryddede Slaatter i Slavedalsheien» Også i denne dommen ble det henstilt til partene om å frafalle kravet om dekning av omkostninger.

Oppsummering

Utgangspunktet for dette kapitlet var to sivile søksmål iscenesatt av en gårdeier eller gruppe gårdbrukere. Søksmålet gjaldt interesse motsetning om viktige økonomiske ressurser i utmarka, som tilgangen til beite. Motsetningene var ikke ensidige, men utviklet seg til motsøksmål. Motsøksmålene viser at partenes oppfatning av konfliktene var tvetydige og preget av partenes subjektive vurderinger og tolkninger.

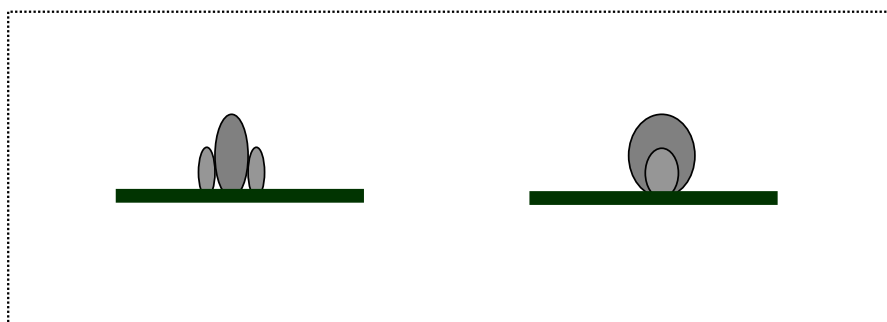
Domstolens rolle var å styre partenes interessemotsetninger innenfor juridisk og rettslige ramme og diskurs. Åstedssakenes avgjørelse, løsning og domsavsigelse var basert på dommerens og meddommernes vurdering av de bevis som ble ført, vitneforklaringer og den befaringen som ble foretatt til åstedet for å verifisere opplysningene i åstedssaken. Løsningen var i hovedtrekk i samsvar med den ene av partenes beskyldninger og påstander, men samtidig viser domsavsigelsen den ene partens medhold ikke var absolutt og fullstendig. I enkelte påstander kunne motparten ha rett og fikk medhold av domstolen, slik ble løsningen på interessemotsetningene mer relativ enn partenes opprinnelige beskyldninger. Det viser seg en viss diskrepans mellom partenes subjektive oppfatninger og domstolens 'objektive vurdering' oppfatning. I neste kapittel møter vi konflikter om eiendom på en annen måte enn den som foregår i ekstraretten. Fortellinger om grenseflytting viser at mennesker innenfor det samme miljø og periode var særdeles opptatt av grenser, og det kan virke som om konfliktene i seg selv var å sette grenser mot hverandre.

«Har han grave opp merkesteinar og sett dei ned på ein annan stad og ført dei inn på den luten som hin eig til møtes med han, då er han jordtjuv og utlæg.» [Gulatingloven]²¹

Deildesteinene

«Deildestein» eller «bytestein» var den lokale benevnningen på merkesteinar i Setesdalen. En eiendomsgrense kunne bestå av flere slike merkesteinar som til sammen utgjorde en lengre grenselinje - en såkalt delelinje eller byteslinje. Andre fysiske objekter i naturen som bekker, veier, store steiner, merker i bergvegger og spesielle formasjoner i terrenget kunne også fungere som grensemerke som skilte eiendom fra eiendom og gård fra gård.

Figur: deildestein sett forfra og fra siden.

²¹ Kap 18. *Um merkesteinar*. Gulatingloven var den retten som gjalt på Gulatinget, den nordligste bygda i Hordaland. Etter innføringen av Landsloven i 1274 skal Valdres, Hallingdal, Setesdal (Valle) og Otradal (Byggland) hatt sendemenn på Gulatinget. (Knut Robberstad, *Gulatinglovi*, 1952) Sitatet fra

Deildesteinene skiller seg ut fra de naturskapte grensemerkene ved at de er menneskeskapte. Steinene ble satt opp på en slik måte at det ikke skulle være tvil om dens funksjon og tilblivelse. Deildesteinen ble ofte satt opp sammen med to eller flere mindre vitnesteiner. Aske eller knust glass under deildesteinen ble også brukt, for ytterligere å markere at merkesteinen var plassert der med en hensikt. En informant forteller sin oppdagelse;

«En gang for 60 aar siden stuvkjørte jeg tømmer. Kjørte da ned en byttestein, under den var der glassbidder. Min bestefar (han var født i 1809) sagde da at glassbidderne var lagt der for at bevis at stenen var lagt der av menneskehænder. [NEG, nr. 48:10323]

Det å flytte merkesteiner var tabu og ble sterkt fordømt innenfor lokalsamfunnet. Uhell som ovenfor kunne forekomme, men man måtte være varsom. Det fantes ingen unnskyldninger for uaktsomhet.

«Ein skulle helst ikkje ta på steinane, berre sjå på dei. Blei ein nødd til å riva bort mose, lyng og anna som la seg over steinane så dei synte dårleg, så laut ein vera gruneleg varsam, ein kunne flytta steinane aldri sa lite, og da så. – Å flytta steinane med vilje, og på den måten stela jord, var ei grueleg synd. Då blei ein gast etter døden.»[NEG, nr. 48, 10575]

En gutt viste slik uaktsomhet; *«Telhaug gjætte då han var liten. Ein dag mannen i husle med, og synte "bydan". Da tok Telhaug opp ein stein og haldt på å trille han av sted – for moro skuld – Hansan, pass deg, det er byttestein, skreik mannen. Då gjekk alvoret opp for stakars guten, og han fekk ein støkk så han hadde mein av det lenge.» [NEG, 10575]* Telhaug ble sikkert ikke deildegast, men en erfaring rikere ble han nok. Faren for å flytte steiner i uaktsomhet var alltid en mulighet, men det var flytting i vilje som var det verste man kunne gjøre. Flytting av grenser med vilje var en stor synd i lokalsamfunnet. Mistenksomheten var nok stor når grensesteiner var borte, fordi steinene hadde ikke opprinnelig blitt plassert der av seg selv.

Merkesteiner satt opp av menneskehender kunne også fjernes av menneskehender. I Gulatingsloven fra middelalderen ble personer dømt «jordtjuv og utlæg» for slike handlinger. Også i folkediktingen ble merkesteinsflyttere dømt som deildetjuv, men da i form av

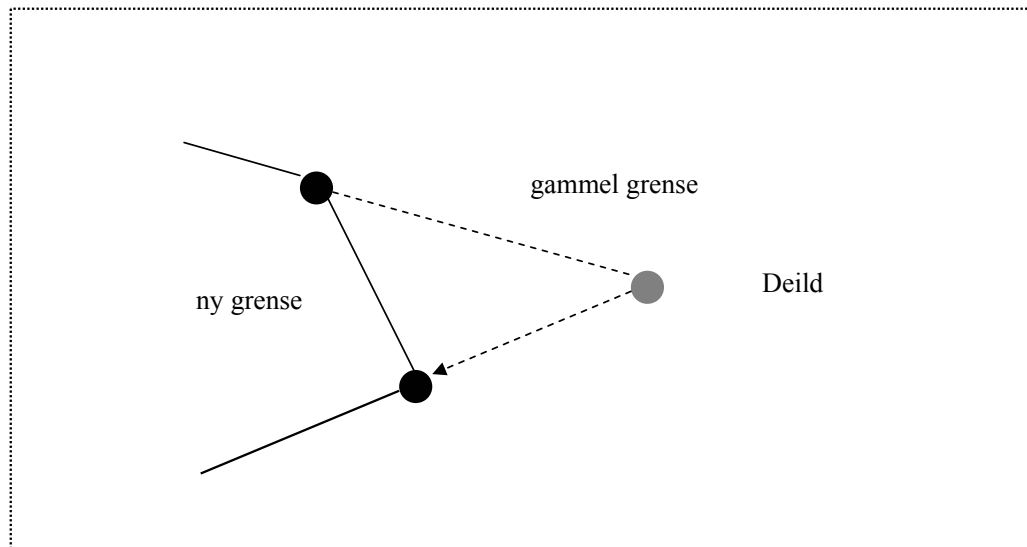
gjenferd og deildegast. Deildegasthistoriene uttrykker fortellerens holdninger til eiendomstyveri. Fortellingene var samtidig, gjennom beskrivelse av person og handling, også en form for beskyldning rettet mot personer eller mot gårder som urettmessig eide stjålet jord. På den måten ser jeg fortellingene som direkte eller indirekte del aktørers handlinger i konflikt om økonomiske ressurser.

Det kunne være en tung belastning å bli beskyldt for tyveri av eiendom. En informant fra vest-Agder skulle sammen med en eldre nabo grave en grøft imellom to eiendommer;

Vår eiendom ...har et stykke innmark som grenser til bruker nr.11. Daværende eier Adolf født ca. 1860 d. 1930. I året 1927 skulle vi grave et dike mellom de to stykkene. Diket skulle graves og vedlikeholdes i fellesskap. Det er satt byttesteiner mellom stykkene, og disse måtte under arbeidet fjernes og senkes ned i bunden av diket når det var ferdig, Han sa til mig /: Eg vil ikke ta på byttesteinan, det får du gjøre, Det er farlig å røra ved dei".Eg vil ingen ansvar ha, for da kan eg gå heim igjen. Mor hans hadde fortalt om noen her på gården som i gamle dager hadde flyttet bytte. De fikk ikke ro i grava. De så de gikk igjen. Det var særlig på tiden omkring årsdagen for flyttingen gjenferdet viste seg. Særlig når set var tåke og disig vær. Til hans innvendinger holdt jeg fram at dette ikke kunne være så farlig, når vi begge var enig, og byttesteiner i øvre og nedre side av stykke viste retningen, og dette ikke var noe flytting i den hensikt å ta noe ulovlig jord. Det regnes for verre tyveri enn annet å flytte bytte steinan. Et stykke jord som var stjålet var noe som gav avl hvert år, og derfor var det så vanskelig å erstattet det.[NEG, nr. 48, 13012]

Adolf ble kun motvillig med på å flytte en av merkesteinene. Han hadde en «mental sperre» for slike handlinger. Normene satte grenser for hans vilje til å flytte grensesteiner og det måtte argumenteres klokt før han motvillig gikk med på å flytte steinen. Begrunnelsen med at flytting av merkesteinen ikke ville endre på selve grenselinjen var utslagsgivende. Løsningen ble at grenselinjens integritet ble ivaretatt.

Flytting av en grensestein kunne få konsekvenser for en eiendoms størrelse. I tilfellet ovenfor hadde grøftegraving og flytting av en deild ingen større betydning, fordi flere grensesteiner markerte den samme *rette* linjen. Men flytting av en merkestein kunne fort avspise naboens eiendom man fikk da et «trætestykk». En informant har gitt følgende illustrasjon på hvilken betydning deildeflytting kunne få [NEG, nr. 48: 10446];

Etter illustrasjon av et «trættestykke» [NEG, 10446]

Tap av eiendom for en gård ble til fortjeneste for den andre. Stjålet jord var noe som «gav avl hvert år», mente Adolf, noe som gjorde slik forbrytelser meget alvorlig i hans øyne. Tyveri og trættestykker gikk altså i arv fra en generasjon av «merkesteinstyver» til neste av generasjon «merkesteinstyver».

Informantene

I den lokale folkediktningen i Agder og Telemark ble fortellinger om merkesteinsflyttere livlig fortalt og dokumentert i siste halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av forrige århundre. I denne oppgaven er slike fortellinger hentet fra innsamlinger foretatt av blant annet Johannes Skar²², Knut Liestøl, Joh. Th. Storaker, Olav Nordbø og Tore Bergstøl.²³

NEG, Norsk Etnologisk Granskning, gav i 1955 ut en spørreliste (nr. 48) om *grenser og grensemerker mellom egedomer*. Spørrelistesvar fra denne innsamlingen gir noe fylldigere

²² *Gamalt or Sætedal* av Johannes Skar.

²³ De fire sistnevnte er gitt ut i av Norsk Folkeminnelag.

beskrivelser av fenomenet enn de tidligste innsamlingene. Det er også gjennomgått deler av materialet som omhandlet naturmytiske sagn etterlatt av Institutt for sammenlignende kulturforskning, som foretok en landomfattende undersøkelse²⁴ i 1950-årene om gårdsdannelse i Norge.

Fortellerne, enten de var kontaktet av NEG, Institutt for sammenlignende kulturforskning, eller av Johannes Skar, var alle informanter med kjennskap til fenomenet. På hver sin måte formidler informantene sine historier, erfaringer og kunnskaper.

Johannes Skar var en av pionerene i arbeidet med å samle inn folkediktning i Setesdalen. Skar kom til Setesdalen første gang i 1872 og døde der i 1914. I denne perioden samlet han et stort tradisjonsmateriale som senere er gitt ut i tre bind. En av Johannes Skar sine viktigste informanter, Halvor Knutsson Åkre (født Kjørvestad), var 23 år gammel i 1840 da det ble avholdt åstedssak på gården Kjørvestad. Det var hans onkel Ole Halvorsen Kjørvestad som ble stevnet av oppsitterne på nabogården Viken. «Hjå Hallvor dominerte dei historiske segnene, om 'Valle Bebyggelse, den sorte Død, om Kjemper og Drap og livløse Mænd', som Skar skreiv i ei stipendmelding.» (Bø, 1988:51) Halvor var en dyktig sogesmann, men var han også en ryktespreder? Sagn og eventyr er spennende og god underholdning. Overnaturlige fenomener lokker frem fantasien i oss mennesker, men hva når de rammer levde personer og deres etterkommere. La meg gå litt nærmere inn på hva det fortelles om; Deildegasten. Fortellingene har god underholdningsverdi, men de har også en kulturell mening, et budskap. Hvem var i så fall målgruppen for budskapet, og hvorfor var de det?

«Den afdøde i djevelens skikkelse»

Deildegasten går også under flere navn som deildetyven, atterganger, bytesgasten eller skoggasten, i enkelte tilfeller beskrives den faktisk som djevelen selv. I flere fortellinger blir gasten identifisert ved person som Vonde-Orm, Svarte Jason, Brynhild eller Elias Bugge, eller til stedsnavn som gasten på Skodefjedde, gasten i Skådemorsvanne, Ivelandsgasten og

---

²⁴ Institutt for sammenlignende kulturforskning, Gamalt Gardskipnad i Norge, År 1949/1953, Hylle 4A 054 22, kassett 161, Manuskript 1. Trykk, Aust-Agder. Svar fra Kvåse i Høyvåg herad, Mykland i Mykland, Ytre Lauvrak og Hynnekleiv i Mykland. Riksarkivet.

Hisåsgasten. Stedet representerer den eiendommen som var omstridt. Beskyldningen vil alltid være rettet mot eieren av «tættesyke». Hvem var så deildegasten?

Deildegasten var en person som mens han/hun levde flyttet merkesteiner for å stjele jord. Ugjerningen gikk ikke ustraffet hen. Tilværelse som gjenferd i evig tid etter døden var den normale straffen;

«Ein mann som heitte Eiersland skulle ha teke ein bytestein og kasta han i Surtervannet. Han fekk såleis meir jord til seg. Ein dag han sat og mjølka kyrne ved Surtevann, seig han død med. Han gjekk att. Fleire såg han, dei høyrde han huja, og dei høyrde han huja, og dei høyrde han rutta med stein, og rutla i vatnet...»[NEG, 107902, Lyngdal]

Det fortelles om død, synd, skam, evig straff i fortellingene. Gjenferdet lykkes aldri i sin streben etter å plassere merkesteinen tilbake på sin rette plass. På mange måter minner situasjonen om den greske myten om Sysifos som i evigheten måtte rulle en steinblokk;

Sisyfos så jeg tillike. Han veltet i en endeløs møye stadig en sten, uhyre av vekt med de kraftige armer. Kjempetak tok han og strevende hårdt med hender og føtter veltet han stenen mot toppen, men når han til sist skulle styrte steinblokken ut over kammen, da veltet den om ved sin tyngde. Nedover fjellsiden rullet den skamløse sten imot sletten. Spente kan da sine sener på ny og veltet, mens svetten strømmet fra hvert lem og støvskyen føk om hans hode. [Homer, 1996:172-173]

De døde har aldri mulighet til å gjøre rett for urett, men fortellinger om deildegasten åpner for løsning og forsoning. Olav Bø, mener at den forbrytelsen deildegasten hadde gjort var så stygg at det ikke fantes forsonande drag. (Bø, 1955) Forsoningen var ikke rettet mot merkesteinsflytteren, men mot hans etterkommere. Og her ligger et vesentlig element ved performative kilder som handling og forventning;

”Ved Gasten tænker man sig Djævelen i den Afdødes Skikkelse. Derfor: Den staar da og løfter Byttestenen fra Jorden; da hujer og skriger den; naar den saa slipper den, slaar den op en stor Latter. Den vil helst, at Stenen skal blive liggende, men dog nødt til at forsøge paa at flytte den. Gasten kommer ei afveien før ”Byttet” er kommet paa ret Sted”. (Grebstad, nr. 535, Norsk Folkeminnelag, 1943).

«Bytte» eller grensen må gjenopprettes slik situasjonen var før merkesteinsflyttingen. Bare ved en slik tilbakeføring vil deildegasten og den døde endelig kunne få ro i graven. I en

fortelling av Joh. Th. Storaker fortelles det om hvordan gasten kunne få ro i graven. Gasten hadde aldri makt til å snakke først. Kun når den blir tiltalt, «*”Hvad er dit Ærinde?” er den hjulpen, thi da kan den faa bekjende sin Synd, og hvis det bliver den lovet, at Bytte igjen komme paa rette Plads, kan den igjen faa Ro.*»[NFS, XVIII, bind 34, nr.533] Tilgivelse var mulig, men gasten var avhengig av utenforståendes hjelp. I Laudal ble en døende mann på sitt dødsleie klar over tidligere synder, og ville ha hjelp av sin sønn; «*Bestefar fortalde og at grannen kom til han og tilstod at far (far til grannen) hadde flytt ”b. steinar”. Men da han låg for døden ”bekjende” han det for sonen og bad han retta det.*»[NEG, 10575]

Fortellingene

Åstedssakene var direkte konsekvenser av aktørers beskyldninger. Søksmål og kontrasøksmål var beskyldninger som fikk en juridiske behandling og løsning. Hva så med deildegastfortellingene? Konteksten var hverken juridisk eller offentlig, men moralsk og privat. Bestefaren til Halvor Knutsson Åkre pleide å fortelle Halvor historier som liten gutt. Målgruppen for fortellingene var ofte barn og ungdom, og viser klare sosialiserende trekk.

«Turid Gryte f. 1829, laso opp for gutungane i Sæms-grenda, at å flytte deile var den største synd som ein gjer på guds grøne jord. Den, synda får ein ikkje kvitte seg frå om ein gjer aller so mykje godt her i verda. Den som flytter deileskil må gange som deilegast i all evigt i hug og skrik på den staden der det vonde er gjort sa Turid til ungdomen i grenda.» [NEG]

Respekten for deildesteinene ble innarbeidet i tidlig alder. (Jmf. s.38) En informant fortalte om barnas store respekt for merkesteinene; «*Folk hadde vørnad (og redsle) for bygdesteinar. Denne vørnaden blei innprenta i born alt fra dei tidlegaste barneåra.*»[NEG, 10575] Gjennom sagn og fortellinger ble holdningene skapt og normene festnet seg i samfunnet. Men fortellingene skapte også «redsle» og frykt hos barna og voksne.

Fortellinger om møter med gasten er mange, men oftest refereres det til andres erfaringer og beretninger. Kildene bærer preg av å være 2. håndsberetninger, og minner kanskje mer om rykter enn autentiske vitnesbyrd. Peter Tofteland forteller om «tøffe» Torkild og den ikke så tøffe Andreas;

«Torkild Stousland og Andreas kom fra Lunde, hvor det havde vært Thing...Da de kom til Lundegrovene, ved Stousland, hvor man ofte hørte Gasten. hørte de noget som begyndte at skrike saa ynkeligt. Andreas blev ræd; men Torkild, som var let beruset sagde, at det var ikke noget at blive ræd for. Det vaerde ikke længer førend Gasten kom saa nær, at de syntes kjende "Pusten" af den. Da vendte Torkild sig og sagde: "Reis til Helvede, hvor du kommer fra"..."» [NFL, XVIII, 538]

Torkild var kanskje en tøffing som i beruset tilstand torde konfrontere gasten. Ingen av fortellinger beskriver slike møter som direkte farlige, men flere beskriver dem som svært uhyggelige. Ved Stousland var gasten visstnok ganske aktiv. Anne Dorthea Stouslands kom en dag bærende på en sekk mel på ryggen. Under en kort hvilepause, merket hun;

«...Gasten kom og lagde sig paa hendes Skuldre, som om den vilde trykke hende til Jorden. Hun saa tilside, og da saa hun lige ind i dens Øine; den vare røde som Blod. Hun vilde til at gaa; men kunde næsten ikke komme af Stedet, og den slap hende ikke førend hun kom til Korsveien (Fortalt af gamle Peter Tofteland, optegnet af O. Horrisland, 1871)» [Ibid.]

Fortellinger om personers møter med deildegasten varierer, og gjenspeiler ulike erfaringer og situasjoner. Variasjonene i møtene med deildegasten gjør fortellingene dramatiske og spennende, men dramaturgien overskygger ikke det underliggende budskapet. Beskyldninger mot personer som flyttet merkesteiner for å stjele til seg jord, og ugjerningenes beskrivelser som syndige og skamfulle er gjennomgående element ved denne type fortellinger.

Deildegasten jamret seg hver gang merkesteinen glapp mellom hendene. Skrikene var fryktelige og ble av en informant beskrevet som lyden fra fuglene Hukrom, Lom eller Heire, mens en annen mente Kattuglas skrik var gasten selv. I perioder med tykk tåke og disig vær, og ofte på årsdagen for deildeflyttingen, var det enklest å få øye på gasten. Ikke alle trodde på slike historier. En informant tvilte den gang farfaren hørte gasten;

«Gasten fekk ikkje fred i grava, før han fekk steinane på plass att, og dette var uråd å få tel. Han kunne få steinane opp på knea sine og, då smille han, men – så ramla steinane ned att, og då skreik han og jamra seg så hjertesårt. Det var dette som let så uhugleg. Folk var så livende redd gasten. Herma eller gjera narr av han på anna vis, våga dei aldri. Då kunne han koma hengja seg over ryggen på dei, og han var så tung at ein kunne siga saman og få skade for livet. Folk frista ofte å få gasten bort, og det lukkast somtid, der som ein kunne finna att rette plassen for "bydesteinan" og så få sett dei der "akurat" som dei stod før dei blei flytte. Eg minnest fleire "gasteplassar" og farfar min høyrde ein gong gasten. Han skreik og jamra seg så det svara i fjellet, "sti jei- jei-jei", sa han... Truleg har det vore kattuglehanen som farfar har hørt.» [NEG, nr. 48:10575]

«Den værste synd på Guds grønne jord»

Mange kunne nok la seg friste til å flytte en merkestein noen meter. Man kunne raskt «kanne»²⁵ til seg litt ekstra jord på den måten. Handlingen var en stor synd og møtte avsky og fordømmelse. Alle merkesteinsflyttere uansett posisjon, stand og sosialt miljø ble utsatt for samme beskyldninger;

«De, som i levende Live have flytte Byttestene, faa det meget uroligt efter Døden...Man har flere Gange seet gaster i Nærheden af Huggenvig. – Paa Gaarden Toftnæs, der ligger ¼ Mil fra Huggenvig, boede for længere Tid siden en Sorenskriver. Hans Buskov grændsede til Huggevigs Skov. I den Tid vare der ingen Gjærder, men kun Byttestene. Disse lod han flytte til Fordel for seg selv. Efter hans Død er han ofte seet, ridende paa en stor blaaagtig Hest i Nærheden af det Sted, hvor han flyttede Byttestenen...»[NFL, XVIII:533]

Sorenskriveren var høytstående embetsmann i lokalsamfunnet. I åstedssakene var han hoveddommer. Øvrigheten var ikke unntatt å møte den samme moralske fordømmelsen som resten av bygdefolket. Tvert imot. Både prester og lagrettemenn gikk igjen som deildegaster. På Vigmostad ved Lindesnes gikk vist «heile øvrigheta gast, ja, heile lagretten og.» [NFL, nr.82: s.39] Mellom Iveland og Høyland var det en «trætte», og historien om Ivelandsgasten forteller om korrupsjon. Det ble sagt at lagmannen «gav dei rette som betalte best» Et vers ble lagd om det;

---

²⁵ Ordforklaring i Gamalt or Sættesdal; «kjennast ved, kjenne som sitt eige. kanne (til) seg tillegne sig, velje

Den som he'n lette
pung, den ska få'n
tunge dom.
Men den som he'n
tunge pung, den ska
få'n lette dom.
Så seie låmannen.
Så seie låmannen.

Deleted:

Beskyldninger om korrupsjon og misbruk av makt rammet ikke bare øvrigheten. Fattige kunne ble også del av konfliktene. Nedenfor skal jeg se nærmere på tre sosiale miljøer, en fattig kvinne, en lokal sogneprest og en selveiende bonde, og hvordan disse tre ble straffet for sine ugjerninger. Fortellernes sosiale miljø er bondens. Meninger og holdninger må knyttes til dette sosiale sjikt.

Husmannskona Brynhild

I Telemark eksisterer det fortellinger om en fattig husmannskone, Brynhild. Hennes livssituasjon gjør at hun lar seg misbruke av en rik bondekvinne;

«På heii mellom Langlien og Åmotsdal, har det vore ugreit med deildelina. Der går Brynhild Vasen deildegast. Ho var husmann under Nordgarden i Langlien og blei leigd av ei rik bondekone til å flytja deildi fram på breddin så ho kunne ha utsyn ned i Åmotsdal fra eigen grunn. Brynhild fekk tri bismarpund mjøl for å gjera dette uverket. Fer du over Vasen i mørke kveldar, og har mod til å ropa namnet hennar tri gonger, så skal ho heitast svara.»(NEG, 10446)

Brynhild, en fattig husmannskvinne lot seg utnytte av en rik bondekone til å flytte merkesteiner. Hun ble ikke møtt med sympati eller forståelse for denne handlingen, og hennes situasjon var ingen formildende omstendighet. Den rike bondekona sies det lite om i historien ovenfor, men vi møter Brynhild og bondekona i en annen fortelling.

I Magnus Bostrup Landstads (1802-1880) nedtegnelser, *Mytiske sagn fra Telemark* (etterutgivelse, M.B.Landstad, 1995) er samme historie beskrevet. Brynhild fikk i følge denne fortellingen ett bismarpund mel for ugjerningen. Senere fikk hun «magavred og hugsott» av grøten hun lagde. Bondekona i historien het Jorun. Hun ble ikke deildegast, men fortelleren hadde forøvrig klare oppfatninger om hva som ville skjje henne; «*Jorun har nok fått sin straff*

---

seg ut.» (1967; 379)

et annet sted». Brynhild var nok vanskelig stilt økonomisk, men fikk lite sympati for sin fattigdom, ugjerningen var for graverende. Byte mellom gårdene kom senere på plass, men dette hjalp ikke Brynhild som fortsatt går igjen på «*heii mellom Langelien og Åmotsdal*».

Det er ikke mange fortellinger om fattige deildegaster. Kun fra Heddal i Telemark har jeg funnet en historie hvor noen tar seg betalt for å flytte grensesteiner;

«Ja, me kallar det deildetjug. Hugarbua. Mann og kjærring fra Skulehol her tekke om kr. 1700 åra 6 Flarbrødseiva og 1 kvart Tobak av mannen på Timmeg 44 G pl. for å flytja deilder inne på Rambergskoger Vest for.»[NEG, 10261]

Øvrighetens ugjerninger og misbruk av makt var langt bedre representert i folkediktnigen.

Presten Esaias Bugge (1647 -1697)

Bøherad i Telemark skal en prest ha flyttet deilder²⁶. Respekten for prester syntes lav når de kunne bli omtalt som gjenferd, og likefrem beskrevet som syndige personer. Prester var statlige embetsmenn som sorenskriveren, men de var også forvalter av prestegården. Og som bonde var presten ikke fritatt for eventuelle beskyldninger om eiendomstyveri. Neste fortelling skal vise en prest som har utmerket seg i Setesdalen som deildegast på to forskjellige steder. Sognepresten Esaias Bugge i Valle prestegjeld.

Presten Peder Blom, forfatteren av den topografiske boken *Beskrivelse over Valle prestegjeld i Setersdalen med dets prestehistorie og sagn* fra 1896, skrev om hvordan befolkningens hadde en mistro til prester etter reformasjonen. Han mente også befolkningen ikke likte presten Peder Gjellebøls beskrivelser om Setesdølene. Denne mistroen til prester i Setesdalen finner man igjen i fortellinger om presten Esaias Bugge, prest i Valle fra 1661 til 1697. I følge nedtegnelser gjort av Johannes Skar skal Esaias Bugge vært i konflikt med Åkremennene om et område i Finndalen. Han skal ha tatt en stor teig av Åkermennene i dette området, og for denne syndige handling måtte han gå igjen som gast på stedet. Esaias Bugge stjal jord også andre steder²⁷;

---

²⁶ Norsk Folkeminnelag NFL nr. 85/1960, s. 16.

²⁷ Fortellingene om Elias Bugge er beskrevet under tema Lærerne. Lærerne er et annet begrep for haugianere som ikke alltid hadde et godt forhold til statskirken. I Setesdalen var haugianerbevegelsen utbredt på midten av 1800-tallet.

At dei skulde ikkje kabba²⁸ Buggen med same han kom åt dalen! det var ikkje meir i å drepa eit menneskje heller då. Å stela jord er den største synd her er, av di der er å stela etter dauden. Der brann hjå presten i 1862, då vart husi flytte. No stend prestehusi på den teigen som presten Bugge stal av Gunnstein Kyrvestad. Han gjeng der heimatt; dei ser han trått med kåpe og krage – heile presten. (J. Skar, Gamalt or Sættesdal, bind I, side 356)

Presten var dårlig likt av fortelleren, og deres tydelige holdninger kommer til uttrykk. Han tar til orde for at Esaias Bugge burde vært slått ihjel da han kom til bygda i 1647. Hva som virkelig foregikk mellom Åkremennene og presten i bygda er vanskelig å etterprøve, men historien er en klar støtteerklæring til motstanderen av presten.

Gunnstein Kyrvestad tapte i eiendomskonflikten mot Esaias og endte i følge fortellingen sitt liv i armod etter en lang og tvilsom rettssak. Fortelleren er klar i sin dom og tar parti med Gunnstein og hans slekt. «Å stela jord er den største synd her er, av di der er å stela etter dauden». Barnebarnet, Bjørn Gunnsteinsson, erfarte senere nettopp dette. Han måtte selge og forlate gården sin et par mannsaldre senere. Koblingen av gårdens skjebne og Esaias ugjerning er påfallende.

I Johannes Skars upubliserte håndskrifter fortellers det om "Den gamle Presten". Også denne presten hadde stjålet jord;

«tok av dei i Vikjinn aa Kjørvesta'n Teige. Daa an sill dog send 'an Bo ette Granne si aa ville gjeve dei di atte. Men dei vill alli take de: "Du maa have de ti Ræmels!" sa dei= ti helvitis.»[J. Skar, bok 25, s. 44]

Gjennom fortellingen om presten og gården hans og gården Åkre og Kjørvestad er vi geografisk tilbake til det omstridte området for åstedssaken mellom Kjørvestad og Viken. Striden stod om økonomiske ressurser i Finndalen og Stavedalen. Ringen er nesten sluttet - men ikke helt. Fortellingen om Vonde-Orm fra Viki og hans ætt gjenstår.

Vonde-Orm fra Viki (1648 – 1721)

Selv om en rekke deildegastfortellinger omhandler prester og andre øvrighetspersoner, så er det fortellinger om selveierbonden som merkesteinsflytter representerer allmene mønsteret. Det er innenfor dette miljø, hos fortelleren og fortellers objekt, forståelsen av konfliktene i vesentlig grad ligger. Gjennom fortellerens holdninger lærer vi å forstå.

---

²⁸ Kabbe; hogge av, gjere ende på, avlive. Ordforklaring i Gamalt or Sættesdal, 1967:379.

Vonde-Orm fra Viki i Setesdalen ble ikke bare deildegast, men han var også drapsmann. Han var sønn av Vike-Svorten på Uppistog, og ble oppsitter på bruket Systog under Viki. Hans navn var egentlig Orm Taraldson. Gårdene Viki og Kyrvestad utgjorde samme bealag. De var ikke bare økonomisk avhengig av hverandre, men utgjorde sammen også en sosiale enhet. Etter opplysninger gitt til Johannes Skar ble en Kyrvestadmann drept av Vonde-Orm under et bryllup i Nestog. Vonde-Orm flyktet fra åstedet, men ble senere innhentet og dømt for denne handlingen. Han ble dømt til å betale to deilder²⁹ av gården sin for dette drapet. Straffen ble betegnet som mild, fordi han under slåsskampen hadde handlet i nødverge;

«Orm for verre i ota. Han laut i vende, og Kyrvetadmannen låg på han og reiv han i håret, og han vilde inkje sleppa taket. "Slepper du inkje, so brukar eg naudverja," sa Orm. Men hin heldt det og sleit. Då rende han kniven i han so blodbogen stod; det skvente like hit på kvila.» [Johannes Skar, bd 1, s. 254]

I denne fortellingen ble slåssing og drap knyttet til straff. Fortellingen om Vonde-Orm og hans liv fortsetter. Han skal ha flyttet merkesteiner i Finndalen³⁰, og stjal på den måten teiger fra nabogården Åkre;

«Vonde-Orm flutte deilder i Finndalen – han tok ein stor teig av dei på Åkre. Han slo deildene av; men der var ei deild som inkje var sigr – den sleit han upp og kasta henne i "Såmistjønn". Han gjeng der heimatt. Olav Talleivsson såg med han kom ridande på ein svart hest, og ut i Såmistjønn – og i kav med han. Han kom upp att vassbreddi med deildi: då log han. Men han laut sleppa henne at: då la han til noko ljod so det kvelja i lidene. Det var plent som han var vaddren, Olav, då han kom heim.» [Johannes Skar, bd 1, s. 254]

I denne saken er det en tydelig kobling mellom åstedssaker og deildegastfortellinger gjennom området Finndalen, som indikerer en relevans mellom kildene som uttrykk for aktørenes konflikthandtering og posisjoneringer. Sagnet om Vonde-Orm er interessant ut i fra flere forhold. Både Kjørvestad og Viken inngår i fortellingen om Vonde-Orm, og den omstridte eiendomen tilhører gården Åkre. Koblingen mellom Åkre og Kjørvestad er tydelig i denne fortellingen som den om Elias Bugge. Det opplyses ikke i *Gamalt or Sætesdal* om hvem som

---

²⁹ To deilder; tilsvarer dette kanskje to teiger.

³⁰ Finndalen er et område hvor Viki har mye av sine utmarksressurser også i fellesskap med blant annet

var kilde til fortellingen om Vonde-Orm, men en av de sentrale ”sogemennene” til Johannes Skar var Halvor Knutsson Åkre (1817-97), som selv var fra gården Kyrvestad. Skar opplyser at bestefaren, Halvor Olsson Kjørvestad (1758-1841) fortalte mange sagn til Halvor som liten gutt.

Ut i fra slektshistorien i bygdeboka av Afred Ryningen finner man ut at Halvors mor var søster til Olav Halvorsen Kjørvestad (1784-1856). Olav var en av oppsitteren på gården Kjørvestad som ble stevnet av oppsitterne på Viki den 7. august 1840. Olav var onkel til sogesmannen Halvor Knutsson Åkre.

Vonde-Orm var en voldelig mann. Historien om hans ætt overlater ikke sønnen eller hans far særlig gode skussmål heller. Faren til Vonde-Orm, Vike-Svorten, blir beskrevet som en av de største kjempene i bygda. Han var også i en konflikt med Åkremennene om en teig, og senere ble han drept i Byggland under et bryllup med en *ølbolle!* Vike-Svorten var også deildegast, men som vi ser er fortellingen ganske lik fortellingen om Vonde-Orm. Folkloristen Olav Bø skriver, «I 1953 vart det sendt ut ei spørjeliste om deildegasten til ein del av medarbeidarane Institutt for Sammanlignedne Kulturforskning har kring i Bygdene. Frå Torleiv Aakre i Valle i Setesdalen fekk vi eit svar der det m. a. stod: Aakre hadde ei slåtte, som vert kalla Såmesdalen. Aakre bytte der med Viki. Vikisvorten reiv upp deildene og kasta dei i Såmestjønni. Vegen til Finndalen ligg langs denne tjønne. Olav Taddeivsson Aakre, bror til min oldefar, reiste ein gong til Finndalen. Då han var komen til Såmestjønni, så han ein mann som kom ridande i tverrsprang ned Finndals.broti og like i Såmestjønni. So kom han upp med ei gloande deild som han laut sleppe i vass-skorpa. Med det same han laut deildi, laga han eit skjerande ljod so det kvelja i nutane. Olav vart mest fra seg av redsle han torde ikkje leggje åleine im notti, men låg saman med Knut Akre, far til sogemannen Haddvor Aakri. Olav heldt armane kring Knut heile notti, so han var mest unyt um morgonen, Knut.» (Bø, 1955:105) Likheten i fortellingene er påfallende, men innholdet gis kontinuitet i meninger og holdninger.

Familiesagaen om gården Viki (Viken) fortsetter også med sønnen til Vonde-Orm. Sønnen, Jon Ormsson Viki, ble selv drapsmann, i følge Johannes Skars fortellinger. Søsteren hans blødde i hjel etter en krangel mellom dem. Avslutningen om Jon Ormsson; ”*Der vart sak; men faren hadde sak då likeins. So tok dei på Nordlandet båe.*” (Skar, 1961:254) De flyktet fra bygda og en mulig dødsstraff.

Folkediktning der drap og eiendomskonflikter knyttes til to gåder er ikke helt uvanlig i Setesdalen. Konflikten om beiteressursene mellom gården Tveite og Harstad er tidligere nevnt. (Jmf.:35) I følge folkediktningen skal en Harstadmann ha spent i hjel en mann fra Tveite, og måtte bøte en stor del av sin gård for denne ugjeringen. Dette blir satt i sammenheng med at gården Harstad i tiden etter denne hendelsen hadde mangel på bubeite.(Ryningen, 1987:273)

Oppsummering

En grense bestående av merkesteiner marker en begynnelse og en slutt. Der en gårds eiendom slutter, begynner en annens eiendom. Grenser markerer økonomiske sfærer og representerer gårdens interesser. Den lokale folkediktningen tydeliggjør samfunnets oppfatninger og syn på det å flytte grenser og stjele jord. Merkesteinsflytteren (som personer) og hans ugjering ble moralsk fordømt og straffet - men var slike fortellinger kun en oppfatning og partsinnlegg? Hva slags funksjon hadde slike fortellinger for aktørene og samfunnet?

Begge de empiriske kapitlene viser aktørenes forhold til eiendom på to ulike måter. Finnes det noen direkte koblinger mellom kildetyperne som konfliktsituasjon. En informant setter eiendomskonflikter i rettsalen i sammenheng med folketroen når han egentlig forteller om deildegasten;

«Grannar kunne koma i stygg strid om grensene millom eigedomar, og det var sanneleg ikkje så lett å dømme i slike grensestridar...Da laut gamle folk av og syne og vetna, og så hende det at vitnemåla lett ikke samstava. Det er ikkje alltid lett å kjenne seg att, sjølv om viljen er både redeleg og god.» [NEG, 10575]

Informanten påpeker kompleksiteten i slike konflikter, og at konfliktene ikke nødvendigvis var forbundet med uredlige motiver. I de neste kapitlene skal jeg gå nærmere inn på konfliktene som handlinger for å forstå sammenhengen mellom aktørene og samfunnets strukturer.

Kapittel 5: 1840-årene, en tid med vekst og press

«Man behøver ikke å være Cesar for å forstå Cesar»³¹
(Max Weber)

Deleted:

Man behøver ikke være en selveierbonde for å forstå en selveierbonde, er en omskrivning av Max Webers formulering. Forståelse av andres handlinger er et grunnleggende empirisk utgangspunkt for kultur- og samfunnsvitenskapen, men det er allikevel utfordringer knyttet til forholdet mellom forståelse og handling. Selveierbondens konflikthåndteringer må ikke bare vise sammenhenger, men tolkningene må også ha en relevans i forhold til den historiske og kulturelle kontekst. I dette analysekapitlet skal dimensjonene tid, rom og sosialt miljø kontekstualisere deildegastfortellingene og åstedssakene for å forklare dem som kilder.

Befolkningsvekst og bruksdeling

Konfliktene om eiendom i 1840-årene skjedde i en tid med økonomisk vekst, men også en tid med stort press på ressursgrunnlaget. Norge ble etter frigjøringen fra Danmark i 1814 født i en *økonomisk trengselstid*. (Hovland, 1992:191), men vanskelige tider ble snart avløst av vekst innenfor flere samfunnssektorer som sjøfart, fiske, bergverk og skogdrift. I perioden foregikk også en betydelig befolkningsvekst. Fra 1815 til 1865 økte befolkningen i Norge fra 900 000 til 1 700 000, som nesten var en fordobling. (Sejersted, 1979:97) I Setesdalen økte befolkningen fra 2903 til 4665 i samme periode. (Bull, 1921:60) Befolkningsveksten i Norge var meget stor, og hadde få paralleller i andre europeiske land.

Befolkningsutviklingen blir av historikere sett på som viktig faktor og premiss for å

---

³¹ Max Weber. *Økonomi och Samhälle. Förståendesociologiens grunder*. 1. Sociologiska begrepp och definitioner. *Økonomi, samskapsordning och grupper*. Argos. Sverige 1983. (s. 4.)

forstå og forklare en rekke økonomiske og sosiale prosesser i landet. «Denne voldsomme befolkningsveksten er en håndfast og påtrengende sosial realitet i Norges historie i mannsalderen etter napoleonskrigene. Vi må alltid ha den i mente, den bidrar til å forklare meget av det som skjedde på annet hold». (Sejersted, 1978:89) Selv om befolkningsveksten fikk betydning for eiendomsstrukturen i Setesdalen, så er ikke dette en tilstrekkelig forklaring av konfliktene i seg selv. Sammenhengene var mer kompliserte.

Årsaken til den sterke befolkningsøkningen sees i sammenheng med nedgangen i barnedødeligheten. En av teoriene går ut på at det i denne perioden ble en generell bedret økonomisk situasjon i landet. Rikere mattilgang enn tidligere førte til en forbedret livssituasjon for folk flest. En annen forklaring er knyttet til en teori om mildere epidemiske klima som følge av innføringen av blant annet koppervaksinen fra 1810. (Hovland, 1992:192) En konsekvens av synkende dødsrate og større befolkning, var en mer mobil befolkning. Fra jordbruksdistriktene flyttet mennesker til tettsteder og byer langs kysten for å finne arbeid, og mange dristet seg til utlandet.

Utvandring til Nederland, England og koloniene ble av sognepresten i Valle Rejerus Gjellebøl (1784) omtalt som setesdølens destinasjoner på 1700-tallet, mens det fra midten av 1800-tallet foregikk en stor utvandring fra de indre fjellbygdene til Amerika. Setesdal kom tidlig med i denne utvandringen. I tillegg til økt mobilitet i befolkningen var nyrydding, bruksdeling, og utskillelse av en jordeiendomsløs husmannsklasse satt i sammenheng med befolkningsveksten, og forstått som mekanismer for å løse den nye situasjonen med økt press på ressursgrunnet. I Valle Sogn ble de fleste gårdene bruktsdelte allerede på 1600-tallet.³² Ståle Dyrvik mener den store forskjellen i brukstørrelsen som en kan fastslå fra slutten av 1600-tallet, stiller utviklingen i bosetninger og folkemengden 1500-1665 i et nytt lys. Agder, Vestlandet og Trøndelag økte sin andel av totalbefolkningen fra 50 til 57 prosent, men om man ser da bort fra Trøndelag så var det nettopp i disse strøkene av Sør-Norge som i utgangen av tidsrommet hadde klart den minste brukstørrelsen. (Dyrvik, 1979)

Etter 1723 ble det gjennomført kun få nye bruktsdelinger. (tabell nr. 1, s. 64) Denne tidlige prosessen med bruktsdeling har sammenheng med at befolkningen begynte å ta seg opp etter svartedauden, den store befolkningsnedgangen³³ som rammet Europa fra 1347 og Norge

---

³² Alfred Rynningen; oversikt over gårder og bruktsdelinger i Valle kommune. IV. Gards- og ættesoge Valle. Valle kommune 1987.

³³ Det er ulike oppfatninger om hvordan svartedauden rammet Norge. En samtidig teori går ut på at så mange som 2/3 av befolkningen strøk med, men Historiker Jørn Sandnes fester liten lit til dette tallet. Han

fra 1349. Befolkningen i Norge settes til ca.150 000 i 1520, og for 1660-årene beregnes folketallet til ca. 440 000. (Bagge, 1993:119) Folketallet hadde i 1660-årene nærmest tredoblet seg og oversteg hva den hadde vært før den kraftige befolkningsnedgangen inntrådte. Konsekvensene fram til 1720-årene var flere og mindre bruk, «thi Gaardene ere visseligen inndelte i saa mange smaa Dele, at de snarere ere for meget deelte, end for lidet, saa at de knap kan føde sine egne Bønder, meget mindre andre.» (Gjellebøl, 1784:14) I tillegg til antall bruk, viser det seg også at husholdenes størrelse økte utover på 1800-tallet. «Det budde om lag 1/3 flere mennesker på gardsbruki i 1865 enn i 1762.» (Ryningen, VII:1994:289) Befolkningsøkningen førte til en større befolkningstetthet og tettere sosiale relasjoner.

Befolkningsutviklingen og bruksdelingen sammenfaller i tid med deildegastfortellingene. Retrospektivt kan enkelte av fortellingene dateres til perioden da bruksdelingen nådde sin fullbyrdelse omkring 1720-årene. Fortellingene kan derfor ha sammenheng med de nye eiendomstrukturer som fulgte av bruksdelingen. Hvorfor disse fortellingene vedvarte til langt ut på 1800-tallet, kan forklares i den vedvarende tilstanden bruksdelingen skapte. Bruksdelingen økte gjennom hele århundret, og eiendomstrukturen fikk ikke større endringer før i siste halvdel av 1800-tallet da utskiftningene førte til mer ordnede eierforhold.

Åkerjorda ble delt opp i teiger hver gang det foregikk en deling, etter prinsippet om like mye dårlig som god jord til hver bruker. Det var derfor ikke uvanlig at et bruk hadde teiger i fire forskjellige områder, når en gård var delt like mange ganger. I utmarka forble mange ressurser udelt, som beite i felles bumark. Skogen derimot var begrenset og trær var mangelvare fordi den ble utsatt for overhogst. Skogen ble derfor tidlig utskiftet fra fellesskapet og dannet en slags teigsystem i utmarka. Utmarka fikk derfor kryssende eierinteresser mellom private skogsrettigheter og felles beiterettigheter i samme område. Tabellen nedenfor viser hvor sterk bruksdelingen var frem til 1720-årene, mens den lavere økningen etterpå endte med stans i bruksdelingen i 1850-årene.

---

mener nedgangen var på ca. 50%, men tallmateriale er usikkert i forhold til folketallet før og etter svartedauden. Minimal nedgang settes til ca. 33% og maksimal nedgang til ca. 69% (Jmf. Jørn

Tabell nr. 1: Oversikt over bruksdelingen i Valle og Hylestad i perioden 1613-1865.³⁴

	1613	1661	1723	1762	1801	1815	1825	1835	1845	1855	1865	+ %
Valle	62	110	121	121	120	122	122	124	125	126	126	+103,2%
Hylestad	26	39	43	43	44	44	45	47	50	52	54	+107,7%
V & H	88	149	164	164	164	166	167	171	175	178	189	+114,8%

En rekke husmannsplasser kom til på 1800-tallet³⁵, men ikke nok til å kompensere for en fortsatt voksende befolkning. Ettersom nyridding ikke var så vanlig, hvordan løste man det økte presset på ressursgrunnet i de indre fjellbygdene? En utvikling ved siden av emigrasjon, var intensivering innenfor rammen av det tradisjonelle og bestående jordbruket. Og næringsutviklingen settes i sammenheng med befolkningsøkningen. «Vel så viktig blir det å granske samspelet mellom befolkningsutviklinga og næringsutviklinga i tohundreårsbolken mellom 1500 og 1700, då ei tredobla folkemengd skulle finne ei tilpassing til ressursane i landet.» (Dyrvik, 1979:20) Sammenlignet med andre steder i landet var brukene i Setesdalen små. «Gjennomsnittsbrukeren viser store nasjonale forskjeller, og særlig ser man at «dei små bruka i Telemark og på Agder – berre kring tredjeparten av Austlandet og Trøndelag.» (Ibid.:29) Nedenfor skal jeg sette befolkningsvekst og bruksdeling i relasjon til næringsutviklingen. Tabeller og kvantitative materiale viser samme tendens at denne type «mikroundersøkingane avslører strevet etter sjølvberging» (Ibid.:22)

Fjellbygd og topografiens muligheter og begrensninger

Det intensive jordbruket og det ekstensive husdyrholdet

Befolkningsøkningen var en trussel mot ressursgrunnet og husholdets evne til å dekke konsumbehov. Økt satsning på husdyrhold var en utvikling man så i områder med

Sandnes, 1977:78,107,108)

³⁴ Leonhard B. Jansen og Alfred Rynningen, Bind VII, 1994:188

³⁴ I 1762 var det 15 husmannsplasser og i 1835 hadde antallet økt til 101 husmannsplasser i Hylestad og Valle til sammen. (Rynningen, VII:194:217)

begrensninger på dyrbar jord. «Det utstrakte husdyrhold røpte fattigdom på god dyrkingsjord. På den annen side kunne man gjødsle bedre det lille som fantes av dyrkbar jord i disse utkantstrøk. Det var i disse områder der det var smått med jord, kjølig klima, men relativt godt med gjødsel, at poteten fikk sin største betydning.» (Sejersted, 1979:143) Det økte husdyrholdet var en del av den videre utvidelse av det ekstensive utmarksbruket, som nyryddingen også var en del av. Selv om kornproduksjon var viktig, så var den norske næringsdrift «uungåelig preget av at det meste av arealet bare var egnet til mer ekstensiv høsting. For husdyr bød det på förplanter og gode beiteområder både over og under skoggrensen.» (Helle, 1992:18)

Samtidig foregikk det en intensivering av åkerdriften i innmarka. Kornproduksjonen økte også i denne perioden, men økningen var noe mindre enn økningen innenfor husdyrhold. Tabellene nedenfor viser utviklingen innenfor jordbruksproduksjon og husdyrhold. Poteten fikk stor betydning, etter sin inntreden i første halvdel av 1800-tallet, og fikk etter hvert stor utbredelse og betydning i områder med vanskelig og begrensede dyrkningsforhold. Korn var fra gammel tid en av de vesentligste dyrkningsprodukter og utgjorde en viktig del av det daglige kostholdet. Valle var en god kornbygd og klarte i gode år å være selvforsynt med korn, men det var ikke tilstrekkelig for eksport. Alfred Ryningen mener det var spadebruket og den god gjødslingen fra husdyrholdet som førte til god hevdning av åkerjorda. Folltallet hadde en jevn stigning i perioden og lå på 5-6 foll i 1802, 6-8 i 1825 og 7-8 i 1865.

Tabell nr. 2: Oversikt over kornproduksjon i Valle og Hylestad ca. 1665-1865.³⁶

	1665	1723	1802	1835	1845	1855	1865	+ %
Valle	296	300	374	405	447	476	447	+51%
Hylestad	96	120	149	182	196	205	212	+120%
V & H	392	420	523	587	643	681	659	+68,1%

Ifølge Gjellebøl kom poteten til Setesdalen med Presten Nils Mollerup (1738-73), og tallmaterialet viser at produksjonen fra 1809 og fremover økte kraftig. Stagnasjonen i potetavlingene kom ikke før omkring 1855, som også var tilfelle for kornavlingene.

(Ryningen, 1994)

Tabell nr. 3: Oversikt over potetavlingen i Valle og Hylestad i perioden 1809-65.³⁷

	1809	1835	1845	1855	1865	+ %
Valle	100	267	297	406	368	+268%
Hylestad	100	1853	212	270	312	+212%
V & H	200	420	509	676	680	+240%

Husdyrholdet var den viktigste næringsveien i Setesdalen og var det som gav det nødvendige overskuddet. «Alle som har ei mening om det er samde om at husdyrholdet var viktigaste næringi i Valle prestegjeld. Dei veldige beiteområdi gjorde det mogleg å fø opp nærast uavgrensa med dyr sumarstid. Berre vinteren, innføringsperioden, sette grensor.» (Ryningen, VII:1994:243) Antallet dyr økte frem til 1855 og 1865 og den påfølgende stagnasjonen etter dette kan skyldes utvandringen til Amerika. Samtidig er det paradoks at nedgangen kom selv om folketallet holdt seg nokså konstant, mener Ryningen. Kan det ha vært overbeite og et for stort press på utmarksressursene i denne perioden som begrenset førtilgangen, og dermed antallet husdyr det var mulig å holde? Det er tydelig ut i fra tallmaterialet at det ekstensive husdyrholdet var årsaken til at det åkerens bonitet ble bedre, men samtidig viser tallmaterialet at utmarksressursene nådde en grense for bærekraft for en stadig økning av husdyrhold. En annen tendens var den stadig voksende befolkningen som kom i utakt med ressurstilgangen, noe som kanskje forklarer behovet for økt mobilitet og emigrering til Amerika, og en indre mobilitet gjennom flytting til andre bygder i landet.

---

³⁶ Alfred Ryningen, VII:1994:237.

³⁷ Alfred Ryningen, VII:1994:237

Tabell nr. 4: Oversikt over hesteholdet ca. 1665-1865 i Valle og Hylestad.³⁸

	1665	1723	1802	1835	1845	1855	1865	+ %
Valle	70	46	78	140	147	179	146	+108,6%
Hylestad	25	39	44	91	82	88	82	+228%
V & H	95	85	122	231	229	267	228	+240%

Tabell nr. 5: Oversikt over kyrholdet i Valle og Hylestad i perioden 1613-1865.³⁹

	ca.1665	1723	1802	1835	1845	1855	1865	+ %
Valle	660	642	783	1158	1159	1151	1102	+67%
Hylestad	235	222	348	464	569	574	540	+129%
V & H	895	864	1131	1622	1728	1725	1642	+83,5%

Tabell nr. 6: Samlet oversikt over ni matrikulerte gårder.

Ni matrikulerte gårder ⁴⁰	1801	1825	1845	+%
Folketall	183	226	287	56,8
Bruk	30	30	30	0
Plass	4	7	14	250
Hester	22	-	31	40,9
Kyr	186-201	-	293	45,7-57,5
Sauer og gjeiter	583	-	787	46,3
Korn/bygg	98,38t-100,38t	-	120t	19,5-21,9
Poteter	-	-	63,04t	

³⁸ Alfred Rynningen, VII:1994:244.

³⁹ Alfred Rynningen, VII:1994:244.

⁴⁰ Alfred Rynningen, 1994. Harstad, Åkre, Rike, Viki, Kyrvestad, Prestegården, Sagneskar, Kjellberg og Jordet.

Ser man ressursene i forhold til hverandre, så var det en økning innenfor både jorddyrkning og husdyrhold. Økningen var størst innenfor det ekstensive utmarksbruket. Antallet bruk var konstant for gårdene Åkre, Rike, Viki, Kyrvestad, Prestegården, Sagneskar, Kjelberg og Jordet (tabell nr. 6, s.75) i første halvdel av 1800-tallet, mens en rekke husmannsplasser kom til, de fleste under prestegården. Det foregikk ikke en samme dramatisk deling av selveierbrukenes ressurser og rettigheter som tidligere op 1600- og 1700-tallet.

Deling av ressurser og rettigheter

Knapphet på ressurser førte til en strengere regulering og deling av ressursene i utmarka. Skogen og slåtter var ressurser som tidlig ble delt med privat eiendomsrett, mens beiteressursene ikke ble regulert på samme måte. Dette kan ha økt konkurransen om denne etterhvert knappe ressursen. Ressursknappheten var en overhengende trussel, men endte ikke med noen total krise. I Setesdalen lå forholdene til rette for en intensivering av driften. Nøkkelen lå i de gode fjellbeitene, og ikke overraskende gjaldt en stor del av konfliktene akkurat disse ressursene.

Fôr- og beiteressursene ble hentet fra mange lokaliteter, og utnyttelsen av disse var maksimal. I åstedssakene beskrives hagning, bubeite, slåtter, lauving og sætring i kildene som deler av gårdenes ressurstilfang. Beiting av buskapen foregikk om våren, sommeren og høsten, men før slåttonna om høsten måtte buskapen gjetes og ikke gå alene eller selvstyrt som det heter i åstedssakene. Buskapen måtte hindres i å oppbeite slåttene og dermed fôrtilgangen om vinteren. Problemer og negative konsekvenser knyttet til fellesskapets eierinteresser blir beskrevet av liberale økonomer som «the tragedy of the commons», fellesskapets tragedie. (Hann, 1998:29) Dette er en teori som går ut på at fellesskapets overutnyttelse av ressurser skyldes mangel på strenge privat eiendomsrettigheter. C. M. Hann mener dette er en overdrivelse, og at felles ordninger ofte viser seg å være miljømessig levedyktige og til og med overlegen i forhold til private systemer. I åstedssaker kan man se at felles bruksrettigheter kan komme i konflikt med andre rettigheter av mer privat karakter. I saken mellom Kjørvestad og Viken, ble løsningen mer i tråd med status quo og den bestående orden. Den private eiendomsretten gav ikke fullstendig råderett, når dette gikk ut over fellesskapets beiterettigheter. Slik bekreftet og reproduserte denne konflikten det bestående, og motvirket den private utnyttelsen og forsøk på endring.

Ressursene var viktig for husholdets økonomi og eksistens, men rettighetene var også

viktig. Rettigheter gir kontinuitet og forutsigbarhet. En rekke lover og rettigheter regulerte gård og eiendom i det gamle bondesamfunnet. Åseterrett og odelsretten er to begreper som er knyttet til selveierbondens juridiske stilling. Odelsretten knytter slekt og gård sammen. «Når en eiendom hadde tilhørt én og samme slekt i tjue år sammenhengende, vant dens medlemmer i en bestemt orden odel på denne eiendommen.» (Dyrvik, 1978:385) Åseterretten sikrer eldste sønn sin rett til å overta gården udelt, men måtte som gjenytelse betale ut eventuelle medarvinger. I Setesdalen ser vi at bruksdeling ble foretrukket på 1600-tallet fremfor at eldste sønn overtok gården udelt. I følge åseterretten, så «har eldste broder rett til at nyte åsete mot at han kompenserer dette med arveavgift til andre brødre og søstre.» (Holmsen 1966:110) «Hvis en mann lot etter seg jordegods, skulle eldste sønn, eller eldste datter om sønner ikke fantes, overta farsbruket udelt. De andre søsknene skulle få sine arveparter utlagt i annet jordegods, eller i løsøre om faren ikke eide mer enn ett bruk.» (Dyrvik, 1973:285) Odelsretten eller åseterretten er ikke tema for ekstraretten, men nevnes for å understreke dens hensikt å danne juridisk grunnlag for gårdens eksistens. I åstedssaken mellom Kjørvestad og Viken ser man også hvordan partene består av grupper av brukere, og eldste bruker representerer de andre oppsitterne på gården.

Rettigheter regulerte også gårdene imellom. Eiendomsretten er stridsspørsmål i striden mellom Kjørvestad og Viken. I åstedssaken nevnes den «uafbrudt hevdstid». Det kan vinnes hevd på eiendomsrett, og hevdstiden settes til 20 år i lovverket. I følge loven stopper forsøk på å skaffe hevd når det blir reist søksmål, og såfremt saksøkeren får medhold. Problemet og uenigheten mellom gårdene gjaldt rettigheter like mye som den enkelte ressurs. Hvem hadde retten til slaattene på Mosegeret eller i Stavedalen? Hvem hadde rett til å bruke den «nye buvei»? Slike spørsmål måtte ekstraretten ta stilling til. I saken, Kjørvestad mellom Viken, var problematikken ytterligere komplisert fordi flere rettigheter ble knyttet til samme område. Gården Kjørvestads eiendomsrett til skog kom i konflikt med felles rettigheter til buemark i samme område, men ble pålagt innen St. Hans dag 1843 å tilbakelegge den beitemarken som de hadde oppryddet til slåtter i den felles beitemarken på Aasane, og som brøt med gammel tids praksis. Oppsitterne på gården Viken stod i fare for å tape eller å få svekket tilgangen til buemarken for sine kyr, men vant frem med sitt syn. Rettigheten til ressursen ble stadfestet av ekstraretten.

Jordtyvens sosiale miljø

Aktørene

Fattigdom og armod var nok en ikke ukjent situasjon for selveierbonden i Setesdalen. Olav Halvorsen Kyrvestad (1784-1856), skrev i sine memoarer angående sin religiøse vekkelse at han var en «meget simpel og ringe bonde» (Olav Halvorsen Kyrvestad, Skulerud, 1956:47) Han var oppsitter på bruket Nistog som var en del av gården Kyrvestad som var en gjennomsnitts gård i dalen. I 1845 bestod Kyrvestad av fire bruk og fire oppsittere med et folketall på til sammen 27. Gården Kjørvestad hadde tre hester, 42 kyr, 80 sauer, 66 geiter, tre griser, og de dyrket til sammen 14 tønner bygg, litt havre og 7 tønner poteter i dette året. (A. Rynningen, bd. IV, 1987:315) Presten Gjelleøl beskrev også setesdølenes fattigdom ut i fra deres mangel på jord. Setesdalsbondens fattigdom på jord, ble nok til dels kompensert med deres gode utmarksbeiter og slåtter.

Selveierbonden er forbundet til mannens rolle som forvalter og eier av slektsgården, og husholdets overhode eller «huusbonden» som han omtales som i rettssakene. I norsk historie har selveierbonden til og med blitt synonymt med *nasjonen* etter 1814. «Den selvstendige og uavhengige odelsbonden var ryggraden i det nye frie Norge.» (Sejersted, 1978:252) I åstedssakene møter vi selveierbonden som oppsitter på gårdsbruk og som formann for sine sesongarbeidere. I konflikter med andre gårdbrukere blir bonden omtalt som «citant» eller «konstracitant» (saksøker eller motsaksøker) i rettssaksdokumenter. I samme rettssaksdokumenter møter vi selveierbønder som rettens meddommere, og som en del av partenes strategier møter vi selveierbønder sentrale vitner med kunnskaper om saksforhold.

Andre beskrivelser av selveierbonden trekker i to retninger. Prestene Peder Blom og Rejerus Gjellebøl beskriver bonden i negativt og positive vendinger. Gjellebøl kritiserte dem for dovenskap, alkoholisme og for bundet til bamle vaner og skikker. I mer positive ord roses de for deres sparsomhet og oppriktighet. Presten Peder Blom mente at «det findes endog træk af en vis romantisk ridderlighed hos ham». (Blom, 1896:21) Beskrivelsene her er tydelig en avstand fra hva prestene mener er dårlige egenskaper og moral, men de er samtidig forundret og positiv ovenfor deres sterke sans for rettskaffenhet.

Kjønnsperspektivet er ikke vesentlig for oppgaven. Kildene tolkes som uttrykk for bestemte handlinger, og det er ikke noe i kildene som gjør kjønnsdimensjonen til betydning i forhold til oppgavens problemstilling. Menn er absolutt mer representert i åstedssakene som

aktør og oppsitter på et gårdsbruk, men kvinner var viktige her som vitner og bevis på bruk og hevd av ressurser. Kvinner var også representert som eiendomstyv og «deildegast», og de deltok aktivt i traderingen av deildegastfortellingen i blant annet oppdragelsessituasjoner. Ingen empiriske eksempler gir indikasjon om at kvinnene hadde en annen type atferdsmønster eller holdninger enn menn. Kvinner og menn var begge fra det samme sosiale miljø, og deler de samme holdningene og kulturelle verdiene i kildene. Menns overrepresentasjon må sees i forhold til det juridiske grunnlaget for eiendomsbesittelse og forvaltning av eiendom gjennom åseteretten som sikret eldste sønn å overta gården.

Sosialt miljø

Selveierbonden er typisk for kildenes opphavsperson og miljø. Det var i vesentlig grad innenfor dette sosiale miljø at tvistene oppstod, og at kildene ble skapt som juridiske dokumenter og tradisjonsmateriale. Den kulturelle mening kildene representerer må forstås som sosiale handlinger og praksis innenfor dette sosiale miljø. Konfliktene var aktørens forsvar og hevdelse av økonomiske ressurser og rettigheter, noe som viser seg gjennom deres strategier, legitimeringer og argumentasjon. Handlingene og tvistene representerer en form for sosial uorden innenfor fellesskapet. Det sosiale miljø var konfliktskapende, men samtidig viser mothandlinger og sanksjoner at det sosiale miljø også er konfliktsløyende. Innenfor fellesskapets forvaltning av ressurser var det en fare for overutnyttelse, noe lokalbefolkningen tok hensyn til;

«Hvad Sameje og Fælledsskab angaar, saa gives vel samme i Henseende til Qvægets Græsning baade i Hjemmarkene eller i Fæhaugerne ved Gaardene, som og paa de store Heder, i det ikke alene alle Beboernes Qvæg paa en Gaard gaae om hinanden for at fødes om Sommeren, men og undertiden flere Gaarde kunne have en Bumark til sammen. Derimod i Henseende Brændevedhugst og Tømmerhugst ere Skovene ej alene udelte til hver Gaarde især, men og enhver Oppsitter paa en Gaard har sit besynderlige Stykke baade i Hjemmarkerne og Udmarkerne. Vel har Samejer og Fælledssaber, endog i Henseende til Hugst, i gamle Dage været mer almindelige; men da Skoven ved lejlighed bleve ilde behandlede, i det enhver søgte at hugge saa meget, muligt var, og den ene altsaa tidt gjorde den anden Skade, har Forfarenhed lært Beboerne, at dele Skoven imellem sig. Heraf haves den Fordele, at enhver fornuftig Ejer ikke alene kan spare sit Skovstykke fra en skadelig Hugst, men og desto bedre rygte og opelske sin Skov.» (Gjellebøl, 1794:45-6)

Det kan tyde på at felles forvaltning gav mulighet til en overutnyttelse som kunne føre til

skade, og at en utskillelse og privatisering gjør forvaltningen bedre. Men det var den private virksomheten innenfor fellesskapet som var en trussel, og ikke fellesskapet i seg selv.

Det sosiale miljø i Setesdalen oppfattes som relativt homogent. Befolkningen bestod stort sett av selveiende bønder, og konfliktene omhandlet selveiermiljøets eiendom. Befolkningsøkningen hadde nok også betydning for de sosiale relasjonene. Flere mennesker og bruksenheter innenfor samme geografiske området medførte tettere sosiale relasjoner i tillegg til kompliserte systemer for ressursforvaltning og fordeling av rettigheter. Husmenn var en voksende sosial klasse på 1800-tallet, men forståelsen av konfliktene ligger i jordeierklassen. Husmannsvesenets fremvekst styrker teorien om begrensningen på jordeiendom på 1800-tallet, og underbygger tesen om befolkningsøkningens sammenheng med ressursgrunnlagets bærekraft.

Det sosiale miljø er vesentlig for å forstå konflikter. Det er innenfor fellesskapet og det sosiale rom at konflikter oppstår og blir løst. Konflikter er sosiale handlinger. «Property relations can only exist between people...you cannot sue an acre; a boundary dispute is not a dispute with a boundary. The study of property rules in general, and of land tenure in particular, is the study of relationships between people.» (Hann, 1998:5) Eiendomsrelasjoner er relasjoner mellom mennesker. Sosiale handlinger – i eiendomskonflikter - uttrykkes gjennom aktørenes handlinger og forventninger i forhold til andre innenfor det samme sosiale miljø. Kildene tolket som performative handlinger og uttrykk inngår i en kommunikasjonsprosess som var helt nødvendig for aktørenes mulighet for eiendomsvervelse og forsvar av eiendom. Den primære funksjon ved performative kilder er den utveksling av mening som foregår mellom aktørene innenfor det sosiale miljøet.

Kapittel 6: Konflikt – forsvar og ervervelse av eiendom

«Gard er grannesemjar. No bur to eller fleire menn på ein bø, så skal dei halde gard etter som dei har jord til og som det har vore frå gamal tid»⁴¹ (Gulatingen)

Fortiden er tilstedeværende i aktørenes hoder. Hendelser, enten det er merkesteinsflytting eller ulovlig beiting, blir tolket og vurdert av partene. Vurderingene omhandler derfor person, sak og handlinger. Det å fortelle en myte eller å reise et søksmål ser jeg som del av aktørenes handlinger med klare motiver og hensikter knyttet til forvaltningen av eiendom. Dette kapitlet er analyse av konfliktene på individnivå, for å forstå konflikthåndteringen som handlinger og strategier på bakgrunn av den kulturelle konteksten (tid, rom og sosialt miljø) redgjort i forrige kapittel.

Formell og uformelle strategier

Eiendom som kulturelt fenomen viser -gjennom aktørenes konflikthåndtering- to ulike former for praksis eller strategier. Kildene representerer to typer strategier: En formell og en uformell strategi. Begge strategiene brukes i forhold til ervervelse eller forsvar av eiendom. Nedenfor skal jeg gå nærmere inn på de individuelle aspektene rundt ervervelse og forsvar.

Åstedssakene var søksmål som omhandler de fleste sider ved eiendomsforhold. Påstander og beskyldninger om urettmessig bruk og besittelse av eiendom ble ført for ekstrarett. Søksmålene kan derfor oppfattes som forsvar mot urettmessig forsøk på ervervelse. Gjenferdsfortellinger har ikke så mye med offentlig rettssaksdiskurs å gjøre, men det betyr ikke at fortellingene ikke hadde en offentlig side. Den kommunikative funksjonen i

---

⁴¹ Gulatinget var det gamle hoved-tinget for Vest- og Syd-Norge. Det er forbundet usikkerhet omkring når loven kom til, men det kan ha vært på 1000-tallet eller noe tidligere. Gulatingen gjaldt til 1267 og ble avløst i 1274 av Magnus Lagabøters Landslov som gjaldt til 1688. I følge landsloven fra 1274 skal Valdres, Hallingdal, Setesdalen (Valle) og Otradal (Byggland) ha sendemenn til Gulatinget. (Robberstad, 1952)

performative kilder, viser at også slike fortellinger betinger en slags offentlighet. Ikke som avbalanserte juridiske uttrykk, men mer som rykte og sladder. Hvordan plasserer fortellingene seg i forhold til en rettssaksdiskurs? Dette er en kompleks problemstilling. Det kan slås fast at også deildegastfortellingene omhandler flere aspekter omkring eiendom og rettigheter. På lik linje med rettssakene kan de forstås som uttrykk for beskyldninger og påstander om urettmessig besittelse og ervervelse av eiendom. Begge strategiene går derfor i retning av forsvar mot urettmessig ressurs- og rettighetsbesittelse. Er strategiene en form for makt individene har til disposisjon og som brukes aktivt av parter i denne type konflikter? Og hvordan fungerte de da som eventuelle maktstrategier? For å finne svar på dette vil jeg se på de institusjoner som knytter til seg eiendom og som er med på å påvirke atferd knyttet til konfliktene.

Ervervelse gjennom hevd

Hevdsloven er normativ og setter juridiske regler og retningslinjer for hvordan eiendom- og bruksrett skal erverves. Ervervelsen av eiendom skjer for øvrig ikke gjennom ekstraretten og åstedssakene, men hevd er en hverdagslig handling og ervervelse gjennom daglig bruk og besittelse av eiendom. Hevd som ervervelsesmåte er ikke en gammelnorsk rett, men kom fra dansk rettspraksis. I Christian 5. norske lov av 1687 er hevdsparagrafens opprinnelse hentet fra artikkel 50 i den danske «Koldingers reces fra 1558». (Gjelsvik, 1919), som igjen har sine forbilder i romersk rett. Betingelsen for ervervelsen, er i dag som på 1800-tallet, besittelse og bruk gjennom 20 år. I Mosdølsaken klarte den ene parten kun å påvise bruk 13 til 14 år og ikke de tjue årene loven krevde. Hevdsloven av 1687 sier i sine to lovartikler;

«Hvis andet Gods og Ejendom nogen haver haft i haand og hævd i tyve Aar ulast og ukært til Tinge, det beholder hand uden anden Adkomst at fremvise, angerløst og u-afvundet, med mindre det bevises, at hand have det, enten til Pant, eller i Forlæning, eller i forsvar.» (5-5-3) [og] «Mand kand saa vel paa Brug som paa Ejendom fange Hævd.» (5-5-4) [Chr. 5. Norske Lov, 1687]

Tre vilkår må tilfredstilles ved hevd; «besittelse», «over en viss tid», «i god tro». Besittelsen i den såkalte hevdstiden var i følge norsk lov tjue år, og det var viktig at ervervelse og hevd foregikk i god tro. (Gjelsvik, 1919:300) «Hævd er præsriptivt retserhverv i god tro [dvs.] et retserhverv i god tro, som ikke kommer med et slag, men først efter en viss tid. Hevd

kan avbrytes når hevdsvilkårene som besittelse og god tro faller bort, eller når søksmål reises. Hevden avbrytes derfor ved påtale. (Gjelsvik, 1919) I åstedssakene har vi sett hvordan søksmål og sivil påtale har til hensikt å verne om egne interesser mot det som oppfattes som «feilaktig» bruk og forsøk ervervelse fra motpartens side.

Besittelse i navn

Besittelsen må knyttes til en person. Hevd forutsetter kun juridisk besittelse og ikke begrenset til fysisk besittelse. I dette ligger det at andre personer kan utføre den fysiske hevden som representant for den juridiske besittelsen. En hjuring (gjeter) vil derfor være en som fysisk hevder, som representant for den juridiske besitteren, husbonden. Vitnene var derfor gjennom sin virksomhet og arbeid med på å hevde eiendomsretten eller bruksrettigheten til aktørene. Flere kunne ikke erverve samme rettighet.

I deildegastfortellingene ser man også at besittelse og navn i flere tilfeller kommer tydelig frem. Det ser ut til at informasjon og kildens beretningsverdi om besittelse og navn var en identifisering som er nødvendig i forsvar av eiendom også i tradisjonsmaterialet. Uten en slags identifisering vil fortellingens funksjon som forsvar og legitimering av eiendom miste sin makt. Identifiseringen i deildegastfortellingene skjer ikke bare igjennom personnavn, men også gjennom stedsnavn eller stedsangivelser. Rettigheter er derfor ikke kun knyttet til enkeltindivid, men også til slekt og gård. Kontinuitet gjennom slektskap og gård er viktige faktorer for å forstå konflikter om økonomiske ressurser og rettigheter i det førindustrielle samfunnet. Besittelsen var satt til tjue år, men besittelsen kunne ikke skje i viten om at andre personer var rettmessige brukere eller eiere. Hevderen måtte besitte «Gods og Ejendom» i god tro.

Handling i «god tro»

Hevd på eiendom og bruk kan ikke skje i ond tro. «Hvad derved udtrykkes, er alene den negative Fordring, at Ejendomsbesitteren ikke maa indeholde nogen bevidst Retskrænkelse.» (Brandt, 1878:470) Erverv gjennom hevd skjer med i bevissthet om god tro, mens påstander og søksmål skal bevise den onde tro eller uaktsomhet. I konflikter om økonomiske ressurser var det avgjørende å vinne fram med sin bevisførsel, og å overbevise retten og samfunnet at fremlagte påstander og beskyldninger var de riktige. Ens egen gode tro må overvinne motpartens onde tro. «Mister han den gode tro, kommer han i samme stilling som den, som var i ond tro fra først av. Naar sak er reist, maa ogsaa den godtroende besidder være forberedt

paa, at han sitter med tingen med urette.» (Gjelsvik, 1919:289) Derfor kan forsøk på erverv i god tro vise seg å være feil og virke motsatt. I forutsetningen om 'god tro' ligger en implisitt fare for stigmatiseringer. Ved tap av ressurser og rettigheter kan det onde feste seg til en eller flere akører.

Vitnene underbygger den gode tro gjennom sine forklaringer. Argumentasjon om at bruk av en ressurs fulgte «gammel skik» og sedvane underbygger at praksis ikke var i konflikt med andres rettigheter. Vitnene hadde under arbeid på gården blitt fortalt «av gamle menn» og sin «formænd» hvilke ressurser og rettigheter som tilhørte gården. Bruk og forvaltning av eiendom ble forklart at det skjedde uten påtale fra andre, viser at vitnene oppfattet sin atferd som legitimt innenfor rammen av det tillatte og rettmessige.

Påtale og søksmål avbryter hevd

Søksmål var en strategi for å avbryte motpartens forsøk på hevd og eiendomsservervelse. Åstedssakene viser hvordan partene gikk frem for å klare dette.

«Hævderen behøver ikke at føre bevis for sin gode tro. Det er saksøkeren, som maa føre bevis for ond tro eller at den gode tro ialfald er en agtløs god tro. At det er saksøkeren, som maa føre bevis for ond tro hos hævdbesidderen er i overensstemmelse med en gammel retsgrundsætning om bevisbyrden, naar god tro er vilkaar for en retsvirkning.» (Gjelsvik, 1919:316-7) Hevden kunne bare brytes gjennom mothandling fra den berørte part i saken. Når Aanonsen hevdet sine rettigheter, forsøkte motparten å føre bevis for den onde tro ved å komme med fornærmelser mot ham om bortjaging av kyr og hjuringer, samt å ha satt nye deildesteiner. Saksøkeren må føre bevis for den onde tro om hevden skal stanses, mens den saksøkte (hevderen) må bevise besittelse ut hevdstiden.

«Alders Tids Brug»

Norm for rettsforhold

Alders tid (Arilds tid, gammel tid, uminnelig tid) er et tidsrom som er betydelig lengre enn tjue år. Verken teori eller praksis har fastslått dets lengde til et bestemt antall år. (...) Den som påberoper seg alders tids bruk, fører som regel de eldste folk på stedet som vidner for å bevise den påståtte bruk. (Brækkhus/Hærem, 1971:611) Vitnene bevitner at bruken har foregått over så lang tid som de kan huske, og de har aldri har hørt eller trodd bruken var uberettiget.

(Brækkhus/Hærem, 1971)

Alders tids bruk er ikke en ervervelsesmåte som hevdsinstitusjonen, men mer en legitimeringsinstitusjon av en allerede bestående orden. «Alders Tids Brug ikke egentlig eller engang nærmest er tænkt som nogen Erhvervelsesmaade for tinglige Rettigheder, men som en Norm for visse Retsforhold i det Hele.» (Brandt, 1878:502) Alders tid «påberopes som grunnlag for visse rettsforhold vedkommende fast eiendom i tilfelle hvor forholdene har bestått og er blitt betraktet som rettmessige gjennom et visst lengre tidsrom» (Brækkhus/Hærem, 1971:605) Gjennom legitimering av bruk som «fra alders tid», «gammel Tid», «hvad det af gammel tid har vært» og «Skik» viser aktørene i åstedssaken at de benytter seg av normer for å begrunne aktuelle rettsforhold.

Påstander om «onde tro»

Tankeløshet og uredelige motiver

Uhell kunne skje, men flytting av merkestein i tankeløshet møtte også sterke reaksjoner. Tankeløshet var på ingen måte noen unnskyldning, og barn ble ofte gjennom oppdragelsen advart mot å røre merkestein. Fortellingene omhandler stort sett de bevisste ugjerningene, og ikke så mye de tankeløse handlingene. Men den sterke advarselen rettet mot tankeløshet styrker oppfatningen om grunnleggende holdninger og sterke normer forbundet til eiendom som kulturelt fenomen.

Eiendomstyveri var ran av en annen gårds eiendom. Kildene refererer direkte til hendelser og situasjoner. Fortellingene inneholder derfor ytterligere aspekter enn den rent oppdragende funksjon. Merkestein utgjorde en grense og delelinje mellom eiendommer. Steinene var satt ned av menneskehender som var bekreftet gjennom bruk av vitnestein og plassering knust glass eller aske under steinene. Flytting av en slik merkestein var derfor ikke annet enn en bevisst og derfor handling i 'ond tro'. Den 'onde tro' som motsetning til 'god tro' har sin mest ettertrykkelig utforming i deildegastens analogi med djevelen.

Husmannskona Brynhild var fattig, men dette var ingen unnskyldning. Hennes motiver og intensjoner var på ingen måte gode, og hennes situasjon kunne ikke rettferdiggjøre det hun gjorde. Oppdragsgiveren til Brynhild kunne heller ikke skjule sin onde vilje bak en fattig kvinne, men ble også selv straffet. Beskyldninger om den onde tro virket stigmatiserende. Denne form for stigmatisering gjennom rettssaker kan være en forklaring på hvorfor

deildegastfortellingene i flere tilfeller viser sammenheng med rettssaker. Både sorenskrivere, lensmenn og lagretten har blitt beskyldt gjennom deildegastfortellinger for korrupsjon og uriktige domsavsigelser. Presten Esaias Bugge er godt eksempel på makte og myndighetspersoners ugjerning og onde vilje, og viser sammenheng mellom rettssakens urettferdighet og deildegastfortellingen som straff.

Fornærmelser, skam og vanære

Hvor går grensen der beskyldninger for jordeiendomstveri ble en æressak? Beskyldninger og påstander om motpartens onde tro og onde vilje minner mye om krenkelse av æren og angrep på menneskers personlige integritet. Åstedssakene viser gjennom konflikter at søksmål ofte blir møtt med motsøksmål, og at begge parter så seg selv som rettmessige eiendom- og bruksinnehaver.

Halvor Aanonsen ble fornærmet av Tarald Olsen⁴². Denne fornærmelsen er den som tydeligst minner om en ærekrenkelse, fordi det i denne åstedssaken henvises til lovkapittel⁴³ [6-21] som omhandler æressaker. Beskyldningen ble oppfattet som en fornærmelse. Erling Sandmo mener det er vanskelig å gripe æren, og at vi møter æren bare gjennom dens negasjoner. (Sandmo, 1999:102) Beskyldningene rettet mot Halvor Aanonsen ble dessuten oppfattet som krenkende og fornærmende mot æren. Fornærmelser i etymologisk forstand forklarer Sandmo er det som er *for nær*, for nær *æren*. (Ibid.:102) Det som kom for nære Aanonsens ære, var beskyldninger om å ha satt nye delestener og øvd vold mot gjetere og kyr.

Det er også en mulighet at deildegastfortellingen i mange tilfeller var direkte konsekvenser av en følelse av urettmessige beskyldninger og fornærmelser gjennom en rettssaksprosess som tapende part. Deildeflytting ble beskrevet som synd og stor skam, og det virker som om beskyldninger gjennom begge kildetyper kan oppfattes som en forsvar av egen ære og samtidig stigmatisering av andre gjennom beskrivelser av påstand om 'ond tro' og skamfulle handlinger.

Det ligger et maktforhold i uttalelsene, og et forsøk på å påvirke aktør og situasjon. Om

---

⁴² «Indstævnte ansaat med Bødder efter Lovens 6-21, fordi han i sin til Forligelsescommissionen indgivne Klage har beskyldt mig for at have sat nye Delestene han til Fornærmelse samt slaaet hans og brugernes kreaturer, samt endelig at betale han Sagens Omkostninger med noget tilstrækkelig.» [Pr. 3, s113]

⁴³ I den Norske Lov fra 1687 som det refereres til i denne oppgaven så lovteksten inndelt etter bok, kapittel og artikkel. Det vil si at 5-5-3-4 står for femte bok, femte kapittel og femte til fjerde artikkel som er

stigmatiseringer fungerte som hevn eller en slags skremming, er tolkninger som er relevant i forhold til kildenes karakter som rykte og del av den private konfliktdiskursen. James G. Carrier beskriver denne type makt som en slags ostrakisme, som i den greske antikken var en slags bortvisning av maktpersoner som kunne true demokratiet. Stigmatiseringer av deildeflyttere som ukristelige og som en som ikke var del av den menneskelige verden var, en projisering også over på deildeflytterens slekt og etterkommere. «The third kind of power was intimidation. This ranged from the semi-legitimate and overt (such as ostracism, which could be very effective when used by a large group against a small one) to the highly illegitimate and covert (especially sorcery).» (Carrier, 1998:97) Han mener skremmingen kunne være 'åpen' som den greske form for ostrakismen, eller mer 'skjult' som beskyldninger om trolldom. Olav Bø mener også det å bli dømt til å bli gjenferd og ikke få ro i graven var en form for skremming: Tradisjonen holdt fram med skremmingen og formålet var å hindre at slike ugjerninger ble gjort. (Bø, 1955)

«Ikkebrug ei kunde erhverve Eiendomsrett»

Ervervelse av ressurser og rettigheter var ifølge loven en legitim handling så lenge denne ervervelsen ikke kom i konflikt med andres rettigheter. Gjennom besittelse og bruk i god tro over en periode på tjue år, kunne gårdbrukeren skaffe seg eiendomsretten til den aktuelle besittelsen. Eienomsforholdene i Setesdalen gav rom for slik ervervelse, og kildene viser hvordan ervervelse for den ene ble til tap for den andre. Dette måtte være et dilemma for en eventuell motpart.

Passivitet

Forsøk på ervervelse var derfor en konstant økonomisk og sosial trussel, og når trusselen ble reell nødvendiggjorde dette sanksjoner. Passivitet kunne føre til tap av økonomiske verdier. Handling, bruk og konflikt var derfor nødvendig for å forsvare og legitimere egne interesser. Søksmål og rykte var påstander som kan oppfattes som strategier som motsats til passivitet og forsøk på å bryte andres 'feilaktig' besittelser og forsøk på hevd. Eiendomsretten blir av Brækhus og Hærem omtalt som «tilstandsrettigheter». Tilstandsrettigheter betegner de rettigheter som etablerer en viss tilstand ofte uten tidsbegrensninger, og som forutsettes å

---

grunnlaget for hevd.

vedvare. Slike rettigheter vil ikke falle bort av seg selv, men passiviteten vil først bli relevant hvis en virksomhet utøves i strid med den passives rettighet. (Brækkehus/Hærem, 1971:570) Passiviteten kan bli et problem om den utfordres.

Uttrykket -ikkebrug ei kunde erhverve Eiendomsrett- fra den ene åstedssaken, forteller at passivitet aldri kunne danne grunnlag for hevd på eiendomsrett. Dette samsvarer med den lovtolkningen det er gjort rede for ovenfor. Passivitet har egentlig ikke noe med hevd å gjøre, men forteller kun hva 'ikke-hevd' var. Passivitet møter man flere steder i åstedssakene; parter mente at bruk av ressurser hadde foregått «uten nogen påtale». Bruk og besittelse kan gjennom slike uttrykk tolkes som en akseptering som følge av motpartens passivitet. Uttrykket er en oppfatning av egen legitim handling og ervervelsen i 'god tro'.

Aktivitet

Fortellingene om deildegasten er også en aktiv handling som tradert materiale over generasjoner, og i likhet med åstedssakene kan de tolkes som forsvar mot urettmessig ervervelse. «Den berettigede må vise aktivitet i en eller annen form for å bevare sin rett.» (Brækkehus/Hærem, 1971:570) Aktivitet blir både en måte å erverve eiendom, men også en måte å forsvare den på.

Rykte og sladder vil kunne fungere som en beskyldning, og være et middel for å avbryte en motparts feilaktig ervervelse. Fortellingene inneholder da også en tydelig forventning og ønske om løsning av konflikten. Tilbakeføring av flyttede merkesteiner beskrives som eneste måten deildegasten og jordtyven kunne få ro i graven. Denne åpningen for konfliktløsning ligger hos motparten og gården som fortsatt eier stjålet jord, men fortsatt passivitet fra deres side vil bare opprettholde fortellingene som rykte og sladder. Forventningene kan derfor opprettholdes fra generasjon til generasjon om nødvendig. Det er også mulig at når utskiftingene og nye kartoppteignelser ordnet opp i gamle eiendomsstrukturer. Dette kan ha svekket funksjonen til deildegastfortellingene, og fortellingenes berettigelse falt bort. Olav Bø mener flere deildegastfortellinger etter hvert gikk over til å bli nissefortellinger. (Bø, 1955)

Det performative aspektet i kildene viser hvordan aktørene i konflikter om eiendom på langt nær forholder seg passive. Kildene som en del av en kommunikasjonsprosess så opprettholder aktørene sine forventninger. Forventning om at eiendom skal tilbakeføres til sin rettmessige eier. Kildene som handlinger og strategier legitimerer egen rett og andres urett. Og mellom de uforenlige motpolene rett og urett, eksisterer en økonomisk og sosial uorden.

Både søksmålene og fortellingene om deildegasten kan sees på som to ulike fremgangsmåter eller konflikthåndteringer som aktørene disponerer. Legitimeringen går på å gjøre en rett gjeldende og bemyndige ens økonomiske og rettslige stilling. Legitimeringen i tilfelle åstedssaker stiller krav til bevisføring og partenes evne til å begrunne sine påstander og beskyldninger. Argumentasjonen må overbevise retten. Aktørenes bruk av strategier som middel for å oppnå konkrete mål, er analysert av Kari Telste. Hun viser hvordan kvinner på 1600-tallet brukte æresbegrepet som strategi for å oppnå ekteskap, og hvor kvinners «argumenter ligger innenfor de rammer og rettigheter som loven og normene hadde gitt dem.» (Telste, 1993:225) Strategiene var ikke tilfeldig og vilkårlig, men latente handlingsmuligheter i kulturen.

Kapittel 7. Eiendom og bondeøkonomi

«Uretten blir rett når den blir gammel nok.»
(Brækhus/Hærem)

Fra et mikroperspektiv viser kildene hvordan selveierbønder gjennom konflikthåndtering vernet om sin eiendom. Befolkningsveksten skapte en vanskelig økonomisk situasjon, og kompliserte fordelingen av ressurser og rettigheter. Vern om eiendom ble ikke bare en sak for offentlige domstoler, men fikk også sitt tydlige uttrykk i fortellingene om deildegasten. Behovet for å verne om sin rett virket som en absolutt nødvendighet. Problemstillingen for dette kapitlet er om aktørenes konflikthåndtering ikke bare beskyttet eiendom og økonomiske interesser. Men kan deildegastfortellingene og rettssakene og indikere et sosialt handlingsmønster eller et sosialt system? Hvordan var forholdet og forbindelsen mellom individuell atferd og de kollektive systemer sett i lys av konflikter om eiendom?

Handling og samfunn

Gemeinschaft und Gesellschaft

Hva er det som karakteriserer den før-industrielle bondeøkonomien? I utgangspunktet er det litt vanskelig å sette det før-industrielle som motsats til det industrielle og moderne samfunnet. Denne dikotomien må kun oppfattes som tankemodeller og abstraksjoner snarere enn historiske og kulturelle realiteter. Etnologer har opprettholdt en slags annerledeshet mellom det tradisjonelle bondesamfunnet og moderne bysamfunn. Jeg skal her presentere de sentrale teorier og begreper som understøtter oppfatningen om en særegen før-industriell bondeøkonomi.

En konseptuelle dikotomi for å beskrive og tolke to systemer og samfunnstyper, finner man i den tyske sosiologen Ferdinand Tönnies' (1856-1936) begrepspar *Gemeinschaft og Gesellschaft*. Begrepene fungerer som modeller for hans tolkning av handlingsstrukturer. De to

sentrale begrepene for handlingsstrukturene kaller Tönnies for *vesensviljen* og *kårviljen*. Vesensviljen kjennetegnes av slektskap og moralske bånd som produserer en relativt homogen, sammenhengende og tradisjonell sosial orden. Kårviljen betegner derimot handlingstype og atferd som tenkte bilder, og representerer menneskers frie valg. Kårviljen er derfor mer *vilkårlig* i form og konsekvenser. (Herav også betegnelsen *kårvilje*.) Handlingsstrukturene viser hvordan fortiden og fremtiden forstås ut fra forskjellige viljer hvor «...vesensviljen beror på det forgangne, og må forstås utfra det, i likhet med det vordende. Kårviljen derimot, lar seg bare forstå utfra selve det fremtidige som den står i forhold til.» (Ferdinand Tönnies, Østerberg, 1990:30)

Gemeinschaft-samfunnet uttrykkes og manifisteres gjennom vesensviljen, mens kårviljen representerer Gesellschaft-samfunnet. Begge handlingsstrukturene frembringer sin spesielle form for sosial integrasjon. Gemeinschaft-samfunnet er bestemt ut i fra fortid, slektskap og moralske bånd gjennom sedvanebestemte regler. Fortiden er i følge vesensviljen et *eksempel* på etterfølgelse for fremtiden. Fremtiden på sin side fremstår mer som konservativ og preget av kontinuitet og et ønske om status quo. Setesdalen og det patriarkalske bondesamfunnet faller under denne samfunnstypen. Setesdalen var på 1800-tallet en isolert fjellbygd, hadde den likevel økonomiske forbindelser til nabobygder, kjøpsteder og byer.

I Gesellschaft-samfunnstypen derimot er motivene individuelle, frie, tenkte bilder og mer vilkårlige. Fremtiden fremstår som mer urealisert og usikker. Sammenligningen av samfunnstypene med to handlingstyper, har sin parallell i Max Weber (1864-1920) sin avhandling *Wirtschaft und Gesellschaft* (økonomi og samfunn). Han videreutviklet handlingsstrukturene til Ferdinand Tönnies med fire handlingstyper; den tradisjonelle, verdirasjonelle, affektbetonte og formålsrasjonelle handling. Den formålsrasjonelle handling tilsvarer kårviljen, mens de tre andre tilsvarer vesensviljen. Weber mener tradisjon er en form for rasjonalitet og er mer lik den verdirasjonelle og affektbetonte rasjonalitet. I likhet med Tönnies er Weber opptatt av å opprettholde dikotomien mellom samfunnstypene.

Et sentralt utgangspunkt for Max Weber og sosial handlingsteori er oppfattelsen av sosial handling som relasjon. «Den sosiale handling som handling som står i forhold til andre menneskers atferd.» (Østerberg, 1990) Max Weber definerer sosial handling: «Med "social" handling avses en handling som med avseende på sin subjektiva mening relaterer sig till andras beteende och vars förlopp orienterar sig efter dessa.» (Weber, 1983:3) Sosial handling

minner om det performative kildebegrepet og meddelende kilder som forventning og intensjon ved at noe blir realisert gjennom at dokumentet ble lagd eller at utsagnet ble gjennomført. (jmf. Kjeldstadli, s. 29) Den performative handling er en sosial handling. Max Weber knytter sosial forventning til konflikt: «En social handling, som även kan innefatta underlåtenhet att handla eller samtycke, kan vara orienterad mot andras tidigare, nuvarande eller i framtiden förväntade beteende. (t ex hämnd för ett tidigare angrepp, försvar mot ett pågående eller försvarsförberedelser mot ett framtida angrepp).» (Weber, 1983:16) Hvordan står forventningsbegrepet i forhold til økonomisk og sosiale atferd?

Økonomisk atferd

Adam Smith's *Wealth of Nations* (1776) skiller ikke skarpt mellom økonomiske og sosiale emner, men har en lett sammenblanding av det økonomiske og sosiale. Sammenblandingen av det økonomiske og sosiale vedvarte ut på 1800-tallet, spesielt i Tyskland hvor en lokal versjon av den institusjonelle økonomien utviklet seg og senere ble til den 'Historiske Skolen'. I England derimot var Richardo og andre økonomer opptatt av mer abstrakte deduktive analyser. Uenigheten toppet seg med 'metodestrident' som startet i Tyskland og Østerriket i 1880-årene, hvor den abstrakte deduktive tilnærmingen gikk totalt seirende ut av striden mot den historiske og sosiale forståelsen av økonomi. Innenfor sosiologi var det for øvrig flere forskere med interesse for økonomiske spørsmål (for eksempel Auguste Comte, Emile Durkheim og Max Weber) som var kritiske til abstrakte økonomiske teorier. (Sweedberg/Granovetter, 1992:3)

Max Weber viet mye av sin forskergjerning til økonomiske spørsmål. Et av hans bidrag var å delta i den viktige diskusjonen om hvorvidt økonomisk teori også var egnet til bruk på førindustrielle samfunn. Antropologen Karl Polanyi' (1886-1964) avhandlinger, *The Great Transformation* (1944) og *Trade and Market in the Early Empires* (1956), gav startskuddet til en fornyet debatt i 1950- og 60-årene mellom to økonomiske teorier i antropologi. (Sweedberg/Granovetter, 1992:3-5) Karl Polanyi dannet grunnlaget for «the substantivist school» - en selvstendig økonomisk teori og forståelse - som har god forklaringskraft på førindustrielle bondeøkonomi. Teorien er derfor med på å opprettholde den konseptuelle dikotomien mellom de to samfunnstyper. Polanyi var opptatt av hvilken mening som kunne knyttes til begrepet 'økonomisk' i alle samfunnsvitenskaper. (Polanyi, 1992) Altså et universielt økonomibegrep. Den substantive forståelsen utledes «from man's dependence for

his living upon nature and his fellows. It refers to the interchange with his natural and social environment, in so far as this results in supplying him with the means of material want satisfaction.» (Polanyi, 1992:29) Individets avhengighet av naturen og hans sosiale omgivelser betyr også at atferd har sine begrensninger og rammer. Avhengigheten er nært knyttet til både det økonomiske og sosiale. Asbjørn Klepp mener at den forindustrielle bryllupsskikken, skålgaven, er et godt eksempel på denne substantivistiske forståelsen av økonomi. Denne skikken hadde en økonomisk funksjon, samtidig som den hadde en viktig symbolsk betydning ved at den både reflekterte og befestet en bestemt samfunnsorden. (Klepp, 1995) Konflikter om eiendom uttrykker også en bestemt samfunnsorden. Samfunnets normer skapes og manifesteres gjennom konflikthåndtering.

«Substantivistene understreker at det 'økonomiske' består i tilfredsstillende av materielle behov, og at dette alltid skjer som et samspill mellom mennesket og dets materielle og sosiale miljø, innenfor institusjonelle rammer.» (Polanyi 1957, Klepp 1995:18) Økonomisk atferd er i følge denne forståelsen en institusjonell forankret prosess. Forvaltningen av eiendom, enten som forsvar eller ervervelse, vil være handlinger med økonomisk betydning for hushold og samfunn. Økonomisk atferd og atferd knyttet til eiendom kan sies å være regulert gjennom lov, men også av sosiale normer og forventninger. Krenkelse av andres eiendomsrettigheter ble sanksjonert både juridisk og sosialt. Konflikter om eiendom er godt eksempel på den sosiale handling og interaksjon. Sosial handling og konflikthåndtering kan ikke forstås uten å ta i betraktning den sosiale interaksjon. Det motsatte vil være forklare konflikter kun ut i fra et individnivå. Eiendoms konflikter vil da stå i fare for å bli forklart kun ut i fra individuelle motiver. Denne oppfatningen blir kritisert av Polanyi.

Motsatsen til den substantivistiske økonomiske forståelse er en mer liberalistisk forståelse av økonomisk atferd, mener Karl Polanyi. Den utledes fra: «the logical character of the means-ends relationships, as apparent in such words as "economical" or "economizing." It refers to a definite situation of choice, namely, that between the different uses of means induced by an insufficiency of those means.» (Polanyi, 1992:29) Økonomisk atferd blir derfor styrt av individuelle motiver om profittmaksimering. Den abstrakte forståelsen av økonomisk atferd betyr «at økonomi – eller økonomisering – er å forstå som de valg mennesket som rasjonell aktør gjør for å oppnå størst mulig fordel.» (Klepp, 1995:18) Individene vil i mindre grad ta hensyn til sine sosiale omgivelser. Asbjørn Klepp mener at formaløkonomi handler om hvordan menneskelig atferd må forstås som frie valg. Substantivisme handler om hvordan

mennesker ikke har noen valg, mener Asbjørn Klepp. (Ibid., 1995)

Var motivene for setesdalsbonden å oppnå størst mulig fordel ovenfor andre? Det er vanskelig å gi et entydig svar. Eiendomskonfliktene virker ved første øyekast som ønske om å oppnå økonomiske resultater og fordeler. Presset på ressursgrunnlaget i Setesdalen på 1800-tallet var stort og konfliktene kan minne om en hard konkurranse om disse ressursene. Samtidig viser kildene at ervervelse av eiendom ofte skjer i 'god tro' og i en slags 'uvitenhet'. Handlingene eller motivene var derfor ikke bevisst et forsøk på å ramme motparten. I åstedssaken mellom Kyrvestad og Viken ble det argumentert at ryddingen av privat eid skog til slått (noe som altså var et brudd mot fellesskapets beiterett på samme sted) egentlig ville føre til bedre beiteforhold og således være til fellesskapets beste. Eiendomskonfliktene kan ha vært økonomisk konkurranse, men det betyr ikke at motivene var ønske om profitt. Eiendom og forvaltningen av eiendom viser sterke bånd mellom person, slekt og gård. Konflikter om eiendom kan vanskelig forklares ut i fra individuelle handlinger og motiver alene. Gården, slektskap og fellesskap må tas i betraktning i tolkning av aktørenes handlinger.

Eiendom og økonomi

I forhold til eiendom og konflikt virker aktørenes handlinger både frie og begrensede. I selveiersamfunn som Setesdalen stod den private eiendomsretten sterkt, men samtidig var den innskrenket av andres bruksrettigheter og ulike former for sameie. Økonomisk utfoldelse var ikke vilkårlig, men regulert og ordnet juridisk av loven og sosialt av normene.

Hushold- og selvbergingsøkonomi

Eiendom har i det gamle bondesamfunnet en sentral økonomisk betydning, men det er ikke så enkelt å koble økonomi- og eiendomsbegrepet sammen. Dette har blitt gjort av Maria Ågren og Kenneth Johansson (1994) gjennom begrepet, *dominium*⁴⁴. *Dominium* var en vanlig betegnelse på eiendomsrett på 1600-tallet. Oversatt av *dominium* som *herredømme* brukes begrepet om den makt husfaren og husbonden hadde over sine husholdsmedlemmer.

'Husbonden' er også et uttrykk som brukes i åstedssaken mellom Kjørvestad og Viken for å beskrive selveierbondens rolle som husholdets overhode. Husbondens makt innebar ikke herredømme i sin absolutte betydning av eiendomsrett, for husfaren hadde visse (begrensede)

---

⁴⁴ *Dominium* (lat., av *dominus*, 'herre'), romerrettslig uttrykk for den meget vidtgående eiendomsretten og

rettigheter over sine husholdsmedlemmer. (Ågren/Johansson, 1994:131) Kvinnen var ikke uten makt, innflytelse og rettigheter. Den gifte kvinnen kunne i sin rolle som husmor ha stor reell makt innenfor husholdets rammer, mens mannen var den som forsvarte eiendommen og (som regel) representerte husholdet utad. (Ågren/Johansson, 1994) I åstedssakene ser man at mannen som oppsitter på gårdsbruk opptrer som saksøker og forsvarer av eiendomsretten. Og det var også husbonden som i hovedsak ble beskyldt for merkesteinsflytting eller innstevnet til ekstraretten gjennom søksmål. Det var snarere en selvfølge at sanksjonene rettet seg mot nettopp selveierbonden som symbolsk og faktisk representant for eiendomsretten.

Erling Sandmo tar utgangspunkt i den moralske forståelsen av økonomien til Ågren og Johannsson, forstått som en sterk religiøs farget forestilling om hvordan et hushold *burde* fungere for å tjene medlemmene og det allmenes beste. (Sandmo, 1999:134) Religiøse oppfatninger og kristendom var også en normativ oppfatning om hvordan økonomisk atferd burde være. Denne forståelsen berører to aspekter ved æren og ved husholdet. Det første aspektet er hvordan seksuell troskap var nødvendig innenfor den moralske økonomien, fordi den sikret ryddige overføringer av eiendom mellom generasjonene. Kari Telste har en liknende konklusjon. Forestillingen om ære strukturerte folks tanker og handlinger i forhold til seksualitet - en kontroll som har sammenheng med det hierarkiske systemet i patriakalske samfunn. I bygdesamfunnet kom dette til uttrykk gjennom loven, religionen og idéer om forventet mannlig og kvinnelig atferd (Telste, 1993:221-222). Sandmo mener ære og seksualitet best forklarer konflikter og betydningen av kontroll *innenfor husholdet*, men den moralske økonomien forklarer også den enkeltes forhold til samfunnet generelt.

Det andre aspektet i den moralske økonomien er forholdet til det religiøse. Det religiøse aspekt er «opplevelsen av hvor nødvendig det er for den moralske verdensorden at husholdet fungerer som det skal, at husøkonomien er god.» (Sandmo, 1999:135) Det fungerende husholdet representerer trygghet og blir et speilbilde på samfunnets orden. Overvåkingen av husholdet både fra innsiden og fra utsiden var viktig for den moralske verdensorden. Kan den moralsk forståelse av økonomi forklare sider ved eiendomskonfliktene? Brudd på eiendomsretten kunne hverken aksepteres innenfor eller utenfor husholdet. Fortellingen om presten Esaias Bugge, viser tydelig sammenheng mellom umoral og husholdets økonomiske tap og oppløsning. Presten var umoralsk og stjal jord fra Gunnstein Kyrvestad som førte til økonomiske tap gjennom rettssaker, og var den indirekte årsaken til at slektningene senere

---

herredømmet familiefaren hadde over alle ting og personer i familien. (Jon Gisle, 1999)

måtte forlate gården (Jmf., s. 66). Umorale representert av en prest forsterker følelsen av uorden og utrygghet, og viser hvilken konsekvenser umoral og gale holdninger kan få.

I mangel på markeder og gode transportveier var Setesdalen primært en selvbergingsøkonomi og sekundært en pengeøkonomi. Setesdalens økonomiske situasjon på midten av 1800-tallet var kritisk, og årsaken lå blant annet i prosessen med delingen av opphavsgårdene inn i mindre bruksenheter. Konsekvensen av dette var en forringelse av ressursgrunnlaget og en komplisering av eiendomsforhold. Mange valgte å emigrere til andre steder i landet eller til utlandet. Intensivering av jordbruket i innmarka og utvidelse av det ekstensive husdyrholdet i utmarka, kompenserte for husholdenes økte materielle behov som konsekvens av denne befolkningsøkningen. Tanken om det gamle bondesamfunnet som en selvbergingsøkonomi er kritisert for å være ekstrem og for lite nyansert. Helt siden middelalderen har markeder og penger vært en del av økonomien, og statens modernisering på 1600-tallet har også fått betegnelsen for overgang fra føydalstat til skattestat. Jeg vil støtte meg til Ståle Dyrviks påstand at empiriske undersøkelser avslører strevet etter selvberging. (Jmf., s.71) Eksistensen av markeder og pengeøkonomi på 1800-tallet svekker ikke oppfatningen om at Setesdalen i 1840-årene var preget av et subsistensorientert selvbergingsjordbruk. Kildematerialet sett i lys av det kvantitative materialet om næringsutviklingen viser en prekær situasjon som følge av kompliserte eiendomsforhold, tette sosiale relasjoner og vanskelige økonomiske betingelser. Økonomiske og sosiale grenser måtte trekkes opp i perioder med kriser.

Eiendomsrettigheter som institusjon

Institusjonelle økonomer oppfatter institusjoner som ett sett av formelle regler som kan håndheves, og har av enkelte forskere fått fått betegnelsen «spilletts regler». (Acheson, 1994:8) Noen institusjonelle økonomer ser på eiendomsrettigheter som den viktigste institusjonen i samfunnet. (Ibid.:9) Eiendom referer til et sammensatt knippe av rettigheter over ressurser som eksisterer i en rekke former som jordgods, valuta, intellektuelle ressurser, gjeldskrav, kapital, service. (Ibid.:9) Staten eller statlige institusjoner fungerer som garantist for eiendomsrettighetene gjennom loven. Enkelte rettigheter er ofte bevart av staten eller av fellesskapet så eiendomsbesittere har som regel aldri en fullstendig råderett over eiendom. Institusjonenes eksistens og berettigelse virker som en nødvendig konsekvens av den komplekse og uperfekte virkelighet, og konflikter gjør det nødvendig med ordnende

institusjoner.

Institusjoner påvirker atferd ikke bare gjennom begrensninger for hva individer kan gjøre. Institusjoner motiverer også til spesielle handlinger. Eiendomsrettigheter begrenser ikke bare valg, men åpner også for muligheter. Innenfor institusjonsbegrepet ligger forståelsen av konfliktene som motsetning mellom ervervelse og forsvar av eiendom. Eiendomsrettigheter som institusjon fastsetter spillets regler. "Spillet" muliggjør ervervelse av eiendom, men fastsetter samtidig grensen for det som ikke er tillatt. Institusjonene manifesteres empirisk gjennom konflikter og tydeliggjør de økonomiske og sosiale grensene for atferd. Definisjon av institusjon som rettigheter må ikke forstås som en form eller en ting, men som relasjon. Eiendomsrelasjoner kan bare eksistere mellom mennesker - man kan ikke saksøke eller krangle med en skog eller slåtteteig. Grensekonflikter var ikke konflikter mellom fysiske grenser. Eiendom er ikke en relasjon mellom individ og ting, men en relasjon mellom mennesker om ting. (Sabean, 1990:18) Studie av eiendom, rettigheter og konflikt er studie av forbindelsen mellom menneskelige relasjoner, hvor forbindelsens objekt er eiendom.

Økonomisk og sosial forventning

Gjennom sivile søksmål og fortellinger om deildegasten er partene aktive i kontrollen av eiendomsrettigheter som institusjon. Kontrollen med den enkeltes handling medfører også en bekreftelse av institusjonens rammer av muligheter og begrensninger. Konfliktene vil derfor sette rammene for hva som er riktig og uriktig atferd i forhold til eiendom, og samtidig indirekte påvirke individers og husholdets økonomiske utfoldelse.

Husholdet var både en produksjonsenhet og konsumentenhet, og arbeidet som ble nedlagt på gården var rettet mot husholdets felles målsetning om å dekke de primære konsumbehovene. Ressursgrunnlaget var under press samtidig som befolkningen økte. Kontroll med eiendom og rettigheter var også en kontroll og ivaretagelse av husholdets økonomiske og materielle interesser. Folkloristen Olav Bø mener at deildegastfortellingen også hadde en funksjon som vern om rettssamfunnet. «Det er vern om rettssamfunnet som er det primære i tradisjonen. At deildegast-trua vart så ålmenn og har hatt så lang levetid, det viser til fulle kor viktig det var å slå fast at ingen ustraffa kunne rane til seg jord.» (Bø, 1955:118) Vernet om rettssamfunnet er kanskje en forklaring på tradisjonens overlevelse, at den uttrykker hvor sterk rettsoppfatningen var i lokalsamfunnet. Tradisjonens eksistens og overlevelse som reproduksjon har også sammenheng med den økonomiske og sosiale

kontroll. Vern om rettssamfunnet kan like mye tolkes som aspekt og middel for den økonomiske og sosiale kontroll. Og den sterke rettsoppfatningen, slik den fremkommer i tradisjonen, viser hvor sterke de sosiale normene var i samfunnet.

Råderetten over egen jord og mark må forstås i sammenheng med selvbergingsøkonomien og det presset som lå på ressursgrunnlaget i denne perioden. Tradisjonen ble holdt oppe av økonomisk nødvendighet i bygder der økonomien ga lite overskudd. Det vern samfunnet la om eiendomsgrensene, toppet seg til forestillingen om evig fordømmelse for grensekrenkeren, 'deildegasten', som hadde sitt sterkeste liv nettopp i det gamle selveierområdet. (Andreas Holmsen, 1966:143) Det var ikke enkelt for selveierbonden å minke odelen frivillig. Ikke engang å bytte eiendom var enkelt. I Agder og Dalane på 1800-tallet var bøndene ikke særlig interessert i utskiftning, noe som forklares med at odelsretten knyttet seg til de enkelte teigene hver bonde hadde fra gammel tid.

Tradisjon og eiendom

Hvordan kan «tradisjon» som begrep brukes i analyse av konflikter om eiendom? Tradisjonen eksisterer ikke uavhengig av aktører, kommunikasjon og overføringer. «Det gjelder dels minner, det vil si folks erindringer om egne omgivelser, dels tradisjon, det vil si beretninger som er overlevert i flere ledd i samtida eller gjennom generasjoner (som rykter og sagn).» (Kjeldstadli, 1994:184) Tradisjon har av historikere blitt sett på som en mulighet til å rekonstruere fortiden. Kjeldstadli kommer imidlertid med en indirekte advarsel for skjulte motiver. Tradisjon har også en *samtidig funksjon*, «bevaring og omdanning av tradisjon preges av aktuelle sosiale funksjoner, som å innprente normer og regler eller legitimere krav på land eller arverekkefølgen innafor dynastier.» (Ibid.:189) Advarselen peker mot en interessant dobbelthet i kildeverdien som levning og beretning, og kan gi en god innfallsvinkel til å forstå sammenhengen mellom tradisjon, samtid og funksjon. Det er den samtidige funksjon at tradisjon representerer en makt. Makt i betydning av maktutøvelse – gjennom strategier og sosiale normer- over individer i samfunnet.

Tradisjon blir av Terje Planke definert, «ut fra at det må forefinnes en kontinuitet, en videreføring av kunnskap, holdninger eller forståelse imellom tre tradisjonsgenerasjoner. (Planke, 2001:10) Det eksisterer et tradisjonselement i begge kildetyper, men de er ulike i form. Jeg ser på tradisjonens tilstedeværelse i aktørens handlinger og tradisjon med en bestemt intensjon. «Kunnskap» produsert av felleskapet i form av «generally received

notions, rumor, tradition, report, opinion...» (Sabean, 1987:195) Kunnskapen er i denne betydning en sosial kunnskap, utgått av gi-og-ta situasjon mellom naboer, venner og familiemedlemmer. Sannheten er subjektivt knyttet til aktørenes egne holdninger og vurderinger, noe som er vesentlig i konflikter hvor motsetningene nettopp gjaldt ulike oppfatninger av sannheten. Gjennom aktørene blir partenes kunnskaper, holdninger og forståelse om ressurser og rettigheter videreført. Denne videreføringen er avgjørende for å beskytte og legitimere eiendomsretten.

I åstedssakene er gårdbrukerens gjentatte bruk av ressurser og vitnenes bevis for «hevd» og «alders tid», med på å styrke eiendomsretten. Samtidig ligger det en fare i å ikke bruke sin rett. Fravær av bruk svekker samtidig eiendomsretten, og fører i verste fall til at eiendomsretten opphører. «Ikkebruk» og passivitet er ikke grunnlag for å påberope seg retten til en ressurs. Eiendom er stadig avhengig av aktørenes handlinger. Aktørenes bruk av vitner i alle aldre viderefører kunnskap om kontinuerlig bruk av eiendom og ressurser. Vitnenes arbeid og tilstedeværelse på åstedet i fortiden er sentrale legitimeringsfaktorer, og knytter ressurser og rettigheter sammen i tid og rom. Motsetningene og oppfattelser om det illegitime kommuniseres også gjennom tradisjonsmaterialet. Tyveri av eiendom og brudd på eiendomsretten forplanter seg over generasjoner. Tradisjonen kan sees på som en parallellfunksjon av hukommelse som vedlikeholder kunnskapen om ugjerninger som har blitt begått og stadig pågår.

Eiendom og konflikt

Forbrytelser eller normbrudd

Konflikter om eiendom ligger innenfor kategoriene av forbrytelse og normbrudd. Det er viktig å fremheve at uenighet om eiendom er tosidige konflikter mellom parter. Hvis grensen for forbrytelser går ved statlig intervensjon og sanksjonering, så faller ikke åstedssakene eller merkesteinsflytting under denne kategorien. Allikevel inneholder begge kildene en sterk oppfatning om skyld og straff, men som intervensjon og sanksjon må konfliktene forstås relasjonelt innenfor det sosiale miljø.

Fortellingene om merkesteinsflytting går langt i å beskrive jordtyveri som en forbrytelse og krenkelse av andres eiendomsrettigheter og økonomiske interesser. Diskursen under åstedssakene er noe annerledes med krav til den juridiske prosedyren, og uttrykkene virker

mer balansert og tilpasset situasjonen enn i deildegastfortellingen. Samtidig er åstedssakene som søksmål også en påstand om rett og andres urett. Påstander om merkesteinsflytting, som i Mosdølsaken, var beskyldninger som ble oppfattet fornærmende og som angrep på æren. Fornærmelser aktørene ikke kunne akseptere. Beskyldninger om eiendomskrenkelser, ble i begge åstedssakene, parert med motsøksmål. Merkesteinsflytting kunne aldri skje i 'god tro', fordi grenser eksisterte for ikke å flyttes på. Beskyldninger som var rettet mot den bevisste ugjerning og den 'onde tro', rammet motparten ekstra hardt fordi det juridiske grunnlaget og legitimiteten for eiendomsretten ble svekket. Svekkelse av æren var indirekte en svekkelse av den økonomiske og rettslige legitimitet. «Detta brott var så grovt att det förbands med förlust av äran och belyser på ett utmärkt sätt hur individens plats och acceptans i gemenskapen var knuten till hans ära.» (Ågren/Johansson, 1994:135) Beskyldninger om tyveri av eiendom gjennom fortellingene om deildegasten, var kanskje det tydeligste oppfatningen om den bevisste og æreløse handling. Beskyldninger om merkesteinsflytting var sterke utfall mot en persons ære, og således et angrep som måtte gjenopprettes gjennom mothandling.

Overtredelsen av normene møtte sjelden sympati eller medfølelse. (Telste, 1993:224) Innenfor det gamle bondesamfunnet satte normene grensene for atferd, og normbryteren plasserte seg selv utenfor normfellesskapet. Fortellingene om den fattige husmannskonen Brynhild eller den umoralske presten Esaias Bugge, viser at ingen ytre fasade eller andre formildende omstendigheter ville unnskyldte brudd på normene. Alle normbrytere var en trussel mot den bestående orden, og hele den økonomiske virksomheten og kulturelle orden var truet om man ikke kunne stole på at eiendomsgrensene ble respekterte. De som var skyldige i slike ugjerninger og normbrudd støtes ut av gruppen og det sosiale miljø. (Ågren/Johansson, 1994) Merkesteinsflytterens straff er et åpenbart uttrykk for utstøtelsen fra fellesskapet. Dikotomien kristelig og ukristelig død, rolig og urolig sjel, viser tydelig forskjell på hva som oppfattes som riktige og uriktige normer. Det var deildegasten - og ikke hans slektninger - som opprinnelig manglet respekt for grensene. Fortellingene viser således gjennom deildegastens situasjon en følelse av anger, som kan tolkes som en innrømmelse eller bevis av skyld. Deildegasten forsøker å tilbakeføre merkesteinen, men uten mulighet å rette opp sin egen skyldfølelse. Den dødes utstøtelse av fellesskapet rammer jordtyvens slektninger indirekte. Ifølge fortellingene er slektningene skyldige i å eie stjålet jord. Allikevel inneholder flere fortellinger en forventning om løsning og forsoning, men dette skjer bare ved gjenopprettelse av grensen. Deildegastens følelse av skyld og anger skal påvirke

hans etterkommere. Slektninger av deildegasten har makten til å tilbakeføre grensen, og på den måten gi gjenferdet ro sjelen og orden i eiendomsforholdene. Et annet spørsmål er om de hadde viljen til det. Fortellingene gir ingen gode opplysninger om dette, annet enn sønnen som ble bedt av faren som lå på dødsleie om å tilbakeføre en merkestein han hadde flyttet. (Jmf., s. 61)

Sosiale normer og kulturell orden

Normbrudd forstås som handlinger som bryter med foreskrevet eller forventet atferd. Konfliktene aktualiserer normsystemene i samfunnet. Brudd mot økonomiske interesser og sosiale normer ble sanksjonert juridisk og sosialt, både offentlig og privat. Konflikter om eiendom var derfor også en sosial kontroll av medlemmene innenfor samfunnet. Eiendomskonfliktene håndterte ikke bare de økonomiske motsetninger, men også sosiale motsetninger. «Ethvert hendelsesforløp utspilte seg mot en bakgrunn av sosiale strukturer og verdier, en bakgrunn aktørene hele tiden forholdt seg til, og som formet deres tanke- og atferdsmønstre.» (Sandmo, 1992:113) I konflikter kommer disse bakenforliggende faktorene til syne, slik at domstolen blir forum ikke bare for konflikter mellom enkeltaktører eller grupper, men for en bredere, sosial diskurs. (Ibid, 1992)

En bred definisjon av sosial kontroll er en gruppes selvregulering av egne medlemmer. Sosiale normer var fellesskapets kontrollmekanisme med individers atferd. Uten kontroll vil man kunne signalisere det motsatte – mangel på kontroll og at ervervelse av annen gårds eiendom aksepteres. Fortellingenes avskrekkende karakter viser at det er en sammenheng mellom kontrollfunksjon og makt. «Berre med ei slik skildring som grunnlag kan ein skjøne at vi her står framfor førestillingar som representerer ei makt, som var ei uro i livet.» (Bø, 1955:105-6) Denne makt hadde en kontrollerende funksjon i samfunnet. Konflikthåndteringene satte standarden for atferd og markerte gjennom sanksjoner og straff hva som var akseptert og ikke akseptert atferd. På mange måter har fortellinger om deildegasten fellestrekk med djevel-fortellinger. Ulrika Wolf-Knuts har vist i, *Människan och djävulen. En studie kring form, motiv och funktion i folklig tradition* (1991), hvordan djevel-fortellinger reproducerer sosiale normer i samfunnet. Med hjelp av den truende djevelen skal mennesker bringes til å oppføre seg normmessig korrekt. Slik kan man si at djevelen har en ordningsregulerende funksjon. Foranledningen til at disse anvendes er at den gitte ordning har blitt forstyrret og at uorden har oppstått. (Wolf-Knuts, 1991:224) Deildegastmaterialet har en

flytende grense mellom merkesteinsflytteren og djevelen. I flere tilfeller blir merkesteinsflytteren omtalt som besatt av djevelen, eller til og med som djevelen selv.

Konflikt og integrasjon

Reproduksjon av sosiale normer og bekreftelsen av en kulturell orden betyr at konfliktene også støtter opp om strukturene i samfunnet. Kari Telste viste innledningsvis hvordan kvinnene gjennom bruk av ære som strategi bekreftet den patriarkalske samfunnsstrukturen. Man kan spore et paradoks i dette - nemlig det at kvinnene aktivt undertrykker seg selv gjennom å opprettholde systemet for undertrykking. Eiendomskonflikter kan også tolkes som en form for systemopprettholdelse. Eiendomsforhold og eiendomsstrukturen var meget komplisert i praksis, og gjorde det mulig å utnytte situasjoner økonomisk. Kildene viser hvordan aktørene gjennom konflikthåndtering reproduserte den tradisjonelle forståelsen av sosiale og økonomiske strukturer, som indirekte også var årsaken til eiendomskonfliktene. Konservatismen, tradisjonelle oppfatninger og ønske om status quo, løste konfliktsituasjoner, men ikke konfliktenes forutsetninger. Samfunnet kan ikke oppfattes som ordnede systemer fordi grunnlaget og potensialet for konflikt fortsatt eksisterer. Fredrik Barth mener vi heller må forstå samfunn som uordnede systemer som ikke er lukkede eller sluttede. Det er forventet at systemer som oppviser den uorden og variasjon som vi finner i aggregert sosialt liv, ville avspeile lokale og regionale forhold og prosesser. (Barth, 1994:20-23)

Ikke alle typer av konflikter støtter opp om gruppestrukturen. En forutsetning er hva slags konflikter det er snakk om og hvilken sosial struktur konflikten utgår av. Lewis Coser mener den sosiale strukturen selv inneholder sikringsmekanismer overfor konflikter som truer med å ødelegge det felles grunnlaget for forholdet: institusjonaliseringen og aksepteringen av konflikter. Det avhenger av samfunnsstrukturen om en indre konflikt blir et middel til å stabilisere de sosiale forholdene, tilpasse motstridende krav eller skape splittelse. (Lewis Coser, Østerberg:1990:250) I samfunn bygget på slektskap, naboskap eller andre gruppestrukturer, vil konfliktene i større grad virke integrerende. I selveiersamfunn som i Setesdalen, var også den økonomiske tilpasningen orientert om gruppestrukturer, hvor fellesskapet og sameie hadde stor sosial og økonomisk betydning. Områder med subsistensorientert jordbruk var det nødvendig med integrerende krefter som ikke tillater den økonomiske og sosiale oppløsning og uorden å gå for langt. Konsekvensene av mangel på integrerende krefter kunne være svekkelse av verdier, som fører til desintegrering av

samfunnsstrukturene.

Karl Polanyi mener måten å finne ut av hvordan økonomisk atferd var institusjonelle, var å undersøke hvordan økonomien tilegnet seg stabilitet og enhet. «A study of how empirical economies are instituted should start from the way in which the economy acquires unity and stability, that is the interdependence and recurrence of its parts.» (Polanyi, 1992:35) Samfunnets konstruksjon av institusjoner er ikke bare bevis på det perfekte og fungerende samfunn, men vitner snarere om eksistensen av institusjoner om det uperfekte og ustabile samfunn. Institusjoner var nødvendige for å regulere og sette grenser mellom det ikke tillatte og det tillatte, mellom plikter og rettigheter, begrensninger og muligheter. Det finnes sikkerhetsventiler i samfunnet som motvirker oppløsning og fører til integrering. Konflikter og sanksjoner tydeliggjør sosiale normer og definerer samtidig riktig og uriktig atferd. På den måten reproduseres de kulturelle verdier som samfunnet er grunnlagt på.

Polanyi mente det fantes tre sentrale økonomiske integrasjonsformer, «reciprocity», «redistribution» og «exchange». «Reciprocity» defineres som «movements between correlative points of symmetrical groupings» (Polanyi, 1992:35) Resiprositetsbegrepet har vært brukt av etnologer for å forklare dugnadsordningen som en økonomisk og sosial institusjon i det gamle bondesamfunnet. Begrepet har blitt oversatt med gjensidighet, og beskriver den gjensidigheten som eksisterer innenfor fellesskapet. Gjensidighet i plikter og rettigheter i forhold til arbeidshjelp var vesentlig for det økonomiske og sosiale struktur, og knyttet sammen individet og samfunnet. Denne gjensidigheten ser dessuten ut til å ha betydning i eiendomsrelasjoner. Eiendomsrelasjoner er også økonomiske og sosiale relasjoner, og kan tolkes som et sett av økonomiske og sosiale avtaler og kontrakter mellom aktørene. Gjensidig overholdelse av plikter og rettigheter i forhold til eiendomsrettigheter var viktig for stabiliteten i eiendomsforholdene. Brudd i kontraktsforhold fikk ikke bare konsekvenser for individet, men også for det sosiale.

Warren Sebean mener det eksisterte to styrende prinsipper - «mediation and reciprocity» - for fellesskapet. Jeg oversetter begrepene med forhandling og gjensidighet. Det som gjør fellesskapet mulig er at det involverer serier av mellomliggende forbindelser eller forhandlinger. En sentral form for forhandling «is provided by property – the access to resources, the apportionment of rights and claims, and the acceptance of obligations and duties. Other forms of mediation can be found within the spheres of production and exchange or in the sphere of social value – the way, for example, honor is allocated within the constant

reflection of villagers upon each other.» (Sabean, 1987:28) Ved å fokusere på forhandlinger og relasjonene så kan man se at fellesskapet både inkluderer negative og positive elementer - det å dele verdier og eksistensen av konflikt. Konflikter om eiendom var diskrepans i kontraktforholdet og i de mellomliggende forbindelsene som måtte løses. Partene søkte derfor tilstanden de mente eksisterte før selve diskrepansen og motsetningen som inntrådte. Integrasjonsprosessen søker etter den positive *tilstand som var* da fordelingen av eiendom og ressurser var i orden, og unngår den negative *tilstanden som er* (konfliktsituasjonen).

Avslutning - Eiendom som krysskulturell kategori

«Du skal ikke flytte merkesteinene mellom deg og din nabo, de som fedrene reiste på den jord du får i arv i det landet Herren din Gud vil la deg vinne»⁴⁶. (5. Mosebok 19,14)

Eiendom og samfunn er konstituert i aktørenes handlinger. Jeg ser eiendom som strukturerende for aktørenes handlinger og holdninger. Analyse av systemnivået viser hvordan samfunnet - gjennom konflikthåndtering - reproducerer en kulturell uorden.

Deleted: Eiendomskonflikter som hverdagslige praksis er utgangspunktet for å analysere eiendom som kulturelt fenomen.

Deleted: Systemnivå tolket ut i fra kulturens enkeltdele er på ingen måte uproblematisk. Spesielt er forståelsen av system som sosialt mønster vanskelig å forene med konflikter som viser indre spenninger i samfunnet.

«Embeddedness of property»

«Property as an analytical category is a powerful but frequently neglected tool for social analysis.» (Sabean, 1990:17) Eiendom som krysskulturell kategori skal ikke forstås som et deduktivt analytisk begrep generert ifra vitenskapelige teorier. Kategorien er derimot det mennesker tenker og handler ut ifra, eiendom som kategori er aktørenes egen konstruksjon.

Det finnes ingent enkelt forklaringskjema for menneskers handlinger og holdninger i forhold til eiendom. Motiver og handlingers funksjoner kan verken begrenses til det økonomiske eller det sosiale. Økonomisk atferd må forstås i forhold til økonomiske og ikke-økonomiske institusjoner. Karl Polanyi mener økonomisk atferd «is *embedded and enmeshed* in institutions, economic and noneconomic. The inclusion of the noneconomic is vital. For religion or government may be as important for the structure and the functioning of the economy as monetary institutions or the availability of tools and machines themselves that lighten the soil of labor.» (Polanyi, 1992:34) Økonomisk atferd er *innesluttet og innviklet i*

⁴⁶ Sitatet er hentet fra 5. Mosebok 19,14. Et annet sitat er: «Forbannet vær den som flytter merkesteiner mellom seg og sin nabo! Og hele folket skal si: Amen.» (5. Mosebok 27,17) Bibelen. Bibelselskapets Forlag. Oslo 1985. Merkesteinflytting var også brudd med Guds ord, og viser en sammenheng mellom formale lover, religiøsitet og samfunnets normer.

økonomiske og *ikke*-økonomiske institusjoner. Polanyi' teori er empirisk forankret, i motsetning til den mer abstrakte 'formale' forståelse av økonomisk atferd. Polanyi mener det sosiale må tas med i betraktning når man skal forstå den økonomisk atferd i før-industrielle samfunn. Forståelsen tar i større grad hensyn til kulturen i sin helhet, og gir en bedre mulighet til å se delene i forhold til denne helheten i en analyse.

Polanyi adopterte konseptet om 'embeddedness' for å trekke oppmerksomheten mot før-industrielle økonomier (og dens former som var forskjellig fra markedskapitalismens). Eiendom som analytisk kategori brukes til å *forklare førmoderne sosiale systemer*. (Sabean, 1990:17) Sosiale og økonomiske sammenhenger åpenbarer seg gjennom eiendomskonflikter. «All social transactions take place within a field of rights, duties, claims, and obligation, which taken together comprise the system of property holding.» (Sabean, 1990:17) Eiendom omhandler ikke bare økonomiske relasjoner, men også en rekke andre aspekter og kulturelle prosesser i samfunnet - som tradisjon, sosiale normer, religiøsitet og konflikt. «The word 'property' is best seen as directing attention to the vast field of cultural as well as social relations, to the symbolic as well as the material contexts within which things are recognized and personal as well as collective identities made.» (Hann, 1998:5)

Karl Polanyi mener at markedskapitalismen hadde flyktet fra sin politiske og sosiale tvang og begrensning. Formaløkonomene forenklet dermed forståelsen av menneskers økonomiske atferd. Begrepet om «embeddedness» har blitt kritisert fordi den indirekte har en påstand om den moderne og industrielle økonomien som «disembedded». En påstand som ble oppfattet som overdrevet og illusorisk. (Hann, 1998) I denne analysen er ikke den moderne økonomiens eventuelle 'disembeddedness' problemstillingen. Begrepet 'embeddedness' fungerer mer som analytisk metafor på eiendom som kulturelt fenomen.

Moraløkonomi

E. P. Thompson mener enkelte historikere er skyldig i en grov økonomisk reduksjonisme gjennom tilintetgjøring av motiver, atferd og funksjoners kompleksitet. Thompson mener svakheten ligger i et 'forkortet' syn på det *økonomiske mennesket*. (Thompson, 1971:78) Denne forenklingen tilsvarer Karl Polanyi sin kritikk mot den formal-økonomiske forståelse av menneskers økonomiske atferd, hvor motivene kun forstås som uttrykk for profittmaksimering. I en analyse av matopprør i England på 1800-tallet, viser han til opprørets særdeles kompliserte form; av folkelige handlinger, disiplinert og med klare målsetninger. De

utløsende årsakene for opprøret var de skyhøye priser, uaktsomhet blant kjøpmenn og direkte sult. De folkelige klagemålene opererte innenfor en folkelig konsensus og samtykke til hva som var legitim og illegitim praksis i markeder, møllevirksomhet og baking. Den folkelige konsensus var «grounded upon a consistent traditional view of social norms and obligations, of the proper economic functions of several parties within the community, which, taken together, can be said to constitute the moral economy of the poor.» (Thompson, 1971:79) Folket hadde sine egne oppfatninger og sin egen rasjonalitet som kom til uttrykk gjennom opprør.

På samme måte tolker jeg konflikter om eiendom på 1800-tallet. Innenfor den folkelige og sosiale konsensus må man forstå aktørenes handlinger, holdninger og motiver. Det økonomiske liv på 1800-tallet i Setesdalen var både intensivt og ekstensivt i form, men selveierens handlinger og motiver bør ikke reduseres til en oppfatning om profittmaksimering. Den effektiviseringen som fant sted på 17- og 1800-tallet i Setesdalen innenfor jordbruk og husdyrhold foregikk innenfor tradisjonelle økonomiske rammer. Aktørenes handlinger og holdninger viser hvilke oppfatninger av sosiale normer og plikter som eksisterte, og satte grenser for økonomisk atferd innenfor det sosiale miljø. Eiendomsrettigheter som institusjon var de sosiale og økonomiske rammer av begrensninger og muligheter. Konfliktene viser at når grensene for akseptert atferd brytes iverksettes sanksjoner.

Eiendom som imperativ ideologi

Det knytter seg en bestemt rasjonalitet eller verdi til forvaltningen av eiendom. Warren Sabean mener eiendom er en «rest-kategori» for alle andre sosiale klasser bortsett fra bondestanden. Eiendom var for bonden den primære kategori og var nært knyttet til hans følelser. (Sabean, 1990:17)

Tolkningen av kildetypene som performative forventninger viser hvordan bonden verner om sin eiendom, og uttrykker samtidig hva slags atferd som aksepteres og ikke aksepteres i samfunnet. Reproduksjon av sosial orden som skjer gjennom konflikter kan gi inntrykk av å styres av en bestemt kollektiv mentalitet, kulturell verdi eller en form for felles «ideologi» som antropologen Erika R. Wolf kaller det. «På samme måte som bønderne udgjør en del av en større social orden – og står i forbindelse med den gjennom deres koalition – således deltager de også i en symbolsk forståelsens orden, en ideologi der angår arten af den menneskelige oplevelse. En sådan idelologi består af handlinger og ideer, af

cermonier og overbevisninger; og disse handlingssæt og ideer oppfyller adskillige funksjoner» (Wolf, 1973:124) Symbolske seremonier er bryllup, begravelse, religiøse fester. Slike former for handlinger og ideer hadde også en hjelpende funksjon i krisetider, mener Wolf. Ideologier har en moralsk betydning, i måten den opprettholder 'den riktige måten å leve på', og forsterker således de sosiale bånd som holder samfunnet sammen. Den hjelper til med å takle spenninger som oppstår mellom mennesker, og forsterker de holdningene som den sosiale kontinuitet er avhengig av. Erika R. Wolf mener bondestandens seremonier fokuserer primært på handling, ikke på tro. Seremonier understreker normenes styrende karakter som et sett av påbud og forbud, mener Wolf. Slike moralske imperativer uttrykt i lover og regler gjør at atferd kan forutbestemmes og at handlingene kan styres etter individuelle og sosiale forventninger.

Eiendom som kulturelt fenomen er også et moralsk imperativ. Konfliktene har nær sammenheng til de økologiske forholdene i Setesdalen på 1800-tallet. Kildenes performative aspekt viser hvordan aktørene verner om eiendom og sine økonomiske interesser. Analyse av systemnivået viser hvordan konfliktene samtidig reproduserer rammene for sosial atferd. Gjensidig respekt for andres eiendomsrettigheter fungerer som en viktig kulturell verdi, og ble tydelige gjennom aktørenes handlinger. Handling var ikke bare en betingelse for å verne om eiendomsrettigheter som institusjon, men også viktig for å fastsette grensene for hva som var moralsk legitimt og illegitimt.

«Arkiv» for legitime og illegitime handlinger

Offentlige arkiver fungerer som kikkehull inn i fortiden, og kan brukes som kilder til å si noe om denne fortiden. Åstedssakene viser hvordan parter håndterte konflikter om eiendom, og gir innblikk i sivile søksmål som en type konflikthåndtering. Offentlig arkiver var ikke det eneste sted hvor kunnskap om hendelser og handlinger ble dokumentert. Folketroen inneholder en rekke traderte fortellinger som tydelig har fiksert og bevart kunnskap om eiendomsforhold. Deildagstfortellinger - i likhet med åstedssakene - kan tolkes som sladder og beskyldninger om eiendomskrenkelser. Folketroen virker også stigmatiserende og har de samme strategiske målsetningene som rettssakene; forsvar og vern om eiendom. Sagn viser hvordan aktørene vernet om sosiale normer og kulturelle verdier. Begge kildetyper representerer aktørenes oppfatninger om rett og urett. De performative kildene, sivile søksmål og deildagstfortellingene, er «historical record of illegitimate acts» (Connerton, 1989:10)

Komparasjonen av to kildetyper har vært et prøvestikk for å undersøke muligheten for å kombinere to ulike kildetyper for å analysere eiendom som *kulturelt* fenomen. Det performative aspektet er et godt metodisk valg for å belyse aktørenes samtidige relasjoner og kulturelle prosesser. Materialet er derimot ikke tilstrekkelig til å beskrive eiendom og konflikt i et historisk endringperspektiv. For en slik problemstilling kreves det et større historisk kildemateriale. Det kunne vært interessant å undersøke eiendom som *kulturhistorisk* fenomen i et lengre tidsperspektiv. En slik undersøkelse vil kunne belyse endringer og/eller kontinuitet i normer og verdimønstre i forhold til eiendom. «Ved å situere et samtidig problem i en historisk kontekst kan kulturhistorien også bidra til å utdype problemstillinger som er aktuelle i en samtidskontekst i et lengre historisk perspektiv.» (Telste, 2000:17) Fortiden kan da brukes til å forklare nåtiden.

«å stjele etter døden»

Uttrykket «å stjele etter døden» ble beskrevet som et paradoks eller selvmotsigelse i innledningen, men beskriver på en god måte kjernen og kompleksiteten rundt konflikter om eiendom. Krenkelser og tyveri av eiendom ble ikke sett på som en enkelhendelse, men var en pågående og evig handling. Eiendom vil kunne gi årlige økonomiske avkastninger, og tyveri av eiendom ville derfor være å frata en gård denne inntekten for all fremtid. Merkesteinflytterens evige straff som gjenferd var en analogi på konfliktenes aktualitet i fortid, samtid og fremtid – hendelse, handling og forventning.

Tradisjonsmaterialet opprettholder kunnskapen om urett, samtidig som konflikthåndtering åpner for løsninger. Fortellingene som kommunikasjon inneholder en sosial forventning om gjenopprettelse av orden i eiendomsforholdene. Motpartens tilbakeføring av grensemerker på riktig plass vil gjenopprette status quo. Det er derimot få opplysninger som gir kunnskap om status quo virkelig ble gjenopprettet. Det er viktig å understreke at aktørene hadde en forventning om løsning på konflikter, men at de ikke nødvendigvis hadde makt til det i praksis. Sosiale mønstre i handlinger og holdninger kan tolkes som et system eller uttrykk for kulturell orden, men samtidig er oppfattelsen av orden kun en kulturell teoretisk abstraksjon. Eiendomskonflikter - som uorden i samfunnet - eksisterte fortsatt som kulturell prosess.

Summary

Dette er en komparativ analyse av konflikthåndtering (i Setesdalen på midten av 1800-tallet) og eiendom som kulturelt fenomen. Jeg har undersøkt hvordan konflikter om eiendom ble håndtert og hva konflikthåndteringen kan fortelle om forholdet mellom aktører, og mellom aktør og samfunn. Undersøkelsen fokuserer på aktørenes handlinger og holdninger og på de sosiale og økonomiske betingelser for eiendomskonflikter. To kildetyper (rettssaker og sagnmateriale) er undersøkt for å belyse oppgavens problemstilling. En underliggende metodisk problemstilling er om rettssaks materialet og sagnmaterialet lar seg kombinere i en analyse av eiendomskonflikter. Det performative kildeaspektet er det metodiske utgangspunktet for å tolke kildetyperne som aktørenes handlinger.

Åstedssakene viser hvordan aktørene vernet om eiendom og rettigheter gjennom sivile søksmål. Vitneutsagn fra eldre mennesker og argumenter om gammel praksis og skikk var viktig for å legitimere eiendomsretten. Sakene var omfattende og viser hvor kompliserte eiendomsforholdene var på 1800-tallet. Domstolene var ikke den eneste arena for konflikter. Fortellinger om deildegasten omhandler grenseforhold og tvister. «Deildegasten» (en type sagn) var en person som flyttet merkesteiner mens de levde, og som straff ble gjenferd (på stedet for ugjerningen). Beskyldningene om grenseflytting rettet seg mot deildegasten og dens slektninger. Slektningene var skyldig i å eie stjålet jord. Tyveriet var derfor fortsatt aktuell for aktørene. I likhet med sivile søksmål var deildegastfortellingene også en oppfatning om rett og urett. Begge kildetyperne var - gjennom aktørenes handlinger og holdninger - oppfatninger om legitime og illegitime eiendomsforhold. Tradisjonsmaterialet og rettssaksdokumenter har bevart kunnskapen om disse eiendomsforholdene.

Konflikthåndteringene hadde en dobbel funksjon. Vern om eiendom var viktig, men konfliktene var samtidig også beskyttelse mot normbrudd. Sosiale normer var fellesskapets kontrollmekanisme med individers atferd. Normene i samfunnet tydeliggjorde grensene for akseptert og ikke-akseptert økonomisk og sosial atferd. Konfliktene aktualiserte dette normsystemet. På den måten reproduiserte aktørene gjennom konflikthåndtering samfunnets

kulturelle verdier. Konfliktene virket integrerende på samfunnsstrukturen.

Litteraturliste

- Acheson, James M.: *Anthropology and Institutional Economics*. Monographicals in Economic Anthropology, No. 12. Lanham, New York, London 1994.
- Almquist, Solveig: *Gengångarföreställningar i svensk folktro ur genreanalytisk synpunkt*. Almquist & Wiksell international. Stockholm Sweden. 1984.
- Alver, Brynjulv: Nasjonalisme og identitet. Folklore og nasjonal utvikling. Tidsskr. *Tradisjon* 10, 1980.
- Alver, Brynjulv: Historiske segner og historisk sanning. *Norveg* 9. Tidsskrift for Folkelivsgranskning. Ny serie av Ord og Sed. Universitetsforlaget. 1962. Side.89-112.
- Aschehoug og Gyldendal: *Store norske leksikon*. Kunnskapsforlaget. Oslo. 1979.
- Bagge, Sverre og Knut Mykland: *Norge i dansketiden. 1380 – 1814*. J. W. Cappelens Forlag. A.S. Gjøvik. 1993.
- Bakke, Vigdis: *Prestens rettighet. Konflikten mellom allmuen og sognepresten i Seljord prestegjeld siste halvdel av 1700-tallet*. Hovedoppgave i Historie. Bergen 2000.
- Bauman Richard: *Story, performance and event. Contextual studies of oral narrative*. Cambridge studies in oral and literate culture. Cambridge University Press. 1999.
- Barth, Fredrik: *Manifestasjon og prosess*. Universitetsforlaget, Oslo, 1994.
- Bibelen*. Den Hellige skrift. Det gamle og nye testamentet. Bibelselskapets Forlag. Oslo 1985.
- Blom, Peder: *Beskrivelse over Valle prestegjeld i Sætedalen med dets prestehistorier og sagn*. 1896
- Braithwaite, John: *Crime, shame and reintegration*. Chambridge, 1989.
- Brandt, Fr: *Tingretten, fremstilt efter den norske lovgivningen*. Kristiania. 1878.
- Brækhus, Sjur og Axel Hærem: *Norsk Tingrett*. Universitetsforlaget. Oslo-Bergen-Tromsø. 1971.
- Bull, Evard: Økonomisk og administrativ historie. Bind 1: *Norske bygder, Setesdalen*. Hans Aall (red.). Alb. Cammermeyers Forlag. Kristiania. 1921.

- Bø, Olav: *Folketradisjon og kulturarv*. Det Norske Samlaget. Oslo. 1988.
- Bø, Olav: Deildegasten. Tidsskr. Nr. 5, *Norveg*. Tidsskrift for Folkelivsgranskning. 1955.
- Carrier, James G.: Property and social relations in Melanesian anthropology. I: *Property relations. Renewing the anthropological tradition*. (ed. C. M. Hann) University Press. Chambridge 1998.
- Chayanov, A. V.: *On theory of Non-Capitalist Economic Systems*. Manchester University Press. Manchester 1966.
- Christian 5. Norske Lov av 1687*. Cappelens Forlag. Christiania 1833.
- Cohen, Stanley & Andrew Scull (ed.): *Social Control and the State. Historical and Comparative Essays*. Basil Blackwell. Oxford 1983.
- Connerten, Paul: *How Societies Remember*. Chambridge University Press. Chambridge 1999.
- Dahl, Ottar: *Grunntrekk i historieforskningens metodelære*. Universitetsforlaget. Oslo 1973.
- Dyrvik, Ståle (m. fl): Jordbruk og folketal 1500-1720. I: *Norsk økonomisk historie 1500-1850*. Bind 1. Universitetsforlaget. Oslo 1973.
- Dyrvik, Ståle: Den lange fredsriden, 1720-1784. I: *Norges Historie bind 8*. J. W. Cappelens Forlag as. Oslo 1978.
- Dyrvik, Ståle: I: *Grunntrekk i Norsk historie. Fra Vikingetid til våre dager*. Universitetsforlaget. Oslo 1992. (s.107-181)
- Elster, Jon: *The cement of society. A study of social order*. Cambridge University Press. Chambridge 1989.
- Ensminger, Jean: Transaction Costs Trough Time: The Case of Orma Pastoralists in East Africa. (s. 69-85) I: *Anthropology and Institutional Economics. Monographs in Economical Anthropology*, No.12. (ed. James M. Acheson.) Lanham 1994.
- Eriksen, Anne: *Historie, minne og myte*. Pax Forlag A/S, Oslo 1999.
- Fladeby, Rolf: Næringslivet, rettsvesen, administrasjon, mynt, mål og vekt, militære forhold, byggeskikk m. m. 1500 – 1850. I: *Norsk Historisk Leksikon*. J. W. Cappelens Forlag as. Oslo 1974.
- Frimannslund-Holmsen, Rigmor: Be-buste. I: *By og bygd*. Årbok 1948-49.
- Gausdal, Ole (red.): *Vestre Råbyggelag, tingbok nr. 1 1683*.. Agder Historielag. Redigert av Ole Gausdal, Rune Holbek og Terje Sødal. Kristiansand 1999
- Gilje, Nils & Harald Grimen: Hermeneutikk: forståelse og mening. I: *Samfunnsvitenskapens forutsetninger. Innføring i samfunnsvitenskapens vitenskapsfilosofi*. Universitetsforlaget. Oslo 1993.

- Gisle, Jon: *Jusleksikon*. Kunnskapsforlaget. Oslo 1999.
- Gjellebøl, Rejerus: *Beskrivelse over Sætersdalen i Christiansands Stift*. Topografisk Journal 26de hefte. 1784.
- Gjelsvik, Nikolaus M.: *Norsk Tingsret*. Forelesninger av professor Gjelsvik. Kristiania 1919.
- Gjerden, Knut: *Bykle Bygdesoge. Kultursoge*. Kristiansand 1974.
- Gjellebøl, Rejerus: *Beskrivels over Sætersdalen i Christiansands Stift*. 1777.
- Granovetter, Mark og Richard Swedberg (ed.): *The Sociology of Economic Life*. Westview Press. Boulder, San Francisco, Oxford 1992.
- Granrud, Bente: *Folkelig bykultur i Christiania. En analyse av ordenssaker i politiretten 1745-1800*. Tingbokprosjektet. Oslo 1998.
- Grambo, Ronald: *Folkloristisk håndbok. Begreper og termer*. Universitetsforlaget. Oslo 1984.
- Grendahl, Torleif (red.): *Jordskifteverket gjennom 100 år. 1859-1959*. Det kgl. Landbruksdepartement. Oslo 1959.
- Grønmo, Sigmund: *Forholdet mellom kvalitative og kvantitative metoder i samfunnsforskningen*. 1982.
- Haarstad, Kjell: *Perspektiver på hamskiftet*. *Historisk Tidsskrift*. Nr. 55. Universitetsforlaget. 1976.
- Hann, C. M.: *Introduction: the embeddedness of property. I: Property relations. Renewing the anthropological tradition*. Cambridge University Press. 1998.
- Hauan, Marit Anne og Ann Helene Bolstad Skjelbred: *Mellom sagn og virkelighet i nordnorsk tradisjon*. 1995.
- Helle, Knut: *Tiden fram til 1536. I: Grunntrekk i Norsk Historie. Fra vikingtid til våre dager*. Universitetsforlaget. 1992.
- Hodne, Bjarne: *Personlige fortellinger. En tredje innfallsvinkel til studie av autobiografier*. *Tidskr. Norge*, b.31, Oslo 1988.
- Hodne, Bjarne: *Personhistoriske Sagn. En Studie i kildeverdi*. Universitetsforlaget Oslo 1973.
- Homer: *Odysséen*. Oversatt av P. Østbye. Gyldendal Norske Forlag. Oslo 1996.
- Holmsen, Andreas: *Gard, bygd, rike*. Festskrift i anledningen Andreas Holmsens 60 års dag 5. juni 1966. Universitetsforlaget. Oslo 1966
- Holmsen, Andreas, Halvard Björvik og Rigmor Frimannslund: *The old Norwegian peasant Community*. Investigation undertaken by The Institute for Comparativ research in human culture, Oslo 1956.

- Hovstad, Håkon: *Gårdsgrenser. Et bosetningshistorisk hjelpemiddel?* Institutt for Sammenlignende Kulturforskning. Oslo. 1980.
- Hovland, Edgar: Gjenreisning og vekst – norsk økonomi 1815-75. I: *Grunntrekk i norsk historie. Fra vikingtid til våre dager.* Universitetsforlaget. Oslo 1992.
- Håndboken for Riksarkivet.* Ad Notam Gyldendal. Oslo 1992.
- Imsen, Steinar: *Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart.* Del 1 Middelalderen. Tapir Forlag. Trondheim 1990.
- Jensen, Inger: *Familie og hushold i Arbeid, hushold, årssyklus i jordbruk og kombinasjonsnæringer.* red. Anne Helene Tobiassen. Kompendium for Avdeling for etnologi. Oslo 1991.
- Julien, Kirsten og Odd Saandaker: *Agdesiden Dombok 1636.* Oslo 1998.
- Kiil, Alf: *Arkivkunnskap. Statsarkiva.* Universitetsforlaget. Oslo 1987.
- Kjeldstadli, Knut: *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historie faget.* Universitetsforlaget Oslo1992.
- Klepp, Asbjørn: ”Skålgaven. Et eksempel på økonomiske forhold i det førindustrielle samfunn.” Tidskr. *Dugnad* 4-1995. Novus Forlag. Oslo 1995.
- Klepp, Asbjørn: Tradisjon og kultur. Tidskr. *Norveg*, nr. 23. 1980.
- Klepp, Asbjørn: Reciprocity and Integration into Market Economy: An Attempt at Explaining Varying Formalization of the ‘Dugnad’ in Pre-Industrial Society. Tidskr. *Ethnologia Scandinavica.* 1982.
- Kolsrud, Knut: Kommentar til Karl Olov Arntsbergs innlegg, Tidskr. *Nordnytt* nr.1-2. 1973.
- Kommisrud, Arne: *Verdier og konflikt. Forklaring i Max Webers historiske sosiologi.* Spartacus forlag. Oslo 1995.
- Krokann, Inge. *Det store hamskifte i bondesamfunnet.* Oslo 1982.
- Landstad, M. B: *Ættesagaer og Sagn fra Telemarken,* Kra. 1922.
- Langholm, Sivert: *Historisk rekonstruksjon og begrunnelse. En innføring i historiestudiet.* Dreyers Forlag. Oslo 1989.
- Liestøl, Knut: Um granskning av norske ættradisjon, Tidskr. *Heimen* 1925, hefte I.
- Liestøl, Knut: *Norske Ættesogor.* Kra 1922
- Løyland, Marit: *Slagsmål, leiermål og bøtelagde egder 1600-1700.* Oslo 1992.
- Marthinsen, Liv: *Tingboka som kilde. En seminarrapport.* Norsk Lokalhistorisk Institutt. Oslo 1990.

Deleted:

- Møhl, Perle: *Village Voices. Coexistence and Communication in a Rural Community in Central France*. Museum Tusculanum Press. København 1997.
- Magnus, Bente og Bjørn Myhre: *Forhistorien. Fra jegergrupper til høvdingesamfunn. I: Norges Historie bd. 1*. Red. Knut Mykland. Oslo. 1976.
- Medick, Hans og David Warren Sabean: *Interest and emotion. Essays on the study of family and kinship*. Chambridge University Press. Chambridge 1984.
- Mykland, Liv og Kjell Olav Masdalen: *Administrasjonshistorie og arkivkunnskap. Kommunene*. Universitetsforlaget. Oslo 1987.
- Næss, Hans Eyvind: *Trolldomsprosessene i Norge på 1500- og 1600-tallet*. En Retts- og sosialhistorisk undersøkelse. Stavanger 1981.
- Næss, Hans Eyvind: *Vold. I: Rapport II, Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850. Domstolene i samspill med lokalsamfunnet*. Det 22. nordiske historikermøte. Oslo 1994.
- Pedersen, Ragnar: *Norsk etnologisk fagprofil 1940-1960. En forskningshistorisk studie*. Tidsskr. *Norveg*. 1990.
- Pedersen, Ragnar: *Seterbruket på Hedmarken. Fra system til oppløsning*. Hedmarksmuseet og Domkirkeodden. Gjøvik 1974.
- Planke, Terje: *Tradisjonsanalyse: En studie av kunnskap og båter*. Det Historisk-filosofiske fakultet. Avhandling for dr. ar.- graden. Oslo 2001.
- Polanyi, Karl: *The Economy as Instituted Process. I: The Sociology of Economic Life*. ed. av Mark Granovetter og Richard Swedberg. Westview Press. Boulder, San Francisco, Oxford 1992.
- Polanyi, Karl: *The Livelihood of Man*. Academic Press. New York 1977.
- Robbestad, Knut: *Gulatingslovi. Norrøne bokverk 33*. 2. utg. Det norske samlaget. Oslo 1952.
- Ryningen, Alfred: *Valle Kommune Bind I-IX, Gards og ættesoge Valle*. 1988-87.
- Ryningen, Alfred og Leonhard B. Jonsen: *Valle Kommune Bind VII, Kultursoge*. Oslo 1994.
- Sebean, David Warren: *Power in the Blood. Popular culture and village discours in early modern Germany*. Chambridge University Press. Chambridge 1987.
- Sebean, David Warren: *Property, production, and family in Necharhausen, 1700-1870*. Chambridge University Press. Chambridge 1990.
- Sahlins, Marshall: *Stone Age Economics. On the Sociology of Primitive Exchange*. London 1974.
- Sandmo, Erling: *Tingets tenkemåter. Kriminalitet og rettssaker i Rendalen, 1763-97*.

- Tingbokprosjektet. Universitetet i Oslo. Oslo 1992.
- Sandmo, Erling: Æren og ærekrenkelsen. I: *Rapport II, Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850. Domstolene i samspill med lokalsamfunnet*. Det 22. nordiske historikermøte. Oslo 1994.
- Sandmo, Erling: *Voldssamfunnets undergang. Om disiplinering av Norge på 1600-tallet*. Univeristetsforlaget. Oslo, 1999.
- Sandnes, Jørn og Steinar Imsen: Avfolkning og union 1319-1448. I: *Norges Historie, Bind 4*. J. W. Cappelens Forlag AS. Oslo 1977.
- Sandnes, Jørn: Bondeopposisjon i norden ved utgangen av middelalderen og i tidlig ny tid. I: *Rapport II, Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850. Domstolene i samspill med lokalsamfunnet*. Det 22. nordiske historikermøte. Oslo, 1994.
- Scheel, Herman: Forelæsninger over norsk Tingret. Kristiania 1912.
- Scott; James C.: *The Moral Economy of the Peasant. Rebellion and Subsistence in southeast Asia*. New Haven and London 1976.
- Sejersted, Francis: Norges Historie. Den vanskelige frihet 1814-1851. I: *Norges Historie, Bind 10*. J W. Cappelsens Forlag AS. Oslo 1978.
- Seymour-Smith, Charlotte: *Macimillan. Dictionary of Anthropology*. The Macimillan Press LTD. London. 1986.
- Sevatdal, Hans: Lokale institusjonar for alemenningar og sameiger. Bønder, jord og rettigheter. I: *Rapport fra agrarhistorisk symposium*. Nr. 16 Skriftserie fra Historisk Institutt. Trondheim 1996.
- Skar, Johannes: *Gamalt or Sætesdal*. Samla utgåve. Det Norske Samlaget. Oslo 1961.
- Skjelbred, Ann Helene Bolsrad: *Fortellingen om huldra – fortellingen om oss*. Tano Aschehoug. Oslo 1998.
- Skulerud, Olai: *En norsk Bondes Liv og Levnets Løb*. Ein sjølbibliografi frå førre delen av 1800-talet av Olav Halvorsen Kyrvestad. Lutherstiftelsen. Oslo 1956.
- Slettan, Dagfinn: *Minner og kulturhistorie. Teoretiske perspektiver*. Nr. i Skriftserie fra Historisk Institutt. Trondheim 1994.
- Sogner, Sølvi (ed.): *Fact, fiction and forensic evidence*. Tid og Tanke. Skriftserie fra Historisk Institutt. Nr. 2/høst 1997, 1. årgang. Oslo 1997.
- Sogner, Sølvi: Forord. I: *Rapport II, Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850. Domstolene i samspill med lokalsamfunnet*. Det 22. nordiske historikermøte. Oslo 1994.
- Sogner, Sølvi: Conclusion: The Nordic Model. I: *People meet the Law. Control and conflict-*

- handling in the courts*. Universitetsforlaget. Oslo 2000.
- Solheim, Svale: *Norsk Sætertradisjon*. Institutt for Sammenlignende Kulturforskning. Oslo 1952.
- Stigum, Hilmar og Kristoffer Visted: *Vår gamle bondekultur*. Bind I og II. J. W. Cappelens Forlag. Oslo 1951.
- Solheim, Svale: Historiske segn – historisk funksjon. Tidskr. *Norveg* 16, 1973.
- Steinholt, Kjetil(red.): *Perspektiver på eiendom*. Norges Landbrukshøyskole- Institutt for jordskifte og arealplanlegging. 1989.
- Sweedberg, Richard og Mark Granovetter: Introduction. I: *The Sociology of Economic Life*. ed. av Mark Granovetter og Richard Swedberg. Westview Press. Boulder, San Francisco, Oxford 1992.
- Telste, Kari: *Mellom liv of lov. Kontroll av seksualitet i Rigerike og Hallingdal, 1652- 1710*. Tingbokprosjektet. Universitetet i Oslo 1993.
- Thompson, E. P: *The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century*. I: *Past and Present*. Nummer 50. Feb. Oxford University Press. Oxford 1971.
- Weber, Max: *Ekonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder*. 1. Sociologiskabegrepp och definitioner. Ekonomi, samhällsordning och grupper. Argos. Sverige. 1983.
- Wolf R., Erika: *Bønder. En socialantropologisk oversigt over bondesamfundets udvikling*. Hans Reitzel, København. 1973.
- Wolf-Knuts, Ulrika: *Människan och djävulen. En studie kring form, motiv och funktion i folklig tradition*. Åbo Akademis Förlag. Åbo 1991.
- Österberg, Eva: *Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltiden till nutid. Tendenser och tolkningar*. Tidskr. *Scandia* bd. 51:1. 1991.
- Österberg, Eva: *Normbrott och rättspraxis i norden under förindustriell tid. Problem och positioner*. I: *Rapport II, Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850. Domstolene i samspill med lokalsamfunnet*. Det 22. nordiske historikermøte. Oslo, 1994.
- Österberg, Eva, Malin Lennartsson og Eyvind Næss: *Social Control Outside or Combined with the Secular Judicial Arena*. I: *People meet the Law. Control and conflict-handling in the courts*. The Nordic countries in the post-reformation and pre-industrial period. Universitetsforlaget. 2000.
- Østerberg, Kristian: *Norsk Bonderett*. 1932.
- Østerberg, Dag (red.): *Handling og samfunn. Sosiologisk teori i utvalg*. Pax forlag as, Oslo 1990.

- Østerberg, Dag: *Fortolkende sosiologi*. Universitetsforlaget, Oslo 1986.
- Østerud, Øyvind: Nytt perspektiv om det store hamskifte. Tidskr. *Historisk Tidsskrift*. Nr. 2. Universitetsforlaget. 1975.
- Ågren, Maria: Jord och gäld. Social skiktning och rättslig konflikt i södra Dalarna ca. 1650 – 1850. Uppsala. 1992.
- Ågren, Maria og Kenneth Johansson: Ekonomiska brott och egendomsbrott. I: *Rapport II, Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850. Domstolene i samspill med lokalsamfunnet*. Det 22. nordiske historikermøte. Oslo, 1994.